

IZVJEŠTAJ

**CRNOGORSKOJ VLADI O POSJETI CRNOJ GORI EVROPSKOG
KOMITETA ZA SPRJEČAVANJE MUČENJA I NEČOVJEČNOG ILI
PONIŽAVAJUĆEG POSTUPANJA ILI KAŽNJAVANJA**

(CPT)

OBAVLJENOJ OD 15. DO 22. SEPTEMBRA 2008. GODINE

*This translation from the original English language version has been made by the authorities of
Montenegro*

Prevod originalne verzije na engleskom jeziku je napravljen od crnogorskih vlasti

SADRŽAJ

Kopija popratnog dopisa uz CPT izvještaj

I. UVOD

A. Datumi posjete i sastav delegacije

B. Objekti i ustanove obuhvaćene posjetom

C. Konsultacije koje je delegacija obavila i nivo saradnje na koji je naišla

D. Neposredne opservacije po članu 8 stav 5 Konvencije

II. ČINJENICE USTANOVLJENE TOKOM POSJETE I PREDLOŽENE RADNJE

A. Policijski objekti

1. Preliminarne napomene
2. Mučenje i drugi vidovi zlostavljanja
3. Istrage slučajeva koji uključuju navode o zlostavljanju
4. Zaštitne mjere protiv zlostavljanja lica lišenih slobode
5. Uslovi zadržavanja

B. Zatvorske ustanove

1. Preliminarne napomene
2. Zlostavljanje
3. Uslovi pritvora
 - a. Kazнено popravni dom Podgorica
 - b. Zatvor Podgorica
 - c. Zatvor Bijelo Polje
4. Usluge zdravstvene zaštite
5. Ostala pitanja relevantna za mandat CPT-a
 - a. zatvorsko osoblje
 - b. kontakt sa spoljnim svijetom
 - c. disciplina i izolacija

d. procedure za podnošenje prigovora i inspekciju

C. Specijalna psihijatrijska bolnica Dobrota

1. Preliminarne napomene
2. Zlostavljanje
3. Odjeljenje sudske psihijatrije
4. Uslovi života pacijenata
5. Liječenje i aktivnosti
6. Kadrovska pitanja
7. Sredstva za ograničavanje kretanja
8. Zaštitne mjere

D. Zavod za lica sa posebnim potrebama Komanski most

1. Preliminarne napomene
2. Zlostavljanje
3. Uslovi života štićenika
4. Briga za štićenike
5. Kadrovska pitanja
6. Sredstva za ograničavanje kretanja
7. Zaštitne mjere

E. Centar za djecu i omladinu „Ljubović“, Podgorica

DODATAK I: LISTA PREPORUKA, KOMENTARA I ZAHJEVA ZA INFORMACIJAMA CPT-a

DODATAK II: LISTA NACIONALNIH ORGANA I MEĐUNARODNIH I NEVLADINIH ORGANIZACIJA SA KOJIMA JE DELEGACIJA CPT-a ODRŽALA KONSULTACIJE

Kopija prpratnog dopisa uz CPT izvještaj

G-din Zoran Janković
Vanredni i opunomoćeni ambasador
Stalni predstavnik Crne Gore
u Savjetu Evrope
18 allée Spach
67000 Strasbourg

Strazbur, 2. april 2009. godine

Uvaženi ambasadore,

U skladu sa članom 10 stav 1 Evropske konvencije o sprječavanju mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, u prilogu dostavljam izvještaj za Vladu Crne Gore koji je pripremio Evropski komitet za sprječavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT) nakon posjete Crnoj Gori obavljene od 15. do 22. septembra 2008. godine. CPT je usvojio izvještaj na svojoj 68. sjednici održanoj od 2. do 6. marta 2009. godine.

Razne preporuke, komentari i zahtjevi za informacijama koje je formulisao CPT nalaze se u Dodatku I. Što se konkretno tiče preporuka koje je dao CPT, a vezano za član 10 Konvencije, Komitet zahtijeva od crnogorskih vlasti da **u roku od šest mjeseci** dostave odgovor u kome se daje iscrpan pregled aktivnosti preduzetih na njihovom sprovođenju.

CPT vjeruje da će crnogorske vlasti biti u mogućnosti da dostave, u pomenutom odgovoru, i reakcije na komentare formulisane u ovom izvještaju, kao i odgovore na zahtjeve za informacijama.

CPT moli da, ukoliko se odgovor dostavi na crnogorskom jeziku, ujedno bude praćen prevodom na engleski ili francuski jezik. Bilo bi izuzetno korisno ukoliko bi crnogorske vlasti dostavile kopiju odgovora u formi koja se može čitati na kompjuteru.

Stojim vam u potpunosti na raspolaganju za sva pitanja u vezi bilo izvještaja sa posjete CPT-a ili buduće procedure.

S poštovanjem,

Mauro Palma
Predsjednik Evropskog komiteta za
sprječavanje mučenja i nečovječnog ili
ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja

I. UVOD

A. Datumi posjete i sastav delegacije

1. U skladu sa članom 7 Evropske konvencije o sprječavanju mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (u daljem tekstu: Konvencija), delegacija CPT-a je posjetila Crnu Goru od 15. do 22. septembra 2008. godine. Posjeta je predstavljala dio Komitetovog programa periodičnih posjeta za 2008. godinu i prva je posjeta CPT-a Crnoj Gori kao nezavisnoj državi. Komitet je već posjetio Crnu Goru 2004. godine u okviru svoje posjete Državnoj Zajednici Srbije i Crne Gore¹.

2. Posjetu su obavili sledeći članovi CPT-a:

- Renate KICKER, prva potpredsjednica CPT-a (šefica delegacije)
- Celso DAS NEVES MANATA
- Petros MICHAELIDES
- Vladimir ORTAKOV
- Zoreslava SHKIRYAK-NYZHNYK

a podršku su im pružali sledeći članovi Sekretarijata CPT-a:

- Petya NESTOROVA (rukovoditeljica odjeljenja)
- Isabelle SERVOZ-GALLUCI.

Njima su pomagali:

- Clive MEUX, konsultant, forenzički psihijatar, Oksford, Ujedinjeno Kraljevstvo (ekspert)
- Eric SVANDIZE, bivši rukovodilac Međunarodnog odjeljenja Generalnog tužilaštva Gruzije (ekspert)
- Vesna BULATOVIĆ (prevoditeljica)
- Milica KADIĆ-AKOVIĆ (prevoditeljica)
- Tamara JURLINA (prevoditeljica)
- Igor LAKIĆ (prevodilac)
- Jelena PRALAS (prevoditeljica)

¹ Izveštaj CPT-a vezan za tu posjetu javno je objavljen na zahtjev Vlade Srbije i Crne Gore (pogledati CPT/Inf(2006) 18), zajedno sa njenim odgovorom (pogledati CPT/Inf(2006) 19).

B. Objekti i ustanove obuhvaćene posjetom

3. Delegacija je obišla sledeća mjesta na kojima se nalaze pritvorena lica:

Policijski objekti

- Područna jedinica Uprave policije Bar
- Područna jedinica Uprave policije Berane
- Područna jedinica Uprave policije Bijelo Polje
- Područna jedinica Uprave policije Budva
- Ispostava policije Danilovgrad
- Ispostava policije Kotor
- Područna jedinica Uprave policije Podgorica
- Ispostava policije Ulcinj

Zatvorske ustanove

- Kazнено popravni dom Podgorica
- Zatvor Podgorica
- Specijalna zatvorska bolnica, Podgorica
- Zatvor Bijelo Polje

Psihijatrijske ustanove

- Specijalna psihijatrijska bolnica Dobrota

Ustanove za posebnu njegu

- Zavod za lica sa posebnim potrebama Komanski most

Ustanove za maloljetnike

- Centar za djecu i omladinu „Ljubović“, Podgorica

C. Konsultacije koje je delegacija obavila i nivo saradnje na koji je naišla

4. Tokom posjete, delegacija CPT-a obavila je konsultacije sa Mirašom RADOVIĆEM, ministrom pravde, Jusufom KALAMPEROVIĆEM, ministrom unutrašnjih poslova i javne uprave, Miodragom RADUNOVIĆEM, ministrom zdravlja, rada i socijalnog staranja, Rankom ČARAPIĆ, vrhovnim državnim tužiocem, i Božidarom VUKSANOVIĆEM, direktorom Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija, kao i sa višim zvaničnicima iz nadležnih ministarstava i Državnog tužilaštva. Takođe se sastala sa Šefkom CRNOVRŠANINOM, Zaštitnikom ljudskih prava i sloboda, i razgovarala sa predstavnicima vladinih i nevladinih organizacija koje djeluju na polju od interesa za CPT.

Lista nacionalnih organa i organizacija koje su konsultovane tokom posjete data je u Dodatku II ovog izvještaja.

5. Nivo saradnje na koji se naišlo tokom posjete, na centralnom i na lokalnom nivou, u principu je bio dobar. Delegaciji je brzo omogućavan pristup svim mjestima koja je obišla (uključujući i ona koja nisu unaprijed najavljena), omogućeno je da razgovara sa licima lišenim slobode bez prisustva službenih lica, kao i da izvrši uvid u relevantnu dokumentaciju, u saglasnosti sa odredbama Konvencije. Delegacija je takođe imala pun pristup svim spisima

predmeta koje je tražila na uvid u Državnom tužilaštvu u Podgorici i Odjeljenju specijalnog tužioca za organizovani kriminal. U većini ustanova zaposleni su obaviješteni da je CPT u obilasku zemlje i bili su makar unekoliko upoznati sa njegovim mandatom. Osim toga, rukovodstva ustanova koje su prvi put posjećene 2004. godine su upoznata sa izvještajem sa te posjete.

Međutim, na lokalnom nivou, u više navrata se činilo da ne postoji dovoljno razumijevanja ciljeva posjete CPT-a, što je dovelo do pokušaja zaposlenih da dovedu delegaciju u zabludu. Da to ilustrujem primjerom, u Područnoj jedinici Uprave policije u Baru, zaposleni su tvrdili da se dvije ćelije koje se nalaze u suterenu – koje su bile u potpunom mraku, u zapuštenom stanju i prljave – ne koriste već određeni broj godina². Takvu tvrdnju je pobijalo prisustvo nedavnih natpisa na zidu ćelije (u kojima se pominje 2007. godina) i ostaci hrane i drugog organskog materijala na podu. Nadalje, u Područnoj jedinici Uprave policije Podgorica delegaciji je rečeno da jedna od ćelija (N1), u kojoj ne postoji ništa gdje se osoba može odmoriti, nije korišćena više od godinu dana; međutim, pregledom dokumentacije je utvrđeno da je u toj ćeliji zadržano jedno lice 14. septembra 2008. godine.

U Zatvoru Podgorica, zaposleni su uporno pokušavali da dovedu delegaciju u zabludu u pogledu disciplinske namjene nekoliko malih ćelija (od nekih 4m²) koje se nalaze na jednom kraju prvog i drugog sprata. Treba pomenuti da je u izvještaju iz 2004. godine CPT kritikovao ove ćelije i zahtijevao da se više ne koriste za smještaj zatvorenika³. Zaposleni su tvrdili da odnosne ćelije nisu korišćene već neke 3 godine i da se, u slučaju da zatvorenika treba privremeno izolovati, obična ćelija privremeno isprazni. Međutim, nekoliko zatvornika sa kojima je delegacija razgovarala, koji su kažnjeni disciplinskom izolacijom tokom 2008. godine (sve do septembra 2008. godine) tvrdilo je da su pritvoreni u pomenutim ćelijama i detaljno opisali stanje tih ćelija, čak i vrlo precizno navodili određene natpise urezane u zidove. Osim toga, delegacija je u tim ćelijama vidjela duške na podu, složenu čebad, ostatke hrane, bocu sa vodom i svježi urin u čošku. Uprava zatvora nije uspjela da na uvjerljiv način ukaže na bilo koje druge prostorije za disciplinsku izolaciju zatvorenika⁴. Tokom dodatne posjete objektu koju je delegacija obavila prije odlaska iz zemlje primijećeno je da su navedene ćelije očišćene, a zidovi svježe okrečeni.

Pokušaji da se delegacija CPT-a dovede u zabludu nisu u saglasnosti sa principom saradnje predviđenim članom 3 Konvencije i neumitno ostavljaju loš utisak kada se otkriju. **CPT zahtijeva od crnogorskih vlasti da osiguraju da se tokom budućih posjeta ne naide na takve situacije.**

D. Neposredne opservacije po članu 8 stav 5 Konvencije

6. Na kraju posjete, delegacija CPT-a se sastala sa visokim zvaničnicima Vlade kako bi ih upoznala sa osnovnim nalazima posjete. Tom prilikom je delegacija dala neposredne opservacije u skladu sa članom 8 stav 5 Konvencije u vezi dva posebno urgentna pitanja.

² U izvještaju sa posjete obavljene tokom 2004. godine, CPT je naglasio da dotične dvije ćelije ne treba koristiti dok se uočene nepravilnosti ne isprave (pogledati stav 236 CPT/Inf (2006) 18).

³ Pogledati stav 289 CPT/Inf (2006) 18.

⁴ Registar disciplinskih kazni ne navodi brojeve ćelija u kojima su zatvorenici izdržavali svoju kaznu disciplinske izolacije. Delegaciji je rečeno da su neki zatvorenici stavljeni u izolaciju tokom 2008. godine smješteni u ćelije D2, D4 i L4 u prizemlju. Međutim, u ćeliji D2 je bilo smješteno 10 zatvorenika, a neki među njima su očito tu proveli mnogo mjeseci, a da nisu bili premješteni u druge ćelije.

Prva neposredna opservacija odnosila se na potpuno neprihvatljive uslove za zadržavanje lica u **Područnoj jedinici Uprave policije Berane**. Delegacija je zahtijevala od crnogorskih vlasti da u roku od mjesec dana dostave potvrdu da su ćelije u tom objektu očišćene i da se održavaju u higijenskom stanju, a da se pritvorenim licima omogućava pristup toaletu.

Druga neposredna opservacija data je u pogledu **Zavoda za osobe sa posebnim potrebama Komanski Most**. Uslovi u kojima su štićenici primorani da žive u tom objektu mogli bi se zaista opisati kao nečovječni i ponižavajući. Delegacija je zahtijevala od crnogorskih vlasti da sprovedu temeljan pregled stanja u toj ustanovi, uz rješavanje svih problematičnih aspekata (materijalni uslovi, higijena, organizacija, kadrovska popunjenost, korišćenje sredstava za privezivanje), da pripremi strategiju za uklanjanje djece i odgovarajući alternativni smještaj i da Komitetu, u roku od tri mjeseca, dostavi detaljan akcioni plan u kome se predviđa način na koji će se uočeni nedostaci ispraviti, uključujući i neophodne načine finansiranja.

7. Osim toga, delegacija je zahtijevala od crnogorskih vlasti da dostave:

- i) potvrdu da su u svim ćelijama u Područnoj jedinici Uprave policije Podgorica i Ispostavi policije Danilovgrad obezbijeđena mjesta za odmor lica;
- ii) informacije o ishodu istrage o navodnom zlostavljanju zatvorenice od strane zaposlenih u Zatvoru Podgorica;
- iii) informacije o koracima preduzetim na preuređenju svih ćelija za policijsko zadržavanje u Crnoj Gori u smislu njihovog dovođenja u saglasnost sa standardima CPT-a i njegovim prethodnim preporukama;
- iv) informacije o tome kako će vlasti osigurati djelotvorne i sigurne aranžmane u pogledu kadrovske popunjavanja odjeljenja sudske psihijatrije u Specijalnoj psihijatrijskoj bolnici u Dobroti.

8. Pomenute neposredne opservacije i zahtjevi za informacijama naknadno su dodatno potvrđeni dopisom od 9. oktobra 2008. godine.

Dopisima od 14. novembra 2008. godine i 6. februara 2009. godine crnogorske vlasti su dostavile tražene informacije i informisale CPT o mjerama preduzetim kao odgovor na neposredne opservacije delegacije, kao i u pogledu drugih zapažanja sadržanih u izjavi sa kraja misije. Ove mjere će biti ocijenjene u nastavku izvještaja.

Međutim, već u ovom momentu Komitet želi da pozdravi izradu Akcionog plana za sprječavanje mučenja, koji ima za cilj sprovođenje preporuka CPT-a na združeni način i putem jedinstvenog dokumenta koji će biti podniet Vladi na usvajanje na jednoj od narednih sjednica. Kako smo obaviješteni, Akcioni plan postavlja 14 ciljeva koje treba dostići kroz primjenu 60 mjera i aktivnosti; takođe se određuju organi i ustanove odgovorne za sprovođenje različitih aktivnosti, postavljaju rokovi i pokazatelji za mjerenje uspjeha, a definiše se i finansijski aspekt aktivnosti. Uspostavljanje Nacionalnog mehanizma za sprječavanje mučenja, u skladu sa Opcionim protokolom na Konvenciju Ujedinjenih nacija protiv mučenja i drugog svirepog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja takođe je uključeno u Akcioni plan. **CPT bi želio da dobije Akcioni plan za sprječavanje mučenja kada bude usvojen od strane Vlade Crne Gore.**

II. ČINJENICE USTANOVLJENE TOKOM POSJETE I PREDLOŽENE RADNJE

A. Polijski objekti

1. Preliminarne napomene

9. U Crnoj Gori je zakonodavstvo koje se odnosi na lišavanje slobode od strane policije pretrpjelo izmjene u odnosu na stanje tokom prethodne posjete CPT-a 2004. godine. Konkretno, usvojen je Zakon o policiji u maju 2005. godine i Kodeks policijske etike u januaru 2006. godine.⁵ Osim toga, nakon deklaracije nezavisnosti Crne Gore iz maja 2006. godine uslijedio je novi Ustav (2007.) i Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći (2008. godine).

Bez obzira na ove zakonske promjene, u vrijeme posjete 2008. godine, pravila kojim se uređuje zadržavanje lica od strane policije i dalje su u osnovi ista kao ona opisana u izvještaju o posjeti iz 2004. godine. Treba podsjetiti da Zakonik o krivičnom postupku (ZKP) ograničava period zadržavanja lica osumnjičenih za krivično djelo na najduže 48 sati. Policija mora odmah, a najkasnije u roku od 2 sata, donijeti rješenje o zadržavanju i uručiti ga zadržanom licu; dato lice ima pravo žalbe na dato rješenje istražnom sudiji, koji mora odlučiti o žalbi u roku od 4 sata od njenog prijema (član 234 ZKP-a). Ako u roku od 48 sati policija ne podnese krivičnu prijavu i sprovede zadržano lice istražnom sudiji, to lice mora biti pušteno na slobodu.

U skladu sa članom 231 ZKP-a, građanin može biti pozvan u policijsku stanicu radi prikupljanja obavještenja; takav postupak ne može trajati duže od 4 sata. Ako policija u toku prikupljanja obavještenja ocijeni da pozvani građanin može biti smatran osumnjičenim, dužna je da ga odmah obavijesti o djelu za koje se tereti i o njegovim pravima. Period policijskog zadržavanja od 48 sati teče od momenta odazivanja na poziv⁶.

Osim toga, u skladu sa članom 27 Zakona o policiji, lice koje narušava javni red i mir ili ugrožava druge može biti zadržano od strane policije najduže 6 sati; izuzetno, taj period se može produžiti na 12 sati ukoliko treba utvrditi identitet lica, ukoliko je lice izručio inostrani organ radi predavanja nadležnom organu ili dato lice ugrožava bezbjednost drugog lica ozbiljnom prijetnjom da će izvršiti napad na njegov život ili tijelo.

10. Nalazi delegacije tokom posjete ukazuju na to da se zakonski rokovi za zadržavanje od strane policije uglavnom poštuju. Međutim, delegacija je naišla na neke slučajeve u kojima je postojala očita razlika do 6 sati između stvarnog momenta lišenja slobode i momenta navedenog u rješenju o pritvoru.

⁵ Doneseno je i nekoliko uredbi, posebno ona o uslovima u objektima za zadržavanje lica, o uslovima za zapošljavanje policijskih službenika i o disciplinskim postupcima.

⁶ Član 234, stav 1 ZKP-a.

Takođe treba pomenuti da su neka pritvorena lica koja smo sreli tokom posjete, koja su prvo pozvana u policijsku stanicu radi prikupljanja obavještenja, a kasnije su smatrana za osumnjičene, ukazala na to da su provela duže od 48 sati na zadržavanju kod policije (npr. 55 sati). Sa tim u vezi, pojedini policijski službenici sa kojima je delegacija razgovarala, potvrdili su da je period d 48 sati za policijsko zadržavanje počeo da teče od momenta izdavanja rješenja o pritvoru.

CPT preporučuje da crnogorske vlasti preduzmu korake kako bi osigurale da se zadržavanje od strane policije sprovodi u striktnoj saglasnosti sa zakonskim odredbama. Pogotovo, vlasti treba da izdaju uputstva u kojima se konkretno navodi da period zadržavanja u policiji teče od momenta kada je lice obavezno da ostane u policiji i da to vrijeme treba da stoji na rješenju o pritvoru, čak iako je to rješenje doneseno kasnije.

2. Mučenje i drugi vidovi zlostavljanja

11. Kao i 2004. godine, delegacija je primila brojne navode o nedavnom namjernom fizičkom zlostavljanju lica lišenih slobode od strane policije u Crnoj Gori. Većina tih navoda se odnosila na zlostavljanje u vrijeme ispitivanja radi dobijanja priznanja ili izvlačenja informacija. U pojedinim slučajevima, rečeno je da je zlostavljanje vršeno i u vrijeme hapšenja. Vrijedno je pomenuti da su određena lica koja su navela da nisu zlostavljana pripisala odsustvo zlostavljanja u svom slučaju činjenici da su odmah priznali djela za koja su osumnjičeni.

Takve navode smo čuli i od strane muškaraca i od strane žena i uglavnom se odnose na šamare, udarce pesnicom, šutiranje nogom i udaranje pendrekom, kundakom pištolja i drugim čvrstim predmetima. Par pritvorenih lica je navelo da su pretučeni dok su imali lisice na rukama, a glava im bila pokrivena džakom. U dva slučaja je navedeno da su policijski službenici u Područnoj jedinici Uprave policije u Baru oblačili na dato lice pancir i udarali ga bejzbol palicom. Čula su se i dva navoda da je osumnjičenom licu stavljen pištolj u usta. Navodno zlostavljanje je povremeno bilo takve ozbiljnosti da bi se moglo smatrati mučenjem. Osim toga, nekoliko lica je ukazalo na verbalno zlostavljanje i prijetnje fizičkom silom kako bi ih se natjeralo na priznanje krivičnog djela ili pružanje obavještenja.

12. U nekoliko slučajeva, delegacija je uočila fizičke tragove ili pronašla izvještaje ljekara u dokumentaciji u koju je izvršen uvid u posjećenim zatvorskim ustanovama koji su u skladu sa navodima o zlostavljanju od strane policije. Da to ilustrujemo primjerima, može se uputiti na sledeće slučajeve:

- jedno lice pritvoreno u Zatvoru Podgorica navelo je da ga je, nakon hapšenja 29. avgusta 2008. godine u Podgorici, pretukao policijski službenik koji ga je udarao pesnicama i lupao mu glavu o zid. Dato lice je navelo da je tom prilikom izgubilo svijest i da je odvedeno u bolnicu sa frakturom lobanje. Medicinski karton otvoren prilikom prijema tog lica u zatvor 31. avgusta 2008. godine upućuje na niz hematoma na glavi i tijelu. Prilikom susreta sa delegacijom, dato lice je pokazalo ožiljak sa desne strane čela.

- zatvorenik sa kojim smo razgovarali u zatvoru u Bijelom Polju tvrdi da je 5. septembra 2008. godine uhapšen zbog rasprave sa policijskim službenicima. Nakon što je odveden u policijsku stanicu, očito je udaren u potiljak usljed čega je pao; nakon toga, navodno su ga šutirali nogama, udarali pesnicama i pendrekom po čitavom tijelu. Izvještaj ljekara sa pregleda prilikom prijema koji se nalazi u medicinskom kartonu zatvorenika upućuje na brojne povrede, između ostalog na tri uzdužna hematoma dužine 12-15 x 3,5 cm na leđima, dva uzdužna hematoma 12 x 7 cm u lumbalnom predjelu, hematom na desnoj sljepočnici i hamatome na koljenima. Ljekar član delegacije je vidio povrede slične onima zabilježenim u medicinskom kartonu;

- još jedan zatvorenik koga smo sreli u Zatvoru Podgorica tvrdio je da su ga 18. jula 2008. godine priveli policijski službenici koji su ga šutirali i udarali pesnicama i udarali ga pištoljem po nogama. Medicinski izvještaj sastavljen u vrijeme prijema tog lica u zatvor upućuje na nekoliko kružnih rana na njegovim nogama koje su navodno nanijeli policijski službenici. Kada ga je srela delegacija, dati zatvorenik je i dalje na nogama imao vidne kružne hematome, promjera otprilike 1 cm.

13. Nalazi delegacije sa posjete iz 2008. godine ukazuju na to da su lica koja policija u Crnoj Gori lišava slobode i dalje izložena značajnom riziku od zlostavljanja dok su na zadržavanju kod policije. Zabrinutost u pogledu istrajavanja zlostavljanja od strane policije izrazili su brojni zvanični sagovornici delegacije, a određeni broj njih je mišljenja da nakon informacija koje ukazuju na zlostavljanje nije uslijedio brz i djelotvoran odgovor, što je stvorilo atmosferu nekažnjivosti. Stoga je potrebno stalno i odlučno djelovanje na suzbijanju zlostavljanja od strane policije.

U dopisu od 14. novembra 2008. godine, poslatog kao odgovor na opservacije delegacije sa kraja posjete, crnogorske vlasti su ukazale na to da su sve područne jedinice i ispostave policije dobile uputstvo da preduzmu mjere kako bi se prevladali nedostaci koje je uočila delegacija. Rečeno je da je poseban naglasak stavljen na potrebu uklanjanja nestandardnih i neoznačenih predmeta iz prostorija policije. Nadalje, naglašeno je da pribjegavanje mučenju ili nečovječnom i ponižavajućem postupanju nije u skladu sa crnogorskim Ustavom, zakonima i propisima policije i da će svako prekorachenje ili zloupotreba ovlašćenja voditi pokretanju postupka za utvrđivanje krivične ili disciplinske odgovornosti datih lica.

CPT pozdravlja izdavanje pomenutih uputstava i **preporučuje da se sa najvišeg nivoa, kao i putem stalne obuke za sve službenike policije, pošalje nedvosmislena i čvrsta poruka „nulte tolerancije“ za zlostavljanje. U okviru te poruke, treba ponoviti da su sve vrste zlostavljanja (i prilikom hapšenja i tokom naknadnog ispitivanja), kao i prijetnje prebjagavanju takvom postupanju, apsolutno zabranjene, te da će i počinioci takvih djela i oni koji im gledaju kroz prste podlijegati strogim sankcijama. Policijske službenike takode treba podsjetiti da ne treba koristiti više sile nego što je nužno kada se sprovodi hapšenje i da jednom kada se savlada lice čije se hapšenje vrši, nema obrazloženja za njihovo dalje udaranje.**

Komiteta takode preporučuje da se skrene pažnja tužilaca, sudija, upravnika zatvora i drugih nadležnih organa na potrebu posvećivanja posebne pažnje i usvajanja proaktivnijeg pristupa kako bi se osiguralo da nijedan slučaj zlostavljanja ne prođe neprimijećeno i nekažnjeno (pogledati i stavove 19 i 20). U tom kontekstu, nacionalni Akcioni plan za sprječavanje mučenja na koji se upućuje u stavu 8 treba da združi napore svih relevantnih struktura i okupi ih u okviru jedne sinhronizovane strategije.

15. U svom izvještaju koji je uslijedio nakon posjete 2004. godine, CPT je dao niz preporuka koje su imale za cilj suzbijanje zlostavljanja od strane službenika policije. U svom odgovoru na izvještaj, crnogorske vlasti su se pozvale na ustavna načela, zakonske akte i uputstva kojima se proglašava neprihvatljivost mučenja i drugih vrsta zlostavljanja i poštovanja dostojanstva lica lišenih slobode⁷. Učinjeni su naponi na unapređenju stručne obuke osnivanjem 2006. godine Policijske akademije u Danilovgradu koja nudi i inicijalnu obuku za buduće pripadnike policije (18-mjesečna obuka) i obuku uz rad (4-mjesečna obuka). Delegacija je obaviještena da program obuke uključuje module o ljudskim pravima, profesionalnoj etici i međuljudskoj komunikaciji. Do momenta posjete 2008. godine već je 68 policijskih službenika prošlo inicijalnu obuku i isto toliko pripadnika policije je prošlo obuku uz rad⁸.

CPT preporučuje da crnogorske vlasti nastave da razvijaju stručnu obuku za policijske službenike kako bi se osiguralo da svi novozaposleni pripadnici produ odgovarajuću inicijalnu obuku i da se policajcima koji su već u službi nudi sistematska stalna obuka zasnovana na novom nastavnim programu. Tokom obuke poseban naglasak treba staviti na napredne metode istrage krivičnih djela, čime se smanjuje oslanjanje na obavještenja i priznanja koja se dobijaju putem ispitivanja radi obezbjeđenja osuđujućih presuda. U tom kontekstu treba uložiti i u nabavku modernih tehničkih sredstava za isprave (npr. kriminalistička i laboratorijska oprema). To treba kombinovati sa usvajanjem detaljnih uputstava o ispitivanju osumnjičenih za krivična djela (uključujući i inicijalne razgovore od strane operativaca)⁹. Mora se nedvosmisleno reći da cilj ispitivanja osumnjičenih za krivična djela treba da bude pribavljanje tačnih i pouzdanih informacija kako bi se utvrdila istina o pitanjima koja se istražuju, a ne da se pribavi priznanje od nekoga ko se već smatra krivim u očima službenika za sprovođenje zakona.

Osim toga, Komitet bi želio da dobije detaljnije informacije o sadržaju programa obuke za policiju.

16. CPT je ranije naglašavao da je najbolja moguća garancija zaštite od zlostavljanja da je sami policijski službenici nedvosmisleno odbacuju. Usvajanje Kodeksa policijske etike predstavlja važan korak. Međutim, postojanje kodeksa samo po sebi nije dovoljno da garantuje odgovarajuće ponašanje; dužnu pažnju treba posvetiti senzitiviziranju pripadnika policije za načela koja afirmišu kodeks i za njihovu konkretnu primjenu u svakodnevnoj praksi. Potrebna je pozitivna akcija, putem obuke i primjerom, da bi se promovisala kultura u kojoj se smatra ispravnim i profesionalno isplativim biti u timu koji se uzdržava od pribjegavanja zlostavljanju i gdje je ispravan postupak prijaviti zlostavljanje koje su počinile kolege. Mora postojati jasno shvatanje da se odgovornost za zlostavljanje proteže dalje od samih počinitelaca na sve one koji znaju, ili bi trebalo da znaju na osnovu svog položaja da se zlostavljanje dešava, a ne preduzimaju radnje na njegovom sprječavanju niti ga prijavljuju. To podrazumijeva postojanje jasne linije izvještavanja, kao i usvajanje zaštitnih mjera za osobe koje prijavljuju zlostavljanje.

⁷ Ta načela su postavljena u Ustavu, Krivičnom zakoniku, Zakonu o krivičnom postupku, Zakonu o policiji i Kodeksu policijske etike.

⁸ Prema Ministarstvu unutrašnjih poslova, ima nekih 1.700 policijskih službenika u uniformi, a njih nekih 400 je primljeno nakon sticanja nezavisnosti.

⁹ Pogledati prethodne preporuke CPT-a u pogledu potrebe za izradom kodeksa ponašanja za saslušanje od strane policije, stav 251 CPT/Inf (2006) 18.

CPT preporučuje da crnogorske vlasti usvoje odgovarajuće mjere u svjetlu prethodno datih komentara. U tom kontekstu, Komitet bi želio da bude informisan da li psotoji konkretna obaveza po crnogorskom zakonu da policijski službenici prijavljuju svojim nadređenima činjenice koje ukazuju na mučenje ili nečovječno ili ponižavajuće postupanje od strane kolega.

17. Tokom posjete 2008. godine, crnogorske vlasti su informisale Komisiju o izmjenama u procedurama kontrole i pritužbi na rad policije u skladu sa Zakonom o policiji iz 2005. godine. Jedinica za unutrašnju kontrolu Uprave policije odgovorna je, između ostalih stvari, za razmatranje pritužbi građana i izvještavanje u medijima koje sadrži navode o zlostavljanju. U skladu sa članom 96 Zakona o policiji, neko lice može da podnese pritužbu u roku od 30 dana od samog događaja. Policija mora da odgovori podnosiocu pritužbe u roku od 60 dana, a ako nije zadovoljan odgovorom, može se obratiti ministru unutrašnjih poslova. Prema ZKP-u, lice se može obratiti direktno Tužilaštvu ako postoje krivični elementi u navodnom neodgovarajućem ponašanju policije.

Zakon o policiji takođe predviđa mehanizme eksterne kontrole, odnosno Savjet za građansku kontrolu rada policije i skupštinski Odbor za odbranu i bezbjednost. Savjet, koji se sastoji od pet nezavisnih članova¹⁰, može da postupa po pritužbama i da interveniše po službenoj dužnosti. Delegacija je obaviještena da je od 2006. godine Savjet razmotrio 85 slučajeva, od kojih se otprilike dvije trećine odnosilo na neodgovarajuću upotrebu sile i zloupotrebu ovlašćenja. Kao rezultat rada Savjeta, utvrđen je niz kršenja i nekoliko policijskih službenika je kažnjeno (čak i uklanjanjem iz službe).

Usvajanje novih procedura za pritužbe na rad policije, a pogotovo mehanizmi eksterne kontrole, predstavljaju pozitivan razvoj događaja, koji može da doprinese sprječavanju policijskog zlostavljanja. U tom kontekstu, **važno je osigurati da lica kojima je povjereno operativno vođenje istrage u pogledu pritužbi na rad policije ne budu iz iste službe kao i policijski službenici koji su predmet istrage** (pogledati takođe stav 26).

18. Prema informacijama koje je obezbijedilo Ministarstvo unutrašnjih poslova, 2007. godine bilo je 37 pritužbi na zlostavljanje od strane policijskih službenika, od kojih je Odjeljenje unutrašnje kontrole smatralo da ih je 11 osnovano; od njih su 4 proslijeđena tužilaštvu¹¹, a 7 ih je rješavano po disciplinskom postupku. U periodu od januara do avgusta 2008. godine bilo je ukupno 24 pritužbe, od kojih je 7 smatrano za osnovane; po pitanju 4 pritužbe nije se mogla donijeti odluka, pa su proslijeđene tužilaštvu. Disciplinski postupci su pokrenuti za 10 slučajeva. Delegaciju je tužilaštvo takođe informisalo da je u periodu od 2005. do 2007. godine bilo 210 slučajeva po članu 167 Krivičnog zakona (mučenje i ostali vidovi zlostavljanja); nisu dostavljene informacije o statusu tih predmeta.

¹⁰ Članovi predstavljaju redom Advokatsku komoru, Ljekarsku komoru, Udruženje pravnika, Pravni fakultet Univerziteta Crne Gore i NVO sektor. Bira ih Skupština na period od 5 godina.

¹¹ Još dvije pritužbe, za koje Jedinica unutrašnje kontrole nije mogla sa sigurnošću utvrditi da li su osnovane, takođe su proslijeđene tužilaštvu.

Da bi CPT stekao punu sliku o trenutnom stanju, **Komitet bi želio da crnogorske vlasti dostave sledeće informacije u pogledu 2007. i 2008. godine:**

- broj pritužbi protiv policijskih službenika vezano za mučenje i druge vidove zlostavljanja;
- pregled disciplinskih sankcija koje su uslijedile;
- pregled pokrenutih krivičnih postupaka, utvrđenih nalaza i izrečenih krivičnih sankcija.

19. CPT je već ranije naglašavao važnost revnosnog ispitivanja od strane sudija i tužilaca svih informacija koje se odnose na moguće zlostavljanje koje im se predoči pažnji, bilo da se ta informacija dobije u obliku zvanične pritužbe ili ne. Treba napomenuti da su neka pritvorena lica intervjuisana tokom posjete 2008. godine tvrdila da istražne sudije pred koje su izvedeni radi određivanja pritvora nisu obraćali pažnju na njihove vidljive povrede i navode o zlostavljanju i nisu preduzeli nikakvu radnju na istraživanju mogućnosti zlostavljanja.

Sljedstveno tome, CPT ponavlja svoju preporuku iz stava 232 izvještaja nakon posjete 2004. godine da, kadgod osumnjičeni za krivično djelo izveden pred istražnog sudiju ili državnog tužioca na kraju zadržavanja u policiji ili nakon toga tvrdi da je zlostavljan od strane policije, sudija ili tužilac treba da unesu te navode u pisanoj formi, odmah naredi pregled od strane vještaka sudske medicine i preduzmu neophodne korake kako bi osigurali da se ti navodi na odgovarajući način istraže. Takav pristup bi trebalo slijediti bez obzira na to da li to lice na sebi ima vidljive spoljašnje povrede. Nadalje, čak i u odsustvu izričitih navoda o zlostavljanju, sudija ili tužilac treba da naredi pregled od strane sturčnjaka sudske medicine kadgod postoje druge osnove (npr. vidljive povrede) na osnovu kojih smatraju da je lice koje je pred njih izvedeno možda žrtva zlostavljanja.

20. CPT je već naglasio u svom izvještaju nakon posjete 2004. Godine ulogu koju u sprječavanju zlostavljanja od strane policije igraju zatvorske zdravstvene službe, sistematskim evidentiranjem povreda koje imaju novopristigli zatvorenici¹². Opservacije tokom posjete 2008. godine ukazuju na to da procedura u pogledu evidentiranja povreda još uvijek nije zadovoljavajuća. Zatvorski ljekari evidentiraju objektivne medicinske nalaze, manje ili više detaljno, u lične zdravstvene kartone datih zatvorenika, a ponekad uključuju i kratko upućivanje na navode tog lica (npr. „pretučen od strane policijskog službeika u Podgorici“). Međutim, nema zaključka o tome da li su uočene povrede u saglasnosti sa navodima (odnosno, da li su mogle nastati na opisani način). Takođe je vrijedno pomenuti da odsustvo posebnih registara traumatskih povreda uočenih na zatvorenicima otežava sticanje uvida u pregled stanja.

Osim toga, bez obzira na zakonsku obavezu prijavljivanja krivičnih djela u skladu sa članovima 227 i 228 ZKP-a, iz razgovora sa zatvorskim ljekarima se čini da oni nemaju zvaničnu ulogu u obavještavanju tužioca o povredama uočenim na licima koja dolaze iz policijskih objekata. Sa tim u vezi, upravnik Zatvora u Bijelom Polju je izjavio da, ako zatvorenik stigne iz policijskog pritvora sa povredama, na policiji je da obavijesti tužilaštvo.

¹² Pogledati stav 233 CPT/Inf (2006) 18.

CPT ponavlja svoju preporuku da izvještaj koji se sačinjava nakon medicinskog pregleda novopristiglih zatvorenika sadrži: (i) potpun navod izjava datih od strane dotičnog zatvorenika relevantnih za pregled (uključujući i njegov opis svog zdravstvenog stanja i sve navode o zlostavljanju), (ii) potpuno navođenje objektivnih medicinskih nalaza zasnovanih na temeljnom pregledu i (iii) zaključke ljekara u svjetlu (i) i (ii) uz naznačavanje stepena konzistentnosti između izrečenih navoda i objektivnih medicinskih nalaza.

Kadgod ljekar evidentira povrede koje su u saglasnosti sa navodima o zlostavljanju koje da pritvoreno lice, takve izvještaje treba sistematično stavljati na znanje nadležnom tužiocu¹³. Osim toga, rezultate pregleda, uključujući prethodno pomenute izjave i zaključke ljekara, treba dati na uvid pritvorenom licu i njegovom zastupniku na njihov zahtjev.

Takođe je važno da se ne postavljaju barijere ispred lica koja iznose navode o zlostavljanju i ljekara koji mogu pripremiti izvještaje sudske medicine koje priznaju tužilački i sudski organi. Čini se na osnovu informacija dobijenih tokom posjete da, trenutno, samo sudovi mogu da traže pregled od strane stručnjaka sudske medicine. **CPT preporučuje da lica koja jesu ili su bila u pritvoru imaju zvanično pravo da neposredno zatraže ljekarski pregled/uvjerenje od strane ljekara koji je prošao priznatu obuku na polju sudske medicine.**

3 Istraga slučajeva koji uključuju navode o zlostavljanju

21. Značajan broj navoda o zlostavljanju koje je delegacija čula tokom posjete 2008. godine ukazuje na potrebu pregleda sistema odgovornosti i efikasnosti pravnih lijekova. Ocjena djelotvornosti radnji koje nadležni organi preduzimaju kada postoji mogućnost da je došlo do zlostavljanja čini sastavni dio mandata CPT-a, s obzirom na implikacije koje takve radnje mogu imati na buduće ponašanje javnih zvaničnika¹⁴.

Da bi se izbjegla svaka percepcija nekažnjivosti, presudno je da tužilački i istražni organi preduzimaju djelotvorne mjere kada se pojavi neka informacija koja ukazuje na moguće zlostavljanje. U tom pogledu, čvrsto je ustanovljeno sudskom praksom Evropskog suda za ljudska prava da, kadgod je lice povrijeđeno dok je u rukama javnih zvaničnika, postoji snažna pretpostavka da je dotično lice zlostavljano i da je dužnost vlasti da daju zadovoljavajuće i ubjedljivo objašnjenje toga kako je do povreda došlo.

¹³ U tom kontekstu, upućuje se na član 227 Zakona o krivičnom postuku koji predviđa obavezu javnih zvaničnika da prijavljuju krivična djela.

¹⁴ Pogledati odjeljak „Suzbijanje nekažnjivosti“ iz XIV Opšteg izvještaja CPT-a (CPT/Inf (2004) 28).

Kriterijumi koje istraga takvih slučajeva mora da zadovolji kako bi se označila kao „djelotovorna“ utvrđeni su obimnom sudskom praksom Evropskog suda za ljudska prava, te naglašeni u XIV Opštem izvještaju CPT-a. Posebno, istraga treba da bude temeljna i svobuhvatna, treba da se sprovede odmah i ekspeditivno i lice odgovorno za sprovođenje istrage treba da bude nezavisno od onih koji su umiješani u događaje. Nadalje, treba da postoji dovoljan element javnog nadzora nad istragom ili njenim rezultatima, što obuhvata i uključivanje navodnih žrtava u postupke i obavještanja javnosti o statusu tekućih istraga da bi se osigurala odgovornost u praksi, kao i u teoriji.

22. Delegacija CPT-a je detaljno razmotrila istražne i druge proceduralne radnje u odgovor na informacije koje ukazuju na zlostavljanje tokom velike policijske operacije posljednjih godina: policijske intervencije izvršene 1. septembra 2005. godine u Zatvoru Podgorica i „antiterorističkog“ prepada izvedenog 9. septembra 2006. godine u predgrađu Podgorice protiv grupe lica albanskog porijekla koji se sumnjiče da su pripremali nezakonito opstruiranje parlamentarnih izbora (poznatog kao operacija „Orlov let“).

23. Policijska intervencija u Zatvoru sprovedena je u kontekstu pretresa koji je tražilo tužilaštvo, a odobrio Viši sud u Podgorici u okviru istrage ubistva visokog policijskog službenika. U nalogu stoji da je organizacija pretresa povjerena načelniku Uprave policije Podgorica (Centar bezbjednosti) i navodi se da treba da se izvrši uz dužno poštovanje prava zatvorenika. Prema dokumentaciji, 1. septembra 2005. godine u 4.20 ujutru nekih 80-100 policijskih službenika je ušlo u 9 ćelija objekta. Uprkos odluci donesenoj na ranijem sastanku između pomoćnika ministra unutrašnjih poslova i zatvorskih vlasti, operacija je izvedena, a da zaposlenima u zatvoru nije dozvoljeno da prate akcije policije. Nakon intervencije, 31 zatvorenik je naveo da je izložen fizičkoj sili (odnosno, da je pretučen unutar i izvan svojih ćelija od strane policijskih službenika koji su nosili crne uniforme). Nije bilo izvještaja o otporu od strane zatvorenika koji bi opravdao upotrebu sile od strane angažovanih policijskih službenika. Zdravstvena komisija koju je imenovala Vlada je 5. septembra 2005. godine potvrdila da je 18 zatvorenika zadobilo povrede.

Iako je o ovom incidentu odmah izviješteno tužilaštvo, tek je 27. oktobra 2005. godine (odnosno, gotovo dva mjeseca nakon intervencije) tužilaštvo tražilo od policijskih organa da naznače ko je bio zadužen za organizovanje i sprovođenje intervencije i da dostave relevantnu dokumentaciju. Tek 18. decembra 2006. godine (odnosno, više od godinu dana nakon incidenta) tužilaštvo se obratilo istražnom sudiji da pokrene postupak protiv načelnika Uprave policije Podgorica na osnovu činjenice da je odgovoran za sprovođenje intervencije. Naknadno sprovedene istražne radnje uključivale su forenzičku procjenu medicinskih nalaza u pogledu povreda koje su zadobili policajci i ispitivanje načelnika Uprave policije Podgorica i nekoliko službenika policije uključenih u intervenciju.

Od kraja 2007. godine nisu sprovedene dalje istražne radnje i slučaj je u toku pred sudom. Treba pomenuti da istražne radnje nisu obuhvatile ispitivanje zatvorskih vlasti, zaposlenih u Zatvoru i svih zatvorenika (i povrijeđenih i onih koji su vidjeli intervenciju). Nisu preduzeti neophodni koraci da se pribave interni nalozi koji se odnose na organizaciju intervencije niti propitani viši službenici iz Ministarstva unutrašnjih poslova koji su bili uključeni u njeno planiranje, kao ni policijski službenici koji su sastavili zapisnik sa pretresa i naknadnu rekonstrukciju događaja. Kao rezultat svega toga, istraga nije uspjela da utvrdi službena lica odgovorna za organizovanje i izvršenje operacije.

24. „Antiteroristička“ operacija poznata kao „Orlov let“ uključivala je 93 policijska službenika iz različitih odsjeka Ministarstva unutrašnjih poslova, uključujući specijale snage i Upravu policije Podgorica (Centar bezbjednosti). Tokom operacije, nekoliko kuća u predgrađu Podgorice, u Tuzima i Malesiji je pretreseno, a 14 lica je uhapšeno¹⁵. Dotična lica navode da su tokom operacije oni i članovi njihovih porodica udarani pendrecima i izloženi verbalnom zlostavljanju sa konotacijama ksenofobije. Bilo je i navoda o fizičkom zlostavljanju sa ciljem dobijanja priznanja vezano za period zadržavanja u Upravi policije Podgorica i drugim policijskim stanicama (npr. Cetinje) u koje su dotična lica kasnije prebačena. Osim toga, navodi se da su pritvorena lica šamarana, udarana pesnicama i držana u bolnom položaju u prostorijama za zadržavanje Višeg suda u Podgorici i dok su prevoženi radi istražnih radnji 14./15. septembra 2006. godine.

Pomenute navode su neka od pritvorenih lica iznijela u vrijeme prvog pojavljivanja pred istražnim sudijom Višeg suda u Podgorici i tokom naknadnih ročišta 11., 12., 14. i 15. septembra 2006. godine. Nekolicina među dotočnim licima je imalo vidljive povrede prilikom ročišta na sudu održanog 11. septembra 2006. godine i prilikom lješkarskog pregleda kada su primljeni u Zatvor narednog dana. Povrede su unesene u zapisnik sa suda i zatvorsku medicinsku dokumentaciju i potvrđene naknadnim forenzičkim pregledom; treba pomenuti da mnoge od evidentiranih povreda ukazuju na udarce pendrekom¹⁶.

Navodi su praćeni zvaničnim prijavama od strane zastupnika pritvorenih lica pred istražnim sudijom i tužilaštvom 14. septembra, 13. oktobra, 18. oktobra i 28. oktobra 2006. godine. Pritvorena lica su naznačila da znaju imena nekih od policijskih službenika umiješanih u navodno zlostavljanje i da mogu da prepoznaju ostale i detaljno opisala njihov izgled.

25. Tužilaštvo je tek 15. juna i 28. juna 2007. godine (odnosno, 9 mjeseci nakon operacije) tražilo u pismenoj formi da kriminalistička policija izvrši identifikaciju umiješanih policijskih službenika. Policija je te zahtjeve ignorisala¹⁷. Osim toga, nikakva radnja nije preduzeta po dopisu predsjednika Višeg suda Podgorica, od 23. novembra 2006. godine, o svjedocima zlostavljanja pritvorenih lica od strane policijskih službenika i zatvorskih službenika zaduženih za pratnju u zgradi suda od 11. do 15. septembra 2006. godine.

¹⁵ Iako su neka dokumenta u koja je delegacija izvršila uvid upućivala na 14 uhapšenih osumnjičenih lica, drugi izvori su ukazivali na drugačiji broj (17), a Specijalni tužilac za organizovani kriminal pominje 18 osumnjičenih i 10 optuženih lica.

¹⁶ Kod osobe X vide se tamnocrveni hematomi (10-20 x 4-5cm), položeni horizontalno i koji pokrivaju dvije trećine lijeve strane njegovih leđa, hematom veličine 20 x 2,5 cm sa lijeve strane unutrašnje strane grudi, hematom veličine 6 x 2,5 cm na lijevoj nadlaktici i dva tamnoplava hematoma veličine 6-8,5 x 2,5 cm sa lijeve strane zadnjice. Osoba Y je imala 5 horizontalnih i 3 vertikalna hematoma na lijevoj nadlaktici (8-15 x 5 cm) sa zadnje strane grudi. Kao i hematom veličine 20 x 6 cm na lijevoj strani zadnjice. Kod osobe Z vidi se hematom veličine 25 x 3 cm sa lijeve prednje strane grudi i hematom veličine 4 x 3 cm na lijevom obrazu.

¹⁷ Uprkos tome, tužilaštvo se nije pozvalo na pravna sredstva koja postoje u zakonu, kao što je obavještanje Vlade o nepostupanju policije po njihovom zahtjevu (član 44 stav 4 ZKP-a) ili razmatranje pitanja krivične odgovornosti za pomoć učiniocima krivičnog djela (član 387 KZ-a).

Inicijalnu istragu je sproveo Odjeljenje unutrašnje kontrole Uprave policije Ministarstva unutrašnjih poslova i Komisija za profesionalno i čovječno postupanje kazneno-popravnog sistema. Prva istraga je navela da su uočene povrede kod dotičnih lica zadobijene usljed njihovog otpora policiji. U tom kontekstu, policija je dostavila 11 izvještaja o korišćenju lisica i 2 o kmbinovanoj primjeni fizičke sile i lisica; međutim, u izvještajima se ne upućuje na korišćenje pendreka niti nanošenje ikakvih povreda. Unutrašnja istraga koju je sproveo Komisija za profesionalno i čovječno postupanje zadovoljila se pribavljanjem pisanih izjava lica da nemaju pritužbe na zatvorski sistem.

Iako daleko od toga da su istražne radnje iscrpljene (pogotovo što nije obavljena identifikacija umiješanih policijskih službenika i što nije utvrđeno nikakvo uvjerljivo objašnjenje zadobijenih povreda), dopisom od 21. juna 2008. godine tužilaštvo je informisalo Upravu policije o svojoj odluci da povuče klasifikaciju djela počinjenih protiv pritvorenih lica koja potpada pod član 167 stav 3 KZ-a¹⁸. U dopisu stoji da krivično djelo obuhvata nanošenje lakih tjelesnih povreda, pa stoga treba da podliježe hitnom postupku. Čini se da takva odluka nije u skladu sa evidentiranim povredama (pogledati fusnotu 16).

26. Pregled dva prethodno pomenuta slučaja od strane delegacije ukazuje na to da oni nisu zadovoljili zahtjeve „djelotvorne“ istrage kako je opisana u stavu 21. Prvo, istrage ne zadovoljavaju kriterijume temeljnosti i sveobuhvatnosti, kao što se jasno vidi iz propusta da se sprovede identifikacija umiješanih lica, da se ispituju sve žrtve navodnog zlostavljanja, kao i svjedoci i da se dužna pažnja posveti medicinskim nalazima koji su u skladu sa navodima o zlostavljanju. Drugo, istrage nisu odmah pokrenute i nedostaje im ekspeditivnost. Treće, važeća pravila istrage na hitan zahtjev tužilaštva mogućeg zlostavljanja od strane policije ne osiguravaju uvijek odgovarajući nivo nezavisnosti (i institucionalne i praktične)¹⁹. Četvrto, nivo angažovanja navodnih žrtava i njihovih zastupnika izaziva zabrinutost u pogledu zadovoljenja zahtjeva za javnim nadzorom nad istražnim i proceduralnim radnjama.

U svijetlu prethodno iznesenog, **KPM preporučuje da se odmah preduzmu koraci kako bi se osiguralo da sve istrage o slučajevima koji uključuju navode o zlostavljanju u potpunosti ispunjavaju kriterijume “djelotvorne“ istrage predviđene Evropskim sudom za ljudska prava. Komitet bi želio da bude informisan o ishodu dva slučaja iz stavova 23 i 24.**

Dalje, Komitet poziva crnogorske vlasti da preduzmu korake kako bi javnosti pružili informacije o ishodu istraga povodom pritužbi zbog zlostavljanja od strane policije kako bi se izbjeglo eventualno stvaranje percepcije o nekažnjivosti.

1. Neka pritvorena lica koja su tvrdila da se sa njima nedozvoljeno postupalo tokom policijske intervencije u Pritvorskoj jedinici 1. septembra 2005. kazala su da su službenici policije koji su bili uključeni u tu operaciju nosili maske. Uz to, lica koja su zadržana u kontekstu operacije „Orlov let“ kazala su da su pripadnici specijalnih snaga nosili maske.

¹⁸ Krivični postupak je otvoren u julu 2007. Godine vezano za nanošenje povreda ocu jednog od lica pritvorenih tokom operacije. U tom slučaju, smatralo se da to djelo potpada pod član 167 stavovi 2 i 3 KZ-a (mučenje i drugi vidovi zlostavljanja). U vrijeme posjete CPT-a, suđenje je bilo u toku.

¹⁹ U skladu sa članom 230 ZKP-a, prikupljanje obavještenja i dokaza tokom inicijalne istrage povjerava se policiji.

KPM se oštro protivi praksi da pripadnici snaga za specijalne intervencije nose maske dok sprovode operacije u okruženju ograničenja slobode; na ovakav se način jasno može otežati identifikacija potencijalno osumnjičenih lica ukoliko i kada dođe do navoda o zlostavljanju. Što se tiče specijalnih intervencija koje se sprovode izvan zatvorskog okruženja u kontekstu „antiterorističkih“ operacija, KPM prihvata da nošenje maski može biti opravdano. Međutim, u svakom slučaju treba da postoji mogućnost da se identitet pojedinih službenika kasnije utvrdi (na primjer, tako što će nositi neki poseban znak prepoznavanja/identifikacioni broj na svojoj uniformi). **KPM preporučuje da crnogorske vlasti preduzmu neophodne mjere u svijetlu navedenih napomena. Ukoliko se za tim ukaže potreba, treba izmijeniti i dopuniti zakonske odredbe.**

4. Mjere zaštite od zlostavljanja prema licima lišenim slobode

2. U izvještaju o posjeti 2004. godine, KPM detaljno je ispitaio formalne mjere zaštite od zlostavljanja koje se nude licima tokom policijskog zadržavanja, kao i njihovo funkcionisanje u praksi. Komitet je poseban akcenat stavio na tri osnovna prava, tj. pravo zadržanih lica da obavijeste bliskog srodnika ili treće lice o svojoj situaciji, pravo na pristup braniocu, kao i pravo na pristup ljekaru. Kao što je Komitet i istakao, ova prava treba da uživaju sve kategorije lica od samog početka lišenja slobode (tj. od trenutka kada su dotična lica obavezna da ostanu u policiji). Jednako je važno da lica tokom policijskog zadržavanja budu odmah obaviještena o svojim pravima, uključujući gore navedena prava, na jeziku koji razumiju.

Zakonske odredbe koje se odnose na gore navedena prava praktično su neizmijenjena od vremena posjete KPM Državnoj zajednici Srbija i Crna Gora uprkos tome što je Zakon o policiji usvojen 2005., a Ustav Crne Gore 2007. Posjetom od 2008. godine ustanovljeno je da zakonske odredbe još uvijek nisu u potpunosti usklađene sa standardima koje zagovara KPM i da je njihovo sprovođenje u praksi još uvijek daleko od željenog.

29. Što se tiče obavještenja o policijskom pritvoru, na osnovu Člana 29 Ustava, „na zahtjev lica lišenog slobode, organ je dužan da o lišenju slobode odmah obavijesti lice koje lišeni slobode sam odredi“. Ovaj princip javlja se i u Članovima 5(1), 231(8) i 234(6) ZKP.

Najveći broj pritvorenih lica koje su članovi delegacije intervjuisali potvrdio je da im je ponuđena mogućnost da o svom pritvaranju obavijeste bliskog srodnika ubrzo nakon privođenja. Međutim, nekoliko pritvorenih lica žalilo se da su njihovi srodnici obaviješteni o njihovom pritvoru izvjesno vrijeme nakon što je došlo do pritvaranja. U tom kontekstu, treba pomenuti da nedavno uvedeni formular od tri stranice („zapisnik o zadržavanju lica lišenog slobode“²⁰) koji se popunjava za svako zadržano lice ne sadrži odjeljak koji govori o obavještenju o policijskom pritvoru (takav odjeljak postoji jedino u formularu za strane državljanje).

KPM preporučuje preduzimanje daljih mjera kako bi se osiguralo da lica zadržana u policiji u praksi uživaju pravo na obavještenje o policijskom zadržavanju od samog početka lišenja slobode. U ovom kontekstu, ostvarivanje prava o obavještenju o policijskom zadržavanju treba evidentirati u pismenoj formi.

²⁰ Zapisnik o zadržavanju lica lišenog slobode (Obr-1).

30. Pravo lica lišenih slobode i zadržanih u policiji da imaju pristup braniocu garantuje se Članovima 29 i 37 Ustava, kao i u različitim članovima ZKP²¹. Pravo na pristup braniocu uključuje i pravo da branilac bude prisutan tokom ispitivanja. Uz to, Zakon o pravnoj pomoći, usvojen 2008. godine, predviđa pravnu pomoć svim licima koja policija privodi ili zadržava.

Članovi delegacije čuli su razna tumačenja postojećih zakonskih odredbi. Viši policijski službenici sa kojima se delegacija sastajala tvrdili su da se pravo na pristup braniocu uživa od samog početka lišenja slobode, za sve kategorije lica. Međutim, neki službenici koji rade u lokalnim policijskim stanicama kazali su da lica koja se zadržavaju zbog prekršaja i lica osumnjičena za krivična djela za koja je zapriječena zatvorska kazna do 5 godina nemaju pristup braniocu po službenoj dužnosti tokom policijskog zadržavanja od 48 sati.

U praksi, za relativno mali broj zadržanih lica koje su članovi delegacije intervjuisali stekao se utisak da su zaista mogli da ostvare svoje pravo na pristup braniocu u skladu sa zakonom. Nekoliko lica koja je policija privela kazala su da su otišli u policijsku stanicu u društvu svog branioca, koji je imao pravo da prisustvuje ispitivanju. Za razliku od toga, mnoga lica koja je policija zadržala kazala su da su se vidjeli sa braniocem tek drugog dana policijskog pritvora ili prilikom odlaska na sud. Takođe je bilo navoda da braniocima nije dozvoljeno da se sa svojim klijentima vide nasamo. Uz to, mnoga zadržana lica žalila su se da su njihovi zahtjevi da kontaktiraju svoje branioce bivali odbijeni i da je umjesto toga pozivan branilac po službenoj dužnosti. Članovi delegacije razgovarali su sa jednim brojem lica kojima je pomoć pružio branilac po službenoj dužnosti i koji su se žalili da dotični branioci nisu bili djelotvorni niti pouzdani.

31. Informacije prikupljene tokom posjete 2008. godine potvrđuju da je rizik od zastrašivanja i nedozvoljenog postupanja najveći u periodu neposredno nakon lišenja slobode. Upravo iz tog razloga mogućnost da lica imaju djelotvoran pristup braniocu od samog početka policijskog zadržavanja (tj. od momenta kada su obavezni da ostanu u policiji) predstavlja osnovnu mjeru zaštite od zlostavljanja. Postojanje ove mogućnosti će ona lica koja imaju namjeru da vrše zlostavljanje odvracati od takvog činjenja; uz to, prisustvo branioca je u takvoj situaciji neophodno kako bi se preduzele neophodne radnje ukoliko zaista dođe do zlostavljanja. KPM prihvata činjenicu da izuzetno može biti potrebno da se na izvjestan period odloži pristup zadržanog lica određenom braniocu kojeg to lice izabere. Međutim, ovakva situacija ne bi trebalo da dovede do toga da pristup braniocu bude u potpunosti uskraćen tokom datog perioda. U takvim slučajevima, treba organizovati pristup drugom, nezavisnom, braniocu kojem se može vjerovati da neće ugroziti legitimne interese istrage.

Pravo na pristup braniocu mora podrazumijevati i pravo da se nasamo razgovara sa njim. Dotično lice bi, u principu, takođe trebalo da ima pravo da branilac prisustvuje tokom svakog ispitivanja od strane policije. Naravno, ovo ne bi trebalo da spriječi policiju da ispituje zadržano lice o neodložnim pitanjima, čak i u odsustvu branioca (koji možda nije odmah dostupan), niti isključi mogućnost da se zamijeni branilac koji remeti valjano sprovođenje ispitivanja.

²¹ Članovi 231(7) (8) i (9), u pogledu lica koja policija poziva, Član 234(7), u pogledu lica zadržanih od strane policije i Član 233(1), u pogledu lica privedenih pred istražnog sudiju. Uz to, Član 5 obavezuje policiju da obavijesti zadržana lica o njihovom pravu na branioca.

KPM apeluje na crnogorske vlasti da preduzmu mjere kako bi osigurali da lica u policijskom pritvoru uživaju djelotvorno pravo na pristup braniocu (koje uključuje pravo na povjerljiv razgovor sa braniocem, kao i pravo da branilac bude prisutan tokom ispitivanja) od momenta kada su obavezni da ostanu u policiji. Ukoliko bude neophodno, relevantne zakonske odredbe treba revidirati.

Komitet takođe preporučuje da se učine dalji naponi kako bi se osiguralo da sistem besplatne pravne pomoći za lica u policijskom pritvoru uspješno funkcioniše; to bi trebalo raditi u saradnji sa odgovarajućim advokatskim komorama.

Uz to, policijskim službenicima treba prenijeti jasnu poruku da treba da poštuju pravo zadržanih lica da imaju branioca po svom izboru, što garantuje Ustav Crne Gore.

32. U pogledu prava na pristup ljekaru, pozitivan pomak od posjete 2004. godine jeste uvođenje formulara sa obavještenjem o pravima, koji treba da se daje zadržanim licima na samom početku policijskog zadržavanja, s konkretnim upućivanjem na pravo da se zahtijeva medicinska pomoć od ljekara kog obezbjeđuje policija ili ljekara po izboru datog lica. Dalje, već pomenuti „zapisnik o zadržavanju lica lišenog slobode“ sadrži i posebnu stavku koja se tiče obezbjeđivanja medicinske pomoći. S druge strane, u mjeri u kojoj su članovi delegacije mogli da utvrde, još uvijek nema konkretnih zakonskih odredbi kojima se garantuje pravo lica u policijskom pritvoru na pristup ljekaru.

Članove delegacije su službenici policijskih ustanova koje su posjetili obavijestili o tome da dežurni službenik ocjenjuje zdravstveno stanje pritvorenog lica i da, ukoliko se ocijeni potrebnim, odvodi to lice u lokalnu zdravstvenu ustanovu. Policijski službenici su takođe potvrdili da zadržana lica mogu da kontaktiraju ljekara po svom izboru, iako do ovoga, kako se navodi, nikada nije došlo. Na osnovu pregledanja dokumentacije i razgovora sa pritvorenim licima ustanovljeno je da je, u izvjesnim slučajevima, pružena ljekarska pomoć. S druge strane, nekoliko lica koje su članovi delegacije intervjuisali u istražnom zatvoru tvrdilo je da im je odbijeno pružanje ljekarske pomoći za vrijeme policijskog pritvora.

KPM ponavlja svoju preporuku da crnogorske vlasti usvoje konkretne zakonske odredbe kojima se licima u policijskom pritvoru garantuje pravo na pristup ljekaru. Te odredbe trebalo bi, između ostalog, da predviđaju da:

- **-zahtjev zadržanog lica da posjeti ljekara treba odmah i neodložno ispuniti; službenici policije ne treba da kritički ispituju takve zahtjeve;**
- **-rezultate svakog ispitivanja, kao i sve relevantne izjave zadržanih lica i zaključke ljekara, ljekar treba formalno da evidentira i dostavi zadržanom licu i njegovom braniocu.**

33. Što se tiče formulara s obavještenjem o pravima, u stavu 32 već je pomenuto uvođenje formulara sa obavještenjem o pravima, u kome se upućuje na prethodno pomenute zaštitne mjere od zlostavljanja. Međutim, nisu sve policijske stanice imale primjerke tog formulara. Takođe treba konstatovati da se formular može dobiti samo na crnogorskom, engleskom i albanskom jeziku.

Neka od lica koje su članovi delegacije intervjuisali kazali su da im nije dato obavještenje o pravima. „Zapisnik o zadržavanju lica lišenog slobode“ ne sadrži odjeljak u kojem zadržano lice treba svojim potpisom da potvrdi da je dobilo obavještenje. Međutim, pregledanjem „zapisnika“ članovi delegacije su otkrili da je u nekoliko slučajeva ovaj odjeljak ostao nepopunjen.

Poslije posjete, crnogorske vlasti su obavijestile KPM pismom od 14. novembra 2008. da je u toku prevođenje formulara sa obavještenjem o pravima na nekoliko drugih jezika (njemački, francuski i ruski). KPM pozdravlja napore crnogorskih vlasti da se unaprijedi pružanje pisanih obavještenja zadržanim licima. **Komiteta ohrabruje vlasti da preduzmu korake kako bi se osiguralo da se formular sa obavještenjem o pravima sistematski daje svim licima koje policija privede istog trenutka kada budu dovedeni u policijsku stanicu, kao i da im se obavještenje valjano objasni.**

34. Članovi delegacije su pregledanjem evidencije o policijskom zadržavanju u policijskim stanicama koje su posjetili ustanovili da nije ostvaren napredak u vođenju evidencije. Uvođenje prethodno pomenutog „zapisnika o zadržavanju lica lišenog slobode“, u kojem se nalaze podaci o različitim aspektima zadržavanja (npr. vrijeme dolaska, transfera i puštanja; pružanje obavještenja o pravima; ljekarska pomoć; pritužbe, itd) predstavljaju pozitivan pomak. Međutim, „zapisnik o zadržavanju“ koji su članovi delegacije vidjeli nisu uvijek bili popunjeni kako treba, odnosno neke stavke ostale su upražnjene. Uz to, kao što je već istaknuto u stavu 29, „zapisnik“ ne sadrži odjeljak gdje se govori o obavještenju o policijskom zadržavanju; a nema ni odjeljka o pristupu braniocu. **KPM poziva crnogorske vlasti da preduzmu dalje mjere kako bi se osiguralo da se sistematičan standardizovan zapisnik o ključnim elementima zadržavanja (uključujući to da li je i kada ostvareno pravo na pristup braniocu i na obavještenje o policijskom zadržavanju) vodi za svako lice koje se nalazi u policijskom pritvoru.**

35. Mehanizmi za monitoring prostorija za policijski pritvor mogu značajno da doprinesu sprečavanju zlostavljanja. U Crnoj Gori postoji sistem redovnih internih kontrola koje vrši Sektor interne kontrole Uprave policije. Nekoliko drugih organa takođe ima pravo da obiđe prostorije za policijski pritvor (npr. Ombudsman, Savjet za civilnu kontrolu rada policije, neke NVO); međutim, tokom posjete 2008. godine, pokazalo se da su obilasci radi monitoringa od strane tih nezavisnih eksternih organa iz raznih razloga neredovni, čime se ograničava njihov uticaj. **KPM poziva crnogorske organe da dalje razvijaju sistem obilazaka radi monitoringa policijskim ustanova od strane nezavisnih eksternih organa. U ovom kontekstu, Komitet želi da naglasi da, kako bi bile potpuno učinkovite, obilasci grupa za monitoring treba da budu česte i nenajavljene. Uz to, organi za monitoring treba da imaju ovlašćenja da razgovaraju sa zadržanim licima nasamo i da ispituju sva pitanja koja se tiču postupanja prema njima (materijalne uslove zadržavanja; zapisnike o zadržavanju i drugu dokumentaciju, ostvarivanja prava zadržanog lica itd.)**

5. Uslovi policijskog zadržavanja

36. KPM želi da ponovo istakne kakve uslove treba ponuditi licima u policijskom pritvoru.

Sve ćelije treba da budu čiste i veličine koja odgovara broju lica za čiji se smještaj koriste, kao i da imaju odgovarajuće osvjetljenje (tj. dovoljno za čitanje, ako se izuzme vrijeme za spavanje) i mogućnost provjetravanja; po mogućnosti, ćelije treba da imaju pristup prirodnoj svjetlosti. Uz to, ćelije treba da imaju komade namještaja za odmor (npr. pričvršćenu stolicu ili klupu), dok lica koja moraju da prenoće u policijskom pritvoru treba da dobiju čist dušek i čiste čaršave.

Lica zadržana u policiji treba da imaju mogućnost da vrše nuždu na mjestu koje je čisto i koje poštuje njihov dignitet, kao i da im se na odgovarajući način obezbijedi mogućnost da se operu. Treba da imaju nesmetan pristup pijaćoj vodi i da dobijaju hranu u odgovarajuće vrijeme, uključujući najmanje jedan potpuni obrok (tj. nešto više od sendviča) svakog dana. Licima zadržanim u policijskom pritvoru 24 sata ili duže treba svakog dana ponuditi mogućnost fizičke aktivnosti na otvorenom.

37. Uslovi pritvora u policijskim ćelijama koje su članovi KPM vidjeli 2008. godine ne ispunjavaju mnoge od navedenih kriterijuma. Jedino policijska stanica u Kotoru, u kojoj su prostorije za pritvor nedavno obnovljene, nudi generalno zadovoljavajuće uslove za pritvor; dodajmo i to da te dvije ćelije (od po 6 m²) nisu imale pristup dnevnoj svjetlosti. Renovirane su i ćelije u policijskoj stanici Ulcinj. Tri ćelije (površine između 6 i 10 m², sa drvenim konstrukcijama za spavanje, ćebadi, slavinama za vodu i sistemom provjetravanja); međutim, vještačka rasvjeta nije radila.

Što se tiče mogućnosti odmora u policijskim prostorijama koje smo obišli, uslovi pritvora bili su veoma loši: ćelije su bile slabo osvijetljene, ako ne i potpuno mračne (npr. dvije ćelije u Danilovgradu nisu imale prozore niti vještačku rasvjetu), s lošom ventilacijom, bez grijanja i često zapuštene i prljave. Pritvorena lica obično nisu dobijala duške, a ćebad koja su tu i tamo primijećena u ćelijama bila su prljava. Uz to, nije bilo zvona za pozivanje (s izuzetkom dvije ćelije u suterenu u Budvi). Toaleti i sanitarni uređaji za kupanje bili su, generalno govoreći, u lošem stanju. Iako je većina ćelija u policijskim stanicama u vrijeme posjete bila prazna, pregledanje zapisnika o pritvoru pokazalo je da ćelije mogu biti prilično pretrpane kada se veće grupe ljudi istovremeno nađu u policijskom pritvoru.

Jedna od ćelija u Podgorici i dvije ćelije u Danilovgradu nisu imale ništa od namještaja za odmor, pritvorena lica morala su da spavaju direktno na podu. Nakon posjete, crnogorske vlasti obavijestile su KPM da su u dotičnim ćelijama postavljene klupe i da planiraju da kupe ležajeve koji će biti pričvršćeni za pod.

38. Najgori uslovi konstatovani su u beranskoj policijskoj stanici gdje su, pored već navedenih nedostataka, dvije ćelije u suterenu bile izuzetno prljave i neprijatnog mirisa i na čijem podu su bili urin i gomile izmeta; lica koja su tamo nedavno boravila navodila su da im nije bilo dozvoljeno da izađu u toalet (u prostorijama za pritvor nije bilo toaleta). Položaj ćelija jedan sprat niže od sprata na kom se nalazi kancelarija dežurnog i nepostojanje zvona za pozivanje znače da je kontakt sa dežurnim službenikom praktično nemoguć.

Kao što je primijećeno u stavu 6, članovi delegacije pozvali su se na Član 8, stav 5, Konvencije i odmah konstatovali opservaciju u vezi sa ćelijama u policijskoj stanici Berane. Pismom od 14. novembra 2008., crnogorske vlasti su obavijestile KPM o mjerama koje su preduzete kao odgovor na neposredne opservacije delegacije. Na dan 15. oktobra 2008. godine, specijalizovana kompanija detaljno je prečistila, obavila dezinfekciju i dezinsekciju prostorija za policijski pritvor u Beranama. Konstatuje se da se sada garantuje pristup toaletu tako što se prostorije za pritvor češće obilaze. Uz to, 2009. godine planira se postavljanje interkoma, odnosno „dugmeta za uzbunjivanje“ koje omogućava direktnu komunikaciju između pritvorenih lica i policijskih službenika. Policijska stanica u Beranama takođe je stavljena na listu prioriteta u okviru plana za rekonstrukciju policijskih ćelija u Crnoj Gori.

39. Policijski službenici potvrdili su da se licima u pritvoru daje hrana tri puta dnevno. Međutim, najveći broj lica sa kojima je delegacija razgovarala kazala su da je jedina hrana koju su dobijali tokom policijskog pritvora bila ona koju su im donijeli rođaci. Dokumentacija koja se vodi u policijskim stanicama nije pomogla da se pitanje obezbjeđivanja hrane osvijetli.

U pismu od 14. novembra 2008., crnogorske vlasti su konstatovale da se licima u policijskom pritvoru daju obroci u redovnim intervalima bilo iz policijske kantine bilo kupljeni u lokalnim radnjama, kao i da se fakture za hranu jednom mjesečno šalju u Upravu policije.

40. Na kraju posjete 2008. godine, delegacija KPM apelovala je na crnogorske vlasti da sprovedu program obnove svih policijskih ćelija u Crnoj Gori kako bi se one dovele do nivoa poštovanja standarda KPM i prethodno navedenih preporuka. U pismima od 14. novembra 2008. i 6. februara 2009. godine, vlasti su dostavile detaljne informacije o koracima koji su već preduzeti ili se planiraju kako bi se poboljšali uslovi pritvora u policijskim stanicama.

U maju 2008. godine, preduzeta je temeljna rekonstrukcija ćelija u Baru, Cetinju, Herceg Novom, Kotoru, Tivtu i Ulcinju u skladu sa zvaničnim propisima o uslovima u mjestima za pritvor²². U junu 2008. godine, izabran je izvođač radova za obnovu ćelija u preostalim policijskim odjeljenjima i stanicama (uključujući one u Bijelom Polju, Beranama, Budvi i Danilovradu). Međutim, jedan od učesnika na tenderu uložio je žalbu, čime se postupak izbora produžava. Komisija za kontrolu javnih nabavki konačno je izabrala izvođača u septembru 2008. godine i do kraja 2008. završena je obnova prostorija za policijski pritvor u 17 policijskih ustanova (uključujući one u Beranama, Bijelom Polju, Budvi, Danilovgradu i Podgorici). Radovi su obuhvatili poboljšanje pristupa dnevnoj svjetlosti i ventilaciji u ćelijama, postavljanje ležajeva i sanitarnih uređaja, kao i obezbjeđivanje pijaće vode u ćelijama. Uz to, tokom 2009. godine planira se povećanje broja ćelija u policijskoj stanici u Baru, gradnja nove zgrade za policijsku stanicu Podgorica, bolje obezbjeđivanje ležajeva za pritvorena lica i postavljanje stolova i stolica u ćelijama koji bi bili pričvršćeni za pod. Postoji i program za ugradnju video nadzora i zvona za poziv u policijskim stanicama, koji bi trebalo da obuhvati sva policijska odjeljenja i stanice do sredine 2009. godine.

²² „Pravilnik o zahtjevima koje moraju ispunjavati prostorije za pritvor lica lišenih slobode“, Službeni list br. 57/06.

KPM primjećuje mjere koje su već preduzete ili čije preduzimanje planiraju crnogorske vlasti kako bi se poboljšali uslovi pritvora u policijskim ćelijama. U okviru tih napora, **Komitete preporučuje da se kao prioritetne preduzmu sljedeće mjere:**

- **policijske ustanove opremiti dovoljnim brojem ćelija razumne veličine za planirani broj korisnika;**
- **obezbijediti odgovarajuću rasvjetu u ćeliji (pristup dnevnoj svjetlosti/vještačkom osvjetljenju), ventilaciji i grijanju;**
- **sve ćelije opremiti namještajem za odmor (npr. ležajem ili konstrukcijom za spavanje), a lica koja se zadržavaju preko noći treba da dobiju čist dušek i ćebad;**
- **hranu, uključujući makar jedan cjeloviti obrok, ponuditi u odgovarajućim intervalima pritvorenim licima; ovo podrazumijeva da policijske ustanove treba da dobiju određen budžet u ove svrhe, kao i da treba uvesti sistem za evidentiranje dostave hrane;**
- **toalet i sanitarne uređaje za kupanje treba održavati u dobrom stanju, a pritvorena lica treba da imaju nesmetan pristup.**

B. Zatvorske ustanove

1. Preliminarne napomene

41. Zatvorski sistem Crne Gore, kojim upravlja državni Zavod za izvršenje krivičnih sankcija, ima četiri ustanove i sve su posjetili članovi Delegacije tokom posjete 2008. godine. Tri ustanove - Kazneno-popravni dom²³, Istražni zatvor i Specijalna zatvorska bolnica - nalaze se u okolini Podgorice, u Spužu, i prethodno ih je već posjetio KPM 2004. godine. Četvrta ustanova, Zatvor u Bijelom Polju, delegacija KPM prvi put je posjetila 2008.

42. U vrijeme posjete 2008. godine, ukupan broj zatvorenika u Crnoj Gori bio je negdje oko 1.050, uključujući 30 žena i 4 maloljetna lica. Više od polovine lica nalazilo se u istražnom zatvoru. Populacija osuđenih lica manje više je nepromijenjena, dok se broj lica u istrazi od 2004. godine povećao 40%, usljed čega je došlo do ozbiljnog pretrpavanja. Stanje je dodatno pogoršano dužim vremenskim periodom tokom kog se lica mogu držati u istražnom zatvoru²⁴. Prenatranost negativno utiče na sve aspekte života u zatvorima (materijalne uslove pritvora, obezbjeđivanje aktivnosti, pristup ljekarskoj pomoći, itd.).

²³ Institution for sentenced prisoners.

²⁴ Pogledati stavove 253 do 296 KPM/Inf (2006)18.

Crnogorske vlasti obavijestile su delegaciju KPM o raznim mjerama koje su osmišljene kako bi se nešto preduzelo u vezi s problemom pretrpanosti. Akcioni plan za razvoj zatvorskog sistema usvojen je 2007. u okviru nacionalne Strategije reforme pravosuđa (2007-2012). Ovaj plan podrazumijeva izgradnju nove zatvorske ustanove u Bijelom Polju (sa 200 mjesta) i Kotoru (za 150 mjesta). Projekat je već izrađen, gradnja bi trebalo da počne do kraja 2008. godine, a otvaranje novih ustanova planira se do kraja 2009. Uz to, očekuje se da će se rekonstrukcijom poluotvorenog odjeljenja Kazneno-popravnog doma obezbijediti smještaj za 80 lica u istražnom zatvoru do kraja 2008. godine.

Međutim, državni Zavod za izvršenje krivičnih sankcija priznao je da nije u stanju da samostalno riješi problem prenatrpanosti uprkos svim naporima da se situacija popravi izgradnjom novih zatvora i rekonstrukcijom postojećih objekata. Sagovornici članova delegacije generalno su se složili da je postojeća dužina sudskog postupka u krivičnim predmetima, u kombinaciji sa rjeđom primjenom alternativnih preventivnih mjera (npr. kaucije), razlog što je broj lica u istražnom zatvoru u odnosu na ukupnu zatvorsku populaciju veliki, kao i za prenatrpanost. Zakon o zaštiti prava na suđenje u razumnom roku, usvojen u novembru 2007²⁵ s ciljem da se obezbijedi djelotvoran pravni lijek za brže odvijanje sudskih postupaka i mogućnost obraćanja radi zaštite u slučaju kršenja prava, do sada nije dao očekivane rezultate.

43. Kao što je KPM već istakao u izvještaju o posjeti 2004. godine, obezbjeđivanjem dodatnog smještaja neće se uvijek obezbijediti i trajno rješavanje problema prenatrpanosti. I zaista, u nekoliko evropskih zemalja krenulo se sa ekstenzivnim programima izgradnje zatvora da bi se na kraju ustanovilo da zajedno sa rastom smještajnih kapaciteta raste i zatvorska populacija. Za razliku od toga, politike kojima se ograničava ili modulira broj lica koji se šalje u zatvor u nekim su zemljama dovele do značajnog doprinosa održavanju broja zatvorske populacije na nivou kojim se može valjano upravljati.

Iz ovoga proizilazi da će za djelovanje na sami korjen problema prenatrpanosti zatvora biti neophodno da se ponovo razmotre postojeći zakoni i praksa u odnosu na zatvor u očekivanju suđenja. Posebno, treba preduzeti korake kako bi se osiguralo da se preventivne mjere boravka u istražnom zatvoru primjenjuju samo na lica suočena sa krivičnim optužbama samo kada je to zaista neophodno. Uz to, od suštinskog je značaja da svako lice koje se nalazi u istražnom zatvoru ne treba da bude pod tom mjerom duže nego što je to apsolutno neophodno. KPM razumije da postoje planovi da se izmijeni ZKP u odnosu na zatvor u pretkrivičnom postupku. **Komiteta preporučuje da se razmatranje ovih predloga smatra prioritetom sa ciljem da se skрати dužina sudskih postupaka u krivičnim predmetima i da se detaljnije propišu okolnosti u kojima se može ostvariti pristup preventivnoj mjeri boravka u istražnom zatvoru.**

U svojim naporima da se izbore sa problemom prenatrpanosti zatvora, crnogorske vlasti treba da se rukovode Preporukom br. (99)22 Komiteta ministara Savjeta Evrope o prenatrpanosti zatvora i porastu zatvorske populacije, Preporukom br. (2000)22 o unapređenju primjene evropskih pravila o kaznama i mjerama u zajednici, Preporukom br. (2003)22 o uslovnom otpustu i Preporukom br. (2006)13 o primjeni mjere boravka u istražnom zatvoru, uslovima u kojima se boravak u istražnom zatvoru sprovodi i obezbjeđivanju mjera zaštite od zlostavljanja.

²⁵ U Istražnom zatvoru u Podgorici, 60 zatvorenika provelo je više od godinu dana u istrazi, uključujući i jedno lice koje je u istrazi provelo 9 godina, kao i 3 lica koja su u istrazi po 5 godina. U Zatvoru u Bijelom Polju, 8 od 77 lica koje čeka na suđenje provelo je 5 i više godina u istrazi.

Uz to, treba učiniti napore da se unaprijedi obuka za sudije i tužioce sa ciljem promovisanja primjene mjera koje su alternativne zatvorskoj mjeri.

44. Kao što je već navedeno, u vrijeme posjete 2008. godine, u zatvorskom sistemu u zemlji nalazila su se samo 4 maloljetna lica (2 u Pritvorskoj jedinici u Podgorici, 1 u Kazneno-popravnog domu i 1 u Zatvoru Bijelo Polje). Boravili su u istim ćelijama zajedno sa odraslim licima, kako je rečeno, na zahtjev maloljetnih lica, kako bi izbjegli izolaciju. Iako zakoni Crne Gore u principu predviđaju odvojen smještaj za maloljetna lica i odrasle osobe u zatvorima, mogu se napraviti i izuzeci od ovog pravila: na osnovu Člana 489(2) ZKP, sudije imaju ovlaštenja da maloljetna lica smještaju zajedno sa odraslima koji neće imati štetan uticaj na njih.

Kazneno-popravni dom u Podgorici ima novosagrađenu jedinicu namijenjenu maloljetnim licima, međutim, u vrijeme posjete 2008. godine, ova jedinica bila je prazna. Delegacija je obaviještena da će se tek odlučivati o budućnosti jedinice za maloljetna lica s obzirom na to da su rijetki slučajevi da maloljetna lica izdržavaju zatvorsku kaznu.

Opšte je pravilo da maloljetna lica treba da budu lišena slobode samo kao posljednje sredstvo i na najkraći mogući vremenski period. Po mišljenju KPM, ukoliko se, u izuzetnim okolnostima, maloljetna lica drže u nekoj ustanovi namijenjenoj odraslima, ona moraju biti smještena odvojeno od odraslih, u zasebnoj jedinici posebno uređenoj za lica njihove dobi, koja omogućava režim prilagođen njihovim potrebama i zapošljava osoblje obučeno za rad sa maloljetnicima. Komitet smatra da smještanje maloljetnih zatvorenika zajedno sa odraslim zatvoreniciima nosi sobom takve rizike da to uopšte ne treba da se dešava. Imajući na umu mali broj maloljetnih zatvorenika u Crnoj Gori, može se organizovati zajednički smještaj za maloljetna lica u istražnom zatvoru i zatvoru u jednoj specijalizovanoj jedinici za maloljetna lica; to bi bilo bolje rješenje od rješenja da se miješaju maloljetna i odrasla lica. Ukoliko postoji samo jedno maloljetno lice bilo kog pola, kako bi se izbjegla izolacija, on/ona trebalo bi da imaju mogućnost da učestvuju u aktivnostima izvan ćelije zajedno sa odraslima, pod nadzorom službenika i ne treba ih ostavljati zaključane u ćeliji tokom dužeg vremenskog perioda. **KPM preporučuje crnogorskim vlastima da preduzmu korake u svijetlu navedenih napomena.**

2. Zlostavljanje

45. Delegacija nije čula optužbe za fizičko zlostavljanje od strane zaposlenih u Zatvoru Bijelo Polje. Ovo pozitivno govori o zaposlenima u ovoj ustanovi. Dalje, nisu primljene optužbe za zlostavljanje u Kazneno-popravnog domu u Podgorici, gdje su se mnogi zatvorenici povoljno izražavali o službenicima i konstatovali da se njihov stav poboljšao od postavljenja novog menadžmenta.

Međutim, u Istražnom zatvoru u Podgorici delegacija je primila nekoliko optužbi za fizičko zlostavljanje od strane zaposlenih. Navodi su se odnosili na udarce nogom, udarce rukom, šamare i udarce palicom, nekada i nakon što su dotičnom zatvoreniku stavljene lisice. U nekim slučajevima, u medicinskoj dokumentaciji zatvorenika bile su evidentirane povrede koje su odgovalale optužbama za zlostavljanje. Uz to, čule su se i pritužbe na verbalno zlostavljanje od strane službenika zatvora.

KPM preporučuje da se zaposlenima u Istražnom zatvoru u Podgorici prenese jasna poruka da fizičko zlostavljanje i verbalno zlostavljanje zatvorenika nije prihvaćeno i da će se na takve slučajeve strogo reagovati.

46. Treba posebno pomenuti jedan nedavni slučaj navodnog fizičkog zlostavljanja od strane službenika u Istražnom zatvoru u Podgorici. Kada su je članovi delegacije intervjuisali, dotična zatvorenica je tvrdila da je 5. septembra 2008. godine službenica zatvora odvela na razgovor kod direktora te ustanove. Tokom sastanka, navodno je došlo do razmjene verbalnih uvreda između službenice i zatvorenice, nakon čega je službenica navodno dva puta ošamarila zatvorenicu, a zatvorenica joj se osvetila udarcem u nos. Zatvorenica je tvrdila da su joj nakon toga stavljene lisice iza leđa i da je odvedena u samicu gdje su je tukle dvije zatvorske službenice (od kojih je jedna bila službenica koju je udarila u nos). Rečeno je da se zlostavljanje sastojalo od ponovljenih udaraca rukom i nogom i udaraca palicom, posebno po nogama, rukama i leđima zatvorenice. Zatvorenica je navela da je u samici bila 5 dana; tokom tog perioda, ona je navodno spavala na prljavim dušecima postavljenim na pod.

Fizičke tragove konzistentne sa navodima i, naročito, karakteristične znakove udaraca palicom, konstatovao je opservacijom jedan od ljekara u delegaciji nakon pregleda dotične zatvorenice: modrice na lijevoj ruci sa abrazijama smeđe boje; mnogo plavo-ljubičastih hematoma na obje noge, sa nešto još prisutnog otoka; modrice u vidu traka na desnoj butini i u predjelu bubrega leđno; pravolinijske modrice na rukama. Medicinska evidencija u zatvoru sadržavala je detaljan opis povreda koje je konstatovao zatvorski ljekar koji je pregledao zatvorenicu 5. septembra 2008; međutim, nisu pominjani navodi zatvorenice o uzroku tih povreda²⁶.

Tokom posjete Istražnom zatvoru u Podgorici, članovi delegacije analizirali su dostupnu dokumentaciju koja se tiče dotične zatvorenice. Evidencija sadrži pismene izjave direktora, zatvorske službenice uključene u incident i tri druga službenika koji su prisustvovali događaju. Izjave se odnose na to kako su zatvorenici stavljene lisice i kako je odvedena u samicu, ali nema pomena o fizičkoj sili ili palicama. Prvog dana nakon incidenta, zatvorenica je kažnjena disciplinskom izolacijom u trajanju od 10 dana (od kojih je navodno odslužila samo 4).

Nakon pritužbi koje je predala majka zatvorenice 13. septembra 2008, otvorena je preliminarna istraga o navodnom zlostavljanju od strane zatvorskih službenika²⁷. Tokom posjete KPM Crnoj Gori, dotičnu zatvorenicu je navodno pregledao sudski vještak medicinske struke koga su postavili sud i tužilac.

KPM preporučuje da se nadležni organi postaraju da se sprovede djelotvorna istraga u vezi sa navedenim slučajem²⁸. Komitet bi želio da u dogledno vrijeme dobije informacije o ishodu ove istrage.

²⁶ U zapisu se kaže: „5/9/08: Pregledana zbog povreda. Lijeva podlaktica - crvenilo u vidu trake, koso, blizu članka 6x2,5cm. Lijeva podlaktica sa zadnje strane - 2 crvene trake, oblika 8-10x3cm. Desna nadlaktica - crvena linija, koso, otprilike 10x3cm. Grudni koš sa zadnje strane - 3 crvene trake, 1 u blizini ramene lopatice, 1 ispod lijeve lopatice, 1 iznad lijeve butine, 6-12x3cm, sve podužno. Spoljašnja strana desne butine, vidljive modrice, hematomi, nejasnih ivica, tamno plave boje u obliku trougla 15x10cm. Spoljašnja strana lijeve butine, lijevo glutei, 3 crvene trake, koso, 6-10x3cm. Dijagnoza: erythema mechanicum, antebrachia, višestruke modrice, hematomi.“

²⁷ Uz to, pokrenut je krivični postupak protiv zatvorenice zbog napada na službenika zatvora.

²⁸ Pogledati u stavu 21 kriterijume „djelotvorne“ istrage.

47. U svakom zatvorskom sistemu, službenici zatvora povremeno mogu biti primorani da koriste silu kako bi kontrolisali nasilne i/ili nepokorne zatvorenike. Ovo su očigledno visokorizične situacije u pogledu mogućeg zlostavljanja zatvorenika, te stoga zahtijevaju posebne zaštitne mjere. Posebno, neophodno je evidentiranje svake situacije kada se protiv zatvorenika posegne sa sredstvima sile, pri čemu se mora navesti tačno vrijeme i trajanje njihove primjene. Zatvorenik nad kojim je primijenjeno bilo koje sredstvo sile treba da ima pravo da bude odmah pregledan i, ukoliko je potrebno, primi ljekarsku pomoć. Rezultati pregleda (uključujući sve relevantne izjave koje da zatvorenik, kao i zaključke ljekara) treba formalno evidentirati i učiniti dostupnim zatvoreniku, koji bi uz to trebalo da ima pravo da, ukoliko želi, bude pregledan od strane sudskog vještaka medicinske struke. Dalje, sredstva sile nikada ne treba primjenjivati kao kaznu.

KPM preporučuje da crnogorske vlasti preduzmu korake kako bi praksu uskladili sa gore navedenim sugestijama. U ovom kontekstu, važno je osigurati da tužioci budu sistematski obavještavani o svakoj primjeni sile od strane zatvorskih službenika, kao i da budu posebno pažljivi prilikom ispitivanja takvih slučajeva.

Dalje, **zatvorske službenike treba podsjetiti da sila koja se koristi kako bi se kontrolisali nasilni i/ili nepokorni zatvorenici treba da se primjenjuje samo u mjeri kojoj je to neophodno i da od momenta kada se ponovo uspostavi kontrola nad zatvorenicima nema više nikakvog opravdanja za dalje nanošenje udaraca.**

48. U Zatvoru Bijelo Polje, delegacija je primijetila da neki od službenika u pritvorskom dijelu nose palice sasvim otvoreno u objektima za smještaj zatvorenika. KPM bi želio da istakne da u interesu promovisanja pozitivnih odnosa između službenika i zatvorenika, zatvorski službenici nikada ne bi trebalo da u objektima za pritvor nose palice tako da su one vidljive. **KPM preporučuje da, ukoliko se smatra da je neophodno da službenici nose palice, palice budu skrivene od pogleda.**

49. Na jednom opštijem planu, a kako bi stekli jasniju sliku o stanju u pogledu tretmana zatvorenika od strane zatvorskih službenika, **KPM bi želio da dobije sljedeće informacije za 2007. i 2008. godinu:**

- broj žalbi na zlostavljanje uloženi protiv zatvorskih službenika;
- informacija o ishodu takvih žalbi, uključujući eventualno izrečene disciplinske i/ili krivične sankcije.

50. Tokom posjete 2008. godine, delegacija KPM čula je nekoliko navoda o nasilju među zatvorenicima. U nekoliko slučajeva, medicinski dokazi koji odgovaraju takvim navodima primijećeni su u dokumentaciji zatvora koje smo obišli. Zatvorske vlasti priznale su da povremeno ima slučajeva nasilja među zatvorenicima i kazale da se trude da preduzmu neophodne preventivne mjere (uključujući odvajanje mogućih počinitelaca ili žrtava). **KPM poziva crnogorske vlasti da izrade strategiju sa ciljem sprečavanja nasilja među zatvorenicima.**

3. Uslovi ograničenja slobode

a. Kazneno-popravni dom, Podgorica

51. U Kazneno-popravnom domu, s zvaničnim kapacitetom od 566²⁹ mjesta, prvog dana posjete bilo je 267 zatvorenika muškog pola (uključujući jedno maloljetno lice) u zatvorenom odjeljenju i 76 i poluotvorenom odjeljenju. Uz to, 9 osuđenih zatvorenica nalazilo se u ženskom odjeljenju.

Naknadnom posjetom je otkriveno da je od 2004. godine došlo do nekoliko pozitivnih pomaka. Delegacija je impresionirana radovima na rekonstrukciji zatvorenog odjeljenja. Jedinice B, C i D potpuno su transformisane, a sagrađena je i nova disciplinska jedinica. Samo jedinica A još nije renovirana i djelimično je ispražnjena u očekivanju radova.

U obnovljenim jedinicama, spavaone velikog kapaciteta pretvorene su u 4-krevetne ćelije (površine nekih 16m²), opremljene potpuno odvojenim dodatkom sa sanitarnim čvorom. Prozori na ćelijama prekriveni su providnim panoima koji omogućavaju dovoljan pristup prirodnom svjetlu; ćelije imaju i vještačko osvjjetljenje, ventilaciju i grijanje. Na svakom spratu postoji kupaona koju zatvorenici mogu koristiti dva puta nedjeljno, kao i zajednička prostorija sa TV, šporetom i frižiderom. Sve prostorije su čiste i održavaju se u dobrom stanju.

Uz to, izgradnja novih blokova za smještaj upravo je završena: jedan je namijenjen ženama, maloljetnim licima i stranim državljanima (svaka kategorija ima zasebnu jedinicu), a drugi blok planiran je za premještaj poluotvorenog odjeljenja. Delegacija je vidjela ćelije u prvom bloku namijenjene za 4 lica, površine 16m² (uključujući dodatak sa sanitarnim čvorom); uslovi u ćelijama bili su veoma dobrog standarda.

Ostale primjetne promjene ticale su se izgradnje vodovoda u okviru ustanove i otvaranje zatvorske prodavnice u kojoj zatvorenici mogu kupovati hranu.

52. Što se tiče aktivnosti, pozitivno je to što osuđena lica tokom dana imaju režim otvorenih vrata. Stolarska i bravarska radionica ponovo su otvorene od 2004. Međutim, iako svih 76 zatvorenika u poluzatvorenom odjeljenju radi, u zatvorenom odjeljenju radi samo 21 lice; svakako se moraju preduzeti koraci kako bi se povećao broj osuđenih lica koji rade. Delegacija je obaviještena o planovima da se obnovi više radionica (s ciljem da se radno angažuje do 80% lica), proširi farma u krugu ustanove i izgradi staklena bašta za uzgajanje povrća, otvori kompjuterska sala i nova teretana.

Aktivnosti na otvorenom po jedan sat dnevno omogućava nekoliko dvorišta na terenu zatvora, gdje postoji i jedan košarkaški teren. Međutim, dvorišta nemaju nikakvo sklonište od nepovoljnih vremenskih uslova.

53. Prvog dana posjete delegacije, zatvorenice su bile smještene u istom odjeljenju kao i 2004. Međutim, kada se delegacija vratila u ustanovu 21. septembra 2008, već su se bile preselile u novi smještajni blok koji se pominje u stavu 51. Iako su ovako materijalni uslovi poboljšani, zatvorenice su izrazile zabrinutost u pogledu režima u novom bloku, naročito u

²⁹ U ovaj broj ne ulaze dva novosagrađena objekta za smještaj i Specijalna zatvorska bolnica.

vezi sa mogućnošću druženja i pristupa terenu za aktivnosti na otvorenom. Što se tiče mogućnosti za rad za zatvorenice, ostale su nepromijenjene od izvještaja o posjeti 2004³⁰.

54. KPM pozdravlja značajne napore koji su doveli do pozitivnih promjena u Kazneno-popravnom domu za osuđena lica u Podgorici i **preporučuje preduzimanje sljedećih koraka kako bi se:**

- **nastavilo sa programom obnove, naročito bloka A;**
- **uvelo više raznovrsnih aktivnosti kako za muškarce tako za žene i angažovao veći broj zatvorenika u radu u drugim smislenim aktivnostima; u ovom kontekstu, treba učiniti napore da se obnove sve radionice, što treba da je prioritet, kao i da se obezbijede programi edukacije i kursevi stručnog obrazovanja.**

Komitet bi takođe želio da zna kada su počela da se koriste dva nova objekta za smještaj, kao i da dobije detaljne informacije o režimu koji se primjenjuje u novom odjeljenju za žene.

b. Istražni zatvor, Podgorica

55. Materijalni uslovi u Istražnom zatvoru u Podgorici pogoršani su zbog zabrinjavajuće velikog stepena prenatrpanosti. U vrijeme posjete, u ustanovi je bilo 512 zatvorenika, dok je njen službeni kapacitet 320. Poređenja radi, ćelija površine 28.2 sa 15 mjesta za spavanje (u vidu 5 trospratnih ležajeva) koristi 21 zatvorenik. U mnogim ćelijama, zatvorenici su morali da spavaju na dušecima ili ponekad samo na presavijenoj ćebadi direktno na podu. Uz to, posteljina je često bila istrošena ili je nije ni bilo. Većina ćelija zagušljive su i vlažne, uprkos velikim prozorima (odvojenim od ostatka ćelije pregrađenim dijelom koji se koristi za čuvanje hrane i sušenje oprane garderobe) i klima uređaju. Zatvorenici su odnosili obroke u ćelije, ali nije bilo dovoljno mjesta da svi sjednu.

56. Prvog dana posjete članova delegacije, žene u istražnom zatvoru nalazile su se u istim pretrpanim, zapuštenim i nehigijenskim ćelijama kao i 2004³¹. Nakon opservacija delegacije, dok je posjeta KPM još bila u toku, ova lica su preseljena u novosagrađenu zgradu iz stava 51, koja nudi veoma dobre uslove za pritvor. KPM pozdravlja ovako brzu reakciju.

Istovremeno, strani državljani među zatvorenicima preseljeni su u ćelije u kojima su prethodno bile žene u istrazi, što je dovelo do drastičnog pogoršanja uslova tokom boravka u istražnom zatvoru (npr. 20 zatvorenika boravilo je u ćeliji površine nekih 18 m² i s 13 mjesta za spavanje).

57. Jako loši materijalni uslovi prethodno opisani bili su dodatno pogoršani činjenicom da su lica u istrazi po 23 i više sati dnevno ostajala u svojim ćelijama, a u nekim slučajevima i po nekoliko godina (vidi stav 42). Jedina aktivnost koja se odvija van ćelije jeste šetnja na otvorenom dva puta po 30 minuta (međutim, petkom se navodno ne može upražnjavati fizička aktivnost). Ostatak vremena zatvorenici ostaju u svojim ćelijama bez ikakve aktivnosti, jedini oblik razonode jesu igre na stolu, slušanje radija i gledanje TV.

³⁰ Radi se o radionici za sortiranje jaja i šivaćoj mašini.

³¹ Vidi stav 272 KPM/Inf (2006)18.

Po mišljenju KPM, polazna osnova za osmišljavanje režima za lica u istražnom zatvoru mora biti pretpostavka nevinosti i princip da zatvorenici ne treba da budu predmet većih ograničenja nego što je to apsolutno neophodno kako bi se obezbijedila sigurnost u ograničavanju njihove slobode i interesi pravde. Sva ograničenja treba da budu svedena na minimum i da se primjenjuju što je kraće moguće. Trenutno nepostojanje konstruktivnih aktivnosti za lica u istražnom zatvoru pogoršava njihov doživljaj istrage i čini ga takvim da u većoj mjeri kažnjava nego što je to režim za osuđena lica. KPM uviđa da obezbjeđivanje organizovanih aktivnosti u istražnom zatvoru, gdje se lica vjerovatno često mijenjaju, predstavlja poseban izazov; međutim, nije prihvatljivo prepustiti zatvorenike samima sebi mjesecima - čak, ponekad, i godinama. Svi zatvorenici (uključujući one u istrazi) treba da značajan dio vremena provedu izvan ćelija angažovani u smislenim aktivnostima različite vrste (rad, edukacija, sport, rekreacija/druženje, itd).

58. **KPM preporučuje da crnogorske vlasti preduzmu korake kako bi se:**

- **značajno smanjio broj korisnika po ćeliji u Istražnom zatvoru u Podgorici, cilj treba da bude poštovanje standarda od 4 m² prostora po zatvoreniku;**
- **obezbijedilo da svaki zatvorenik ima krevet i odgovarajuću posteljinu;**
- **preduzela dalja obnova ćelija;**
- **obezbijedilo da sva lica u istražnom zatvoru imaju mogućnost da upražnjavaju fizičke aktivnosti na otvorenom svakog dana najmanje sat vremena;**
- **revidirao režim za lica u istrazi, u svijetlu napomena iz stava 57; ako bude potrebno, treba uraditi izmjene i dopune zakona.**

c. Zatvor Bijelo Polje

59. Zvaničnog kapaciteta od 150 mjesta, Zatvor Bijelo Polje je u vrijeme posjete imao 122 zatvorenika (77 u pritvoru i 47 na služenju kratkih vremenskih kazni). Među zatvorskom populacijom bile su dvije žene i jedno maloljetno lice.

Ustanova je sagrađena 1950. godine i njeno stanje se vremenom značajno pogoršalo. Prenatranost je prisutna u ćelijama, kako onim u istrazi tako i onim za osuđena lica (npr. 13 zatvorenika u ćeliji od 30m²), a primijećeni su i drugi nedostaci (npr. loš pristup prirodnoj svjetlosti i vještačkom osvjetljenju u ćelijama, nedovoljno grijanje, zapušteni toalet i kupaone u dijelu za osuđena lica, nedostatak posteljine, sredstava za ličnu higijenu, itd). Nema potrebe da se posebno komentarišu materijalni uslovi u Zatvoru Bijelo Polje, s obzirom na to da je već donesena odluka da se izgradi novi zatvor do kraja 2009 (vidi stav 42).

KPM vjeruje da će crnogorske vlasti uraditi sve što je u njihovoj moći da obezbijede da se gradnja novog zatvora u Bijelom Polju završi na vrijeme. U međuvremenu, Komitet preporučuje da se hitno preduzmu koraci kako bi se:

- popravilo stanje s toaletima i kupaonama za osuđena lica;
- osiguralo da se sve ćelije imaju odgovarajuće grijanje u sezoni grijanja;
- obezbijedi novim zatvorenicima posteljina i lična sredstva za higijenu.

60. Što se tiče aktivnosti, dobro je to što *osuđena lica* imaju tokom dana režim otvorenih vrata. Međutim, samo 10 lica ima posla. **Od suštinskog je značaja da novi zatvor u Bijelom Polju ima radionice, objekte za sportske aktivnosti, odgovarajuću biblioteku i druge mogućnosti za smislene aktivnosti.**

Slično stanju zatečenom u Istražnom zatvoru u Podgorici, jedina moguća aktivnost na otvorenom za *lica u istrazi* jeste vježbanje na otvorenom (koje se navodno omogućava u trajanju od manje od sat vremena dnevno, naročito danima kada su posjete). Ostatak vremena, zatvorenici ostaju u ćelijama, neaktivni su i jedina razonoda su igre na stolu; u ćelijama nema utičnica za struju (što ograničava pristup TV), a za dobijanje knjiga neophodna je posebna dozvola sudije. **U tom smislu, napomene iz stava 57 i preporuke iz stava 58 jednako se mogu primijeniti i na lica u istrazi u Bijelom Polju.**

4. Zdravstvene usluge

61. Pružanje zdravstvenih usluga zatvorenicima u *Istražnom zatvoru* i *Kazneno-popravnog domu u Podgorici* pružala je *Specijalna zatvorska bolnica* koja se nalazi na posljednjem spratu zgrade u kojoj se nalazi *Istražni zatvor*. Bolnica je otvorena u januaru 2006 i, u vrijeme posjete delegacije 2008. godine, imala je jednog načelnika (specijalista interne medicine i kardiolog), 13 „medicinskih tehničara“ (kvalifikovanih sestara) i farmaceuta. Predviđeno je i radno mjesto stomatologa koje popunjavaju stomatolozi sa strane, koji dolaze 2 ili 3 puta nedjeljno, dok je stomatološkinja zaposlena sa punim radnim vremenom bila na porodiljskom odsustvu. Uz to, nekoliko različitih specijalista dolazi u bolnicu: psihijatar (vidi stav 67), ginekolog, fizioterapeut, pulmolog, radiolog itd. Služba radi 24 sata dnevno tokom kojih su prisutna najmanje 2 medicinska tehničara.

Oprema u bolnici (rentgen aparat, ultrazvuk, sterilizator, stomatološka oprema, laboratorija itd) i ordinacije za pregled veoma su dobrog standarda, a apoteka je imala dovoljno količine odgovarajućih lijekova. Ima 8 prostorija za zatvorenike ne liječenju (s ukupno 30 kreveta, od kojih su 23 bila popunjena u vrijeme posjete); jedna od prostorija - namijenjena uznemirenim pacijentima - opremljena je sistemom elektronskog video nadzora. Uz to, bolnica ima i prostoriju za fizikalnu terapiju s raznim spravama i prostoriju za terapijski rad u grupama.

62. I pored navedenih pozitivnih promjena, stanje u pogledu ljudskih resursa za zdravstvene usluge i dalje je daleko od zadovoljavajućeg. Pružanje opšte zdravstvene zaštite zatvorenicima u Istražnom zatvoru i Kazneno-popravnom domu u Podgorici (tj. ukupno nekih 850 lica), uz lica koja se nalaze u bolnici, i dalje pada na teret jednog jedinog ljekara koji neprestano dežura. Delegacija je obaviještena o tome da pokušaji da se zaposli još jedan ljekar nisu uspjeli zato što uslovi za zapošljavanje nisu konkurentni uslovima koje nude druge bolnice. Pored toga što zatvorenici ostaju bez pomoći u slučaju da je ljekar nedostupan, ovo može da dovede i do velikog odlaganja u pružanju zdravstvene zaštite, a utiče i na njen kvalitet (pošto ljekar nema vremena za sve zatvorenike). Sasvim očekivano, članovi delegacije čuli su nekoliko pritužbi zatvorenika na kašnjenje u obezbjeđivanju pristupa ljekaru. Resursi u pogledu medicinskog pomoćnog osoblja teško da su dovoljni za obezbjeđivanje medicinske zaštite i zatvorenicima i pacijentima u samoj bolnici.

63. Što se tiče *Zatvora Bijelo Polje*, ustanova ima ugovor sa jednim ljekarom (zaposlenim u lokalnoj zdravstvenoj ustanovi) koji ordinira najviše 4 puta dnevno, a takođe dolazi po pozivu. U zatvoru nema zaposlenih medicinskih sestara, ali je rečeno da medicinske sestre iz doma zdravlja obilaze ustanovu. Zatvorenici kojima su potrebne usluge stomatologa ili specijaliste odvođe se u dom zdravlja. Članovi delegacije su primijetili da je oprema i asortiman lijekova koji su mogu dobiti u zatvoru veoma ograničen i da je, uprkos dobroj volji i posvećenosti ljekara, pružanje zdravstvene zaštite zatvorenicima problematično. U pismu od 6. februara 2009. godine, crnogorske vlasti ukazale su na to da je postupak za izbor medicinske sestre („medicinskog tehničara“) za rad u Zatvoru Bijelo Polje u toku.

64. **KPM preporučuje da se preduzmu hitne mjere kako bi se pojačali resursi za zdravstvenu zaštitu u Istražnom zatvoru i Kazneno-popravnom domu u Podgorici i Zatvoru Bijelo Polje tako što će se obezbijediti radni uslovi koji će biti dovoljno konkurentni kako bi se osoblje angažovalo i zadržalo, a naročito da se:**

- zaposli još najmanje jedan ljekar na puno radno vrijeme i poveća broj medicinskih sestara u Podgorici;
- zaposli najmanje jedna medicinska sestra sa punim radnim vremenom u Zatvoru Bijelo Polje;
- obezbijedi stalno prisustvo nekoga kvalifikovanog za pružanje prve pomoći, po mogućnosti nekoga medicinske struke, za Zatvor Bijelo Polje, tako da budu pokriveni i noćna smjena i vikendi.

65. Ljekarski pregledi novih zatvorenika obično se organizuju na dan prijema ili narednog dana. Ovdje upućujemo na opservacije i preporuke iz stava 20 koji se tiče pregleda i evidentiranja povreda.

Dalje, **KPM preporučuje da se uspostavi poseban registar za evidentiranje traumatskih povreda koje se primijete na zatvorenicima (nakon dolaska i/ili tokom boravka).**

66. Što se tiče medicinske evidencije, za svakog zatvorenika otvoren je lični zdravstveni karton³². Poštuje se tajnost medicinske evidencije.

³² Zatvorenici koji služe vremenske kazne od manje od mjesec dana imaju kraći pismeni protokol.

67. Što se tiče pružanja psihijatrijske i psihološke zaštite zatvorenicima, psihijatar dolazi u Specijalnu zatvorsku bolnicu u Podgorici dva puta nedjeljno, a po potrebi i češće³³. Istražni zatvor i Kazneno-popravni dom zapošljavaju po jednog psihologa (čija je uloga, međutim, očigledno bila da pomognu u procesu raspoređivanja, a ne da se bave kliničkim radom). Dalje, rečeno nam je da jedan od medicinskih tehničara zaposlenih u bolnici ima prethodno iskustvo kroz rad u Specijalnoj psihijatrijskoj bolnici u Dobroti.

U Zatvoru Bijelo Polje, članovi delegacije obaviješteni su da svi novi zatvorenici prolaze psihološku provjeru u lokalnom domu zdravlja i da neke prati psihijatar i/ili psiholog koji radi u centru.

KPM preporučuje da crnogorske vlasti povećaju broj psihijatara u Istražnom zatvoru i Kazneno-popravnom domu u Podgorici i razviju ulogu zatvorskih psihologa.

68. Psihijatar koji radi u Podgorici kazao je da se zatvorenici kojima je potrebno bolničko liječenje prebacuju u Specijalističku psihijatrijsku bolnicu u Dobroti na preporuku komisije u čijem sastavu se nalaze 3 ljekara; u hitnim slučajevima, zatvorenik takođe može biti prebačen u drugu eksternu psihijatrijsku kliniku. Međutim, članovi delegacije vidjeli su mentalno oboljelog zatvorenika u Istražnom zatvoru u Podgorici koji je kažnjen mjerom obaveznog liječenja koji je, uprkos tome, ostao u zatvoru, kako je rečeno, zbog nepostojanja bezbjedne psihijatrijske jedinice za sudsko vještačenje u koju bi se mogao prebaciti (vidjeti i stav 90). To lice je držano u samici od januara 2006. godine; tokom prva 3 mjeseca, on je navodno bio vezan za krevet lisicama na obje ruke, a tokom narednih 8 mjeseci, na jednoj. Posle žalbi upravi, zatvoreniku je konačno omogućeno da izlazi u dvorište na nekih 15-20 minuta određenim danima.

Podrazumijeva se da zatvorenici kojima je neophodno bolničko liječenje treba da budu odmah prebačeni u odgovarajuće medicinske ustanove. Držanje mentalno oboljele osobe u zatvorskom okruženju, u samici i bez odgovarajućeg kontakta sa ljudima i podrške medicinskog osoblja, može da pogorša bolest i lako bude kvalifikovano kao nehumano i ponižavajuće postupanje. Uz to, vezanje zatvorenika lisicama za krevet ili bilo koji drugi predmet tokom tako dugog vremenskog perioda apsolutno je neprihvatljivo. **KPM preporučuje crnogorskim vlastima da nešto hitno preduzmu u vezi sa pomenutim zatvorenikom, u svijetlu prethodno navedenih napomena.**

5. Druga relevantna pitanja u okviru mandata KPM

a. zatvorsko osoblje

69. U izvještaju o posjeti 2004. godine, KPM naglasio je koliko je značajno obezbijediti dovoljan broj zaposlenih u zatvorima kao i obuku za zatvorske službenike³⁴. Tokom posjete 2008. godine, delegacija je obaviještena o napretku u ovoj oblasti. U okviru takozvane „sistematizacije radnih mjesta“, zaposleno je još 114 službenika (tj. porast od 28%). Među novim radnim mjestima su 48 službenika za bezbjednost i nadzor u Kazneno-popravnom domu u Podgorici, 25 u Istražnom zatvoru u Podgorici i 21 u Zatvoru Bijelo Polje.

³³ Psihijatar provodi jedan dan u Istražnom zatvoru i Zatvorskoj bolnici, a drugi dan u Kazneno-popravnom domu.

³⁴ Vidi stav 260 KPM/Inf(2006)18.

KPM pozdravlja korake koji su preduzeti kako bi se povećao broj službenika koji radi u direktnom kontaktu sa zatvorenicima i **poziva crnogorske vlasti da ustraju u naporima da poboljšaju broj zaposlenih u kaznenim ustanovama. Pored toga, Komitet bi želio da dobije podatke o sadašnjim programima obuke za zatvorsko osoblje (kako inicijalnim tako i onima uz rad).**

b. kontakt sa spoljnjim svijetom

70. Pravila o posjetama za *osuđena lica* promijenila su se od naše posjete 2004. godine, tako da sada svi zatvorenici, bez obzira na klasifikacionu grupu, mogu da imaju najmanje dvije posjete u trajanju od 60 minuta mjesečno kao i dodatne posjete; u praksi, većina osuđenika sa kojima su se članovi delegacije sastali kazali su da imaju posjetu jednom nedjeljno. Dalje, sada se dozvoljavaju i bračne posjete. Uz to što se članovima porodice dozvoljava da dolaze u posjetu, direktor zatvora može da proširi ovo pravo na posjetu nevjenčanim partnerima. **KPM želi da naglasi da takvo pravo treba da bude predviđeno zakonom umjesto da bude prepušteno diskrecionom pravu uprave zatvora** (vidjeti i stav 71).

71. Što se tiče *lica u istražnom zatvoru*, oni imaju pravo na posjetu jednom nedjeljno od 30 minuta, u zavisnosti od ovlašćenja nadležnog istražnog sudije. Zatvorenici u istrazi koji su intervjuisani tokom posjete žalili su se na predugo trajanje postupka za dobijanje pismene dozvole za svaku posjetu. Pravo na posjetu imaju samo članovi uže porodice, dok su nevjenčani partneri i druge neformalno vezane osobe isključene. Posjete se po pravilu odvijaju u strogo nadziranim uslovima, ali lica u istrazi koja imaju djecu mogu sa njima da se sastaju u otvorenim uslovima jednom mjesečno.

KPM mora istaći da bi, po njegovom mišljenju, pritvorena lica trebalo u principu da imaju pravo da imaju posjete. Svako odbijanje u nekom konkretnom slučaju da se dozvoli takva posjeta trebalo bi da bude opravdano potrebama istrage i da se primjenjuje tokom naznačenog vremenskog perioda. Ni u kom slučaju posjete licu u istrazi od strane njegove porodice ne bi trebalo zabraniti tokom nekog dužeg vremenskog perioda. Ukoliko se smatra da ima rizika od postojanja nekog tajnog sporazuma, treba odobravati posjete pod nadzorom. Što se tiče konkretno maloljetnih lica u istrazi, mnogi od njih možda imaju probleme u ponašanju koje se tiču emocionalne uskraćenosti ili nedostatka socijalnih vještina; njihov kontakt sa spoljnjim svijetom treba aktivno promovisati.

KPM poziva crnogorske vlasti da pojačaju položaj lica u istražnom zatvoru u pogledu njihovog prava da primaju posjete, u svijetlu prethodno navedenih napomena; ukoliko je potrebno, relevantno zakonodavstvo treba izmijeniti.

Što se tiče pravila da lica u istražnom zatvoru ne mogu da imaju posjete od nevjenčanih partnera, **KPM ponavlja svoj poziv crnogorskim vlastima da revidiraju propise koji ovo regulišu; po mišljenju Komiteta, svi zatvorenici treba da imaju zakonsko pravo da primaju posjete od bilo kojih lica sa kojima su imali uspostavljeni odnos prije prijema a koje se po značaju mogu uporediti sa posjetama člana porodice.**

72. U Zatvoru Bijelo Polje, lica u istrazi su kazala da se posjete branilaca tokom perioda istrage po pravilu dešavaju u prisustvu lica koje odredi istražni sudija. Dalje, prepiska zatvorenika sa njihovim branilacima takođe podliježe kontroli i odobrenju sudije. Takav pristup predviđen je Članom 73 ZKP³⁵, iako samo izuzetno.

KPM smatra da je tajnost kontakta između zatvorenika i branilaca koji postupaju u njihovo ime osnovna mjera zaštite od zlostavljanja i da, shodno tome, takvi kontakti treba da podliježu strogoj kontroli samo *ex post facto*, što, ako je potrebno, može da dovede do mjere zabrane u odnosu na pojedinog branioca ukoliko nisu poštovana deontološka i etička pravila koja važe za branioca. **Komiteta preporučuje da crnogorske vlasti preduzmu korake kako bi osigurale da se poštuju tajnost kontakata između zatvorenika i branilaca koji postupaju u njihovo ime.**

73. Prostorije za posjete u Kazneno-popravnim domovima u Podgorici (uključujući objekte za bračne posjete) dobrog su standarda. Za razliku od toga, nije došlo do promjena u prostorijama za posjete u Istražnom zatvoru u Podgorici (kabinskog tipa).

KPM prihvata činjenicu da je u određenim slučajevima opravdano, zbog bezbjednosti ili kako bi se zaštitili legitimni interesi istrage, primanje posjeta u kabinama i/ili uz nadzor. **Međutim, Komitet bi želio da još jednom pozove crnogorske vlasti da krenu u pravcu otvorenijeg načina organizovanja posjeta za lica u istrazi generalno.**

U Zatvoru Bijelo Polje postoji jedna prostorija za posjete koja je previše mala kako bi odgovorila zahtjevima ustanove; **KPM vjeruje da će se ovaj nedostatak otkloniti u novoj zatvorskoj zgradi.**

74. Osuđena lica imala su pristup telefonu (u Podgorici, telefonske govornice postoje u svakoj jedinici, dok u Bijelom Polju zatvorenici mogu koristiti svoje mobilne telefone).

Što se tiče lica u istražnom zatvoru, kao i kod posjeta, za pristup telefonu neophodna je dozvola nadležnog istražnog sudije. **Preporuka iz stava 71 odnosi se *mutatis mutandis* na pritvorena lica u pogledu njihovog pristupa telefonu. Ukoliko se konstatuje da postoji neki rizik od tajnog sporazuma, taj određeni telefonski poziv može se pratiti.**

75. Pomenuti zahtjev za dobijanje odobrenja istražnog sudije za posjete licima u istrazi i njihov pristup telefonu takođe važi i za njihovu prepisku i pristup knjigama. Kao što je rečeno u vezi sa posjetama i pristupom telefonu. **KPM preporučuje da crnogorske vlasti pojačaju položaj lica u istrazi u pogledu njihove prepiske. Dalje, što se tiče pristupa knjigama, Komitet smatra da uključivanje sudije u vezi sa ovim prekomjerno i da ga treba ukinuti.**

³⁵ Član 73(1) ZKP glasi: „Izuzetno, istražni sudija može da naloži da pisma koja optuženi tokom pritvora šalje braniocu ili pisma koja branilac šalje optuženom budu predata tak pošto ih sudija pregleda, ukoliko nema osnovane sumnje da se ova sredstva komunikacije koirsite za pokušaj organizovanja bjekstva, ili za vršenje uticaja na svjedoke, zastrašivanje svjedoka ili za bilo koje drugo remećenja procesa istrage. Istražni sudija je obavezan da vodi evidenciju o inspekciji. Iz istih razloga istražni sudija može da naloži da službeno lice bude prisutno tokom usmene komunikacije između optuženog i njegovog branioca.

c. disciplina i segregacija

76. Najstroža disciplinska kazna koju predviđa zakon jeste smještaj u disciplinsku ćeliju na najviše 10 dana za pritvorena lica i najviše 30 dana za osuđena lica. Ukoliko je disciplinska kazna izrečena osuđenom licu ukinuta a dotični zatvorenik kasnije počini novo djelo, ukupan boravak u disciplinskoj ćeliji može da se produži na 45 dana³⁶.

Po mišljenju KPM, postojeći maksimalan period od 30 dana za smještaj u disciplinsku ćeliju u odnosu na dato djelo je već veoma visok, naročito ako on podrazumijeva smještaj u samicu; ni pod kojim okolnostima period boravka u disciplinskoj ćeliji ne treba produžavati bez prethodnog prekida. **KPM preporučuje da se u vezi sa ovim naprave odgovarajuće izmjene propisa o disciplinskim kaznama.**

Što se tiče disciplinskog postupka, zakon predviđa usmeno saslušanje dotičnog zatvorenika prije izricanja disciplinske kazne, pravo na pomoć branilaca i pravo podnošenja žalbe na kaznu Direktor državnog Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija.

Delegacija nije prikupila nikakve dokaze o pretjeranom posezanju za disciplinskim kažnjavanjem.

77. Pregledanjem evidencije o disciplinskim kaznama ustanovljeno je da dokumentacija nije konzistentno popunjena, pri čemu na nekim rješenjima nedostaje potpis zatvorenika. Dalje, stekao se utisak da zatvorenici ne dobijaju uvijek primjerak rješenja o disciplinskoj kazni. Uz to, evidencija o smještaju u disciplinsku ćeliju nije kompletna; posebno, nije bilo stavki u vezi sa onom ćelijom u kojoj se zatvorenik nalazio i vremenom kada je mjera prestala da se primjenjuje.

KPM preporučuje preduzimanje mjera kako bi se osiguralo da dokumentacija i evidencija o disciplinskim kaznama bude vođena kako treba, da se precizno evidentira vrijeme kada je primjena mjere počela i prestala, kao i da se evidentiraju sve druge stvari koji se tiču držanja zatvorenika (naročito, precizna lokacija gdje je držan).

Komiteta takođe preporučuje da zatvorenicima kojima je izrečena disciplinska kazna uvijek dobiju primjerak rješenja o disciplinskoj kazni, gdje se oni obavještavaju o razlozima za donošenje takvog rješenja, kao i o načinu ulaganja žalbe.

78. U Zatvoru Bijelo Polje, članovi delegacije sastali su se sa 4 zatvorenika koji su prebačeni iz Kazneno-popravnog doma u Podgorici 28. avgusta 2008. godine i koji su bili u disciplinskim ćelijama. Po riječima Direktora Zatvora Bijelo Polje, oni su prebačeni iz razloga bezbjednosti i održavanja reda i discipline³⁷. Međutim, dotični zatvorenici su tvrdili da nisu bili obaviješteni o razlozima za premještanje i da nisu vidjeli nikakvu dokumentaciju u vezi s tim.

³⁶ Vidi Član 55 Zakona o izvršenju krivičnih sankcija.

³⁷ U skladu sa Članom 59a Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, ukoliko je potrebno da se zatvorenik premjesti iz jedne ustanove u drugu, rješenje o premještanju donosi Direktor Državnog zavoda za izvršenje krivičnih sankcija na predlog Direktora odgovarajuće ustanove.

KPM preporučuje crnogorskim vlastima da preduzmu korake kako bi osigurale da:

- zatvorenik koji se premješta iz jedne u drugu ustanovu i koji se smješta u uslove disciplinskog tretmana bude obaviješten u pismenoj formi o razlozima izricanja te mjere (pri čemu se razumije da se u navođenju razloga mogu isključiti informacije koje se iz razloga bezbjednosti opravdano ne prenose zatvoreniku);
- zatvorenik za koga je takva mjera predviđena ima mogućnost da izrazi svoje viđenje date stvari;
- smještanje zatvorenika u uslove segregacije bude što je kraće moguće i da se revidira najmanje svaka tri mjeseca, s ciljem ponovne integracije zatvorenika u redovnu zatvorsku populaciju.

79. Što se tiče uslova u disciplinskim ćelijama u ustanovama koje smo posjetili, *Kazneno-popravni dom u Podgorici* ima novu disciplinsku jedinicu koja nudi zadovoljavajuće uslove, za razliku od jedinice koju je delegacija KPM imala priliku da vidi 2004. godine. Bilo je 8 ćelija (od kojih su sve po nekih 9m²), opremljene krevetom, dušekom i ćebadima, stolicom i stolom i potpuno odvojenim dodatkom za sanitarni čvor. Zatvorenici mogu da se istuširaju dva puta nedjeljno i imaju pristup zasebnim dvorištima za vježbanje (od po 20m²) dva puta dnevno; pored rečenog mora se istaći da dvorišta nisu imala nikakvu zaštitu od loših vremenskih prilika.

Istražni zatvor u Podgorici nema disciplinsku jedinicu posebno određenu u te svrhe; međutim, kao što je pomenuto u stavu 5, jedan broj ćelija očigledno se koristi u disciplinske svrhe. Dotične ćelije nisu bile odgovarajuće za smještaj ljudi. Uz to, zatvorenici koji su nedavno stavljeni u disciplinsku izolaciju kazali su da im nije bilo dopušteno da upražnjavaju fizičke aktivnosti na otvorenom. U pismu od 14. novembra 2008, crnogorske vlasti su navele da su te ćelije obnovljene, da su im vrata skinuta i da je u njima instalirana oprema za vježbanje. **KPM bi želio da dobije informacije o preciznoj lokaciji gdje se sprovodi zatvaranje u disciplinske svrhe u Pritvorskoj jedinici u Podgorici.**

U *Zatvoru Bijelo Polje*, disciplinske ćelije (veličine nekih 7,5m²) nemaju prozore. Uz to, u njima nema ničega osim ležajeva; takve ćelije bi takođe trebalo da imaju sto i stolicu pričvršćene za pod. Na osnovu razgovora sa zatvorenima prozilaži da im nije bilo dozvoljeno da svakodnevno provode vrijeme na otvorenom.

KPM ponavlja svoju preporuku da odmah treba preduzeti korake kako bi se omogućilo svim zatvorenima koji se smještaju u disciplinske ćelije da bar jedan sat dnevno budu na svježem vazduhu. Uz to, dvorišta za te svrhe treba da imaju i sklonište od nepovoljnih vremenskih prilika. Takođe treba preduzeti korake kako bi se osiguralo da zatvorenici koji se smještaju u disciplinske ćelije imaju pristupa materijalu za čitanje.

Komitet takođe vjeruje da će nedostaci koji su primijećeni u disciplinskim ćelijama u *Zatvoru Bijelo Polje* biti izbjegnute u novoj zatvorskoj zgradi. U vezi s tim, KPM preporučuje da se u novoizgrađenoj ustanovi u disciplinske ćelije ugrade zvona za poziv.

80. Po osnovu Člana 157 ZKP, pravo lica u istražnom zatvoru da primaju posjete svojih rođaka može ukinuti istražni sudija kao disciplinsku kaznu. **KPM mora da naglasi da disciplinsko kažnjavanje zatvorenika ne bi trebalo da se sastoji u potpunosti u zabrani kontakata sa porodicom³⁸, kao i da svako ograničenje na kontakte sa porodicom kao vid kažnjavanja treba da se koristi samo kada je počinjeni prestup u vezi s tim kontaktima.**

d. pritužbe i postupak kontrole

81. Delegacija je primijetila da su kutije za pritužbe postavljene u Kazneno-popravnom domu u Podgorici i Specijalnoj zatvorskoj bolnici; **ovo je pozitivan korak koji treba slijediti i u ostalim zatvorima u Crnoj Gori.**

Međutim, tokom posjete 2008. godine pokazalo se da ne postoji sistematičan pristup obradi pritužbi zatvorenika, bilo u pogledu njihovog evidentiranja, djelovanja po njima, bilo u pogledu statističke obrade. Nijedan od zatvora koje smo posjetili nije imao registar pritužbi. Delegacija je obaviještena da se pritužbe zatvorenika i aktivnosti koje su uslijedile zavode u lični karton dotičnih zatvorenika. Pregledom ličnih kartona zatvorenika izabраниh nasumično pokazalo se da su neke pritužbe ostale uskraćene za odgovor u pismenoj formi.

Strukturiran pristup pritužbama može poslužiti kao korisno sredstvo za utvrđivanje pitanja kojima se treba pozabaviti na generalnom nivou. **KPM preporučuje da crnogorske vlasti uvedu sistem za evidentiranje pritužbi i njihovu ažurnu obradu.**

82. Što se tiče postupka kontrole, kaznene ustanove obilaze istražni sudija, Ombudsman i NVO. Međutim, čini se da te posjete nisu naročito česte (npr. Zatvor Bijelo Polje nije posjećivan tokom 2008. godine) i da su ograničenog domena (tj. posjetioci nisu stupali u direktan kontakt s zatvorenicima).

KPM preporučuje da crnogorske vlasti razviju sistem za monitoring stanja u zatvorima od strane nezavisnih spoljnih organa. U tom kontekstu, kako bi bile u potpunosti djelotvorne, posjete radi monitoringa treba da budu česte i nenajavljene. Uz to, organi za monitoring treba da imaju ovlašćenja da razgovaraju sa zatvorenicima nasamo, kao i da ispituju sva pitanja koja se tiču njihovog tretmana (uslove zatočeništva; medicinsku evidenciju i ostalu dokumentaciju koja se tiče zatvora; ostvarivanje prava zatvorenika, itd).

³⁸ Pogledati takođe Pravilo 60(4) Evropskih zatvorskih pravila.

C. Specijalna psihijatrijska bolnica u Dobroti

1. Uvodne napomene

83. Posjeta Specijalnoj psihijatrijskoj bolnici u Dobroti bila je u stvari nastavak prethodnih aktivnosti, nakon što je CPT po prvi put posjetio ustanovu 2004. godine.³⁹ Obzirom na zvanični kapacitet od 241 pacijenta, u vrijeme posjete je u bolnici bilo smješteno 235 pacijenata, od kojih je bilo 45 sudskih pacijenata⁴⁰, 70 je bilo prisilno hospitalizovanih civilnih pacijenata, dok je preostali broj bio hospitalizovan na dobrovoljnoj osnovi. Od sudskih pacijenata, dvadesetjedan je bio smješten u novoj jedinici sudske psihijatrije koja je uspostavljena 2006. godine.

Na samom početku, CPT želi pohvaliti napore koji su učinjeni od strane uprave Bolnice na sprovođenju preporuka sadržanih u izvještaju nakon posjete 2004. godine.

84. U periodu od posjete CPT-a 2004. godine, došlo je do zakonodavnih izmjena i drugih reformskih mjera u oblasti psihijatrije. Naročito treba istaći Strategiju za unaprjeđenje mentalnog zdravlja koja je usvojena 2005. godine, te Zakon o zaštiti i ostvarivanju prava mentalno oboljelih lica (ZZPMO) koji je stupio na snagu 2006. godine. Posjeta tokom 2008. godine omogućila je da se napravi procjena sprovođenja novih zakonskih odredbi.

Što se konkretno tiče Strategije za unaprjeđenje mentalnog zdravlja, ona uključuje akcioni plan koji, inter alia, inicira proces de-institucionalizacije, uz uspostavljanje tri centra za mentalno zdravlje u zajednici. **CPT bi želio dobiti informacije o statusu sprovođenja akcionog plana, posebno u vezi razvoja programa za pripremu psihijatrijskih pacijenata za ponovnu integraciju u zajednicu.**

Nakon posjete, pismom od 6. februara 2009. godine, crnogorske vlasti su navele da se izrađuju planovi za usvajanje Strateškog plana za razvoj i napredovanje neuropsihijatrije u Crnoj Gori. **Komiteta bi želio dobiti više informacija o tom strateškom planu i o njegovom sprovođenju.**

2. Zlostavljanje

85. Većina pacijenata se pozitivno izrazila o odnosu osoblja, a i sama atmosfera je bila opuštena. Međutim, delegacija je čula određeni broj navoda vezanih za namjerno fizičko zlostavljanje pacijenata u jedinici sudske psihijatrije (ono se sastojalo do guranja, šamaranja, šutiranja i udaranja pesnicom), gotovo isključivo od strane stražara angažovanih preko privatne firme za obezbjeđenje. Delegacija je dobila informacije da je 2007. godine jedan stražar bio otpušten, nakon pritužbe od strane jednog pacijenta koji je bio šamaran.

³⁹ Vidi stavove od 297 do 336 CPT/Inf (2006) 18)

⁴⁰ 36 e bilo zadržano na osnovu naloga za obavezni tretman izdatih od strane sudova, 3 su bili osuđenici koji su bili prebačeni u Bolnicu budući da su kod njih nastupili psihijatrijski problemi, a 6 je stavljeno na posmatranje od strane suda.

Direktor je obavijestio delegaciju da je bio primoran angažovati osoblje za obezbjeđenje od jedne privatne kompanije zbog nedostatka zdravstvenog osoblja unutar odjeljenja i nemogućnosti Ministarstva pravde da obezbijedi stražare. Neki pacijenti su kazali delegaciji da prisustvo takvih stražara smatraju zastrašujućim. Rečeno nam je da nose palice, lisice, suzavce i uređaje za električne šokove⁴¹. Nije bilo jasnog protokola u smislu toga koju opremu bi takvo osoblje moglo nositi ili o pristupu unutar bolnice, kako se ta oprema može upotrebljavati ni o okolnostima pod kojima bi osoblje obezbjeđenja moglo ući u prostore sa pacijentima.

U svom pismu od 14. novembra 2008, crnogorske vlasti su obavijestile Komitet da je Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja donijelo odluku o uspostavljanju protokola kojim se definišu prava i odgovornosti službe obezbjeđenja, vrsta opreme koju čuvari mogu nositi i okolnosti u kojima se ona može upotrijebiti. Čuvarima je takođe pružena interna obuka od strane bolničkih psihijatara i psihologa. CPT pozdravlja preduzete mjere i **preporučuje da Uprava Specijalne psihijatrijske bolnice u Dobroti redovno podsjeća svo osoblje da zlostavljanje pacijenata nije prihvatljivo i da će shodno tome biti kažnjeni. Nadalje, Komitet bi želio dobiti primjerak gorepomenutog protokola, kao i detaljne informacije o obuci koja se nudi čuvarima obezbjeđenja.**

86. Iako se nije činilo da je nasilje među pacijentima značajan problem, delegacija je čula o slučajevima povremenih sukoba između pacijenata, uglavnom zbog nedostatka osoblja (vidi stav 95). **CPT preporučuje da Uprava preduzme mjere kako bi osigurala da osoblje zaštiti pacijente od drugih pacijenata koji bi im mogli nanijeti štetu. To ne zahtijeva samo prisustvo adekvatnog broja osoblja i permanentni nadzor, već i da osoblje bude pravilno obučeno za rješavanje izazovnih situacija/pacijenata.**

3. Jedinica sudske psihijatrije (JSP)

87. Bivše muško hronično odjeljenje Br. 7 preuređeno je i renovirano kako bi bilo pretvoreno u jedinicu za sudsku psihijatriju (JSP). Ta jedinica je ponudila materijalne uslove adekvatnog standarda, gdje su pacijenti smješteni u 7 trokrevetnih soba (veličine nekih 12 m²). Pacijenti su se mogli slobodno kretati unutar jedinice tokom dana, a čuvari su ih pratili do sigurne zone za vježbanje na otvorenom, opremljene CCTV nadzorom.

Ulaz u spavaonice je bio opremljen rešetkastim kapijama koje su se noću zatvarale, ograničavajući time pacijentima pristup nužnicima i primoravajući ih da uriniraju u flašama. **CPT preporučuje da se preduzmu koraci kako bi se osiguralo da pacijenti u JPS imaju slobodan pristup nužniku čitavo vrijeme, čak i u noćnom periodu.**

⁴¹ Pacijenti koje je intervjuisala delegacija naveli su da je ova oprema bila uklonjena par dana prije posjete.

88. Kao što je već pomenuto (vidi stav 85), bolnica je unajmila osoblje za obezbjeđenje od jedne privatne kompanije odgovorne za čuvanje JSP. Dva čuvara su bila prisutna u jedinici tokom dana, a jedan tokom noći. Iz razgovora sa čuvarima činilo se da nisu prošli nikakvu posebnu obuku za rad sa psihijatrijskim pacijentima. Delegacija je obaviještena da su čuvari radili isključivo po instrukcijama koje su dobili od zdravstvenog osoblja. Međutim, činilo se da je njihovo prisustvo unutar JSP u velikoj mjeri zamjena za zdravstveno osoblje: veći dio vremena bila je samo jedna bolničarka u toj jedinici koja je vodila brigu o 21 pacijentu⁴². Nadalje, prisustvo uniformisanih čuvara unutar jedinice teško se moglo smatrati da doprinosi pojavi terapijskog okruženja; ukoliko su čuvari potrebni, daleko je poželjnije da uloga takvog osoblja bude ograničena na obezbjeđenje kruga.

Rad sa mentalno oboljelim licima je uvijek težak zadatak za sve kategorije osoblja, ali ne smije se dopustiti da terapijska uloga osoblja dođe poslije bezbjednosnih razmatranja. Imajući na umu izazovnu prirodu njihovog posla, od ključnog je značaja da osoblje koje je zaduženo za bezbjednosne zadatke u psihijatrijskoj bolnici bude pažljivo odabrano i da prođu kroz odgovarajuću obuku prije stupanja na dužnost, kao i da se obučavaju na radu. Nadalje, tokom obavljanja svojih zadataka, trebali bi biti pod striktnim nadzorom od strane - i podložni autoritetu - kvalifikovanog zdravstvenog osoblja. **CPT preporučuje da crnogorske vlasti vrše reviziju odabira, obuke i nadzora osoblja za obezbjeđenje dodijeljenog JSP, u svjetlu gornjih opaski.**

89. U jednoj od soba JSP-a, delegacija je našla pacijenta čiji krevet je bio odvojen od ostatka prostorije putem rešetaka. Rečeno je da je pacijent koji je u pitanju predstavljao direktnu opasnost za druge pacijente. U odsustvu dovoljnog broja osoblja za nadzor tog pacijenta, duge vremenske periode je provodio zaključan iza rešetaka (navodno ponekad na lični zahtjev). **CPT preporučuje da se učine svi naponi kako bi se smanjila ograničenja kojima je bio izložen pacijent koji je u pitanju. Nadalje, trebalo bi voditi evidenciju o vremenu koje on provodi zaključan, s ciljem osiguranja odgovarajućeg nadzora.**

90. Uopštenije govoreći, činilo se da status JSP nije bio jasno utvrđen, zbog nedostatka sporazuma između Ministarstva zdravlja, rada i socijalnog staranja i Ministarstva pravde. To je ostavilo upravu Specijalne psihijatrijske bolnice u Dobroti bez jasnih smjernica o tome kako da se ta jedinica organizuje i vodi.

U svom pismu od 14. novembra 2008, crnogorske vlasti su obavijestile CPT da je potpisan Memorandum o saradnji između Ministarstva zdravlja, rada i socijalnog staranja i jedne holandske nevladine organizacije u cilju finansiranja jednog programa reforme na polju sudske psihijatrije. Taj projekat navodno uključuje zajedničke aktivnosti Ministarstva zdravlja, rada i socijalnog staranja, Ministarstva pravde, te Ministarstva unutrašnjih poslova u vezi sa izradom nacrtu zakona i unaprjeđenjem komunikacije u službi sudske psihijatrije. Nadalje, u svom pismu od 6. februara 2009, vlasti su naznačile da je došlo do sporazuma na osnovu kojega bi Državni zavod za izvršenje krivičnih sankcija obezbijedio specijalnu jedinicu koja bi obezbjeđivala JSP. Od Ministarstva zdravlja, rada i socijalnog staranja se očekivalo da izradi propise koji se, inter alia, tiču vrste opreme koju treba izdati osoblju za obezbjeđenje, njihovom dodjeljivanju odjeljenjima i kretanju. **CPT bi želio da dobije informacije o rezultatima tih predviđenih izmjena.**

⁴² Vikendom, jutarnja smjena ima ispomoć glavne bolničarke.

Tokom posjete, delegaciji je takođe rečeno o planovima za izgradnju posebnog objekta za sudsku psihijatriju u blizini Kotora, vjerovatno unutar kruga novog zatvora. **CPT bi želio dobiti više informacija o tom pitanju.**

4. Uslovi života pacijenata

91. Od posjete 2004. godine, bolnica je pretrpjela značajne promjene. najveći broj odjeljenja je djelimično ili potpuno preuređen. Sva odjeljenja su bila svijetla, prozračna i čista. U zgradi za hronične pacijente popravljen je oštećeni krov, prozori su zamijenjeni, trpezarija je rekonstruisana, instaliran je sistem za grijanje i postavljene su neke podne pločice. Stanje kreveta i posteljine je takođe poboljšano, a obezbijeđeno je snabdijevanje jednokratnih uložaka. CPT naročito pozdravlja zamjenu spavaonica velikog kapaciteta manjim strukturama, u skladu sa prethodnom preporukom Komiteta. Preuređenjem i/ili rekonstrukcijom sanitarnih čvorova takođe je uveliko unaprijeđen nivo higijene, što sada odgovara bolnici.

Kad to kažemo, odjeljenja su ostala dosta bezlična, spavaonice nemaju nikakav namještaj osim kreveta i nekog noćnog ormarića. Nadalje, dvorište za vježbanje pri ženskom hroničnom odjeljenju imalo je samo neke stare klupe, a otpad je bio pobacan po zemlji.

Delegaciji je rečeno da su planirani dalji radovi na renoviranju⁴³. CPT pozdravlja tekuće napore na preuređenju bolnice i **preporučuje da crnogorske vlasti nastave taj proces u preostalom dijelu nepreuređenih oblasti. Po pitanju renoviranja, potrebno je učiniti napore na personalizovanju životnog okruženja i obezbjeđenju prostora gdje pacijenti mogu zaključati svoje stvari.**

5. Tretman i aktivnosti

92. Tretman koji se pruža pacijentima uglavnom je bio baziran na farmakoterapiji. Istraživanje medicinskih evidencija i informacija dobivenih od strane delegacije putem intervjua sa pacijentima i osobljem pokazalo je da nije bilo predoziranja. Nadalje, bili su dostupni neki novi psihotropni lijekovi, što je predstavljalo pozitivan razvoj u poređenju sa situacijom koja je primijećena 2004. godine.

Delegacija je takođe našla da je unaprijeđen multidisciplinarni rad i klinička evidencija, sa češćim i potpunijim upisima u dosjee i registre. Međutim, dosjei pacijenata su uglavnom sadržavali informacije o uzimanju lijekova, a nastavljen je trend nedostatka informacija o njihovom uključenju u psiho-socijalne rehabilitacione aktivnosti.

93. Postalo je jasno tokom posjete da individualni pisani planovi za tretman još uvijek nisu bili uvedeni (uprkos toga što je to predviđeno u Odsjek 8 ZZPMO). Nadalje, iako je radna terapija (koja se sastoji od grnčarstva, tapiserija, slikarstva i zanatstva) bila dostupna u obnovljenim bolničkim radionicama, samo 40 do 50 pacijenata je uzelo učešća u tim aktivnostima, zbog nedostatka osoblja i ograničenog broja mjesta u radionicama.

⁴³ Uključujući zamjenu kreveta u akutnom ženskom odjeljenju i renoviranje tuševa u akutnom muškom odjeljenju. Nadalje, u vrijeme posjete bio je u toku proces izgradnje bezbjedne spoljne oblasti za vježbu.

Što se tiče drugih aktivnosti, sportski teren na otvorenom je rekonstruisan, a 2007. godine je uređena nova sportska sala. Kad to kažemo, izgleda da je samo nekoliko pacijenata koristilo sportsku salu.

94. Kao što je navedeno u izvještaju CPT-a nakon posjete 2004. godine, psihijatrijski tretman bi trebao uključiti plan tretmana za svakog pacijenta koji se sastoji od farmakoterapije i široke lepeze rehabilitacionih i terapijskih aktivnosti. Takav plan bi trebao navesti ciljeve tretmana, i terapijska sredstva koja se koriste, kao i rezultat redovnih pregleda stanja mentalnog zdravlja pacijenata i uzimanje lijekova. Komitet ponovo ističe preporuku koju je dao u izvještaju o posjeti 2004. godine, da je potrebno uspostaviti planove za individualni tretman svakog pacijenta, koji bi uključivali komponentu psiho-socijalne rehabilitacije. U tom kontekstu, potrebno je učiniti veće napore na povećanju ponude terapijskih i rehabilitacionih aktivnosti (npr. radna terapija, individualna i grupna psihoterapija, obrazovanje, sportovi) i uključiti više pacijenata u aktivnosti prilagođene njihovim potrebama; to podrazumijeva zapošljavanje većeg broja osoblja (vidi stav 95).

6. Pitanja vezana za osoblje

95. Situacija u smislu nivoa osoblja mogla se uporediti sa onom zapaženom tokom posjete 2004. godine. Bolnica zapošljava 12 psihijataru, 3 psihologa, 1 stomatologa, 2 stručnjaka za radnu terapiju i 3 socijalna radnika. Došlo je do malog uvećanja broja bolničarki (69 bolničarki i 3 više bolničarke, u usporedbi sa 64 bolničarke 2004. godine). Delegacija je obaviještena da je nakon izvještaja o posjeti 2004. godine dodatnih 17 radnih mjesta za bolničarke bilo oglašavano u više navrata, ali samo 13 ih je popunjeno dok je u međuvremenu 11 bolničarki dalo otkaz. Kao rezultat toga, nivo prisustva bolničarki u odjeljenjima ostao je neprihvatljivo nizak (npr. 2 bolničarke vode brigu o preko 40 pacijenata u nekim odjeljenjima; 1 bolničarka vodi brigu o 21 pacijentu). To je smanjilo šanse za adekvatni psihosocijalni tretman i vježbe pacijenata na otvorenom uz pratnju.

Vlasti su obavijestile CPT u svom pismu od 14. novembra 2008. godine da osoblje koje radi u Specijalnoj bolnici u Dobroti pored svoje plate dobija posebnu naknadu od 15%, i da postoje planovi za izgradnju stambenog bloka za zaposlene. I zaista, jasno je da je potrebno više uraditi kako bi se obezbijedili radni uslovi koji su dovoljno privlačni za zapošljavanje i zadržavanje osoblja. CPT preporučuje da crnogorske vlasti definišu strategiju zapošljavanja zasnovanu na odgovarajućem finansiranju i unaprijeđenim uslovima službe, u cilju obezbjeđenja adekvatnog nivoa osoblja u Specijalnoj psihijatrijskoj bolnici u Dobroti.

96. Navodno je projektovan program kontinuirane obuke za kliničko osoblje, zasnovan na multidisciplinarnom pristupu, a uz pomoć Zavoda za mentalno zdravlje u Beogradu. Bilo je planirano da taj program teče od septembra 2008. do juna 2009, ali u vrijeme posjete još uvijek nije bio krenuo. **CPT bi želio dobiti informacije o statusu sprovođenja programa obuke, kao i o njegovom sadržaju i broju, te kategorijama osoblja koje su uključene.**

Takođe, vlasti su obavijestile CPT u svom pismu od 14. novembra 2008. godine da je potpisan sporazum o saradnji sa Srednjom medicinskom školom u Kotoru, o pružanju obuke bolničarkama. **CPT bi želio dobiti više informacija o sadržaju te obuke i o broju bolničarki iz Specijalne psihijatrijske bolnice u Dobroti koje su uključene.**

7. Sredstva ograničavanja slobode kretanja

97. ZZPMO predviđa primjenu sile, izolaciju i imobilizaciju kao sredstva fizičkog ograničavanja slobode kretanja. Takva sredstva bi trebalo koristiti samo kada nema drugog načina da se spriječi da lice koje je u pitanju nanese štetu svom životu ili životima i zdravlju drugih ljudi, ili pak da nanese štetu imovini od velike vrijednosti, na način koji je proporcionalan opasnosti i samo tokom perioda koji je neophodan za sprječavanje te opasnosti. Odluku o primjeni sredstava ograničavanja slobode kretanja mora donijeti psihijatar, a u slučaju njegove/njene odsutnosti, ukoliko je u pitanju hitno djelovanje, može je donijeti ljekar, bolničarka ili medicinski tehničar koji trebaju obavijestiti psihijatra. Upotreba sredstava ograničavanja slobode kretanja trebaju biti evidentirana, a potrebno je odmah obavijestiti i zakonskog staratelja i nezavisno multidisciplinarno tijelo. Zakon također predviđa mogućnost da zdravstveno osoblje da u određenim okolnostima zatraži od policijskih službenika da im pruže pomoć u ograničavanju slobode kretanja pacijenata.

98. Delegacija nije našla nikakve dokaze o pretjeranom korištenju sredstava ograničavanja slobode kretanja, i činilo se da se poštuju gorepomenute zakonske odredbe. Nakon preporuke date u izvještaju o posjeti 2004. godine, nabavljena je pravilno projektovana oprema za ograničavanje slobode kretanja. Nadalje, kao što je CPT preporučio, uvedena je pisana politika vezana za korištenje sredstava ograničavanja slobode kretanja.

Bile su dvije prostorije koje su se koristile za ograničavanje slobode kretanja pacijenata i koje su bile izvan vidokruga ostalih pacijenata (jedna prostorija u akutnom muškom odjeljenju i druga u akutnom ženskom odjeljenju). Kad to kažemo, činilo se da bi se instrumenti za ograničavanje slobode kretanja mogli također koristiti i u ostalim odjeljenjima, u punom vidokrugu ostalih pacijenata. Nadalje, treba primijetiti da evidencija o ograničavanju slobode kretanja nije vođena precizno (npr. trajanje mjere nije uvijek bilo evidentirano, ponekad je nedostajao potpis ljekara koji je dozvolio mjeru, i prateća upotreba lijekova nije bila sistematski evidentirana).

99. Pozdravljajući postignuta unaprjeđenja, CPT ipak želi da istakne da pacijenti protiv kojih se primjenjuju sredstva mehaničkog ograničavanja slobode kretanja ne bi trebali biti izloženi pogledu drugih pacijenata. Nadalje, kadgod je neki pacijent podvrgnut ograničavanju slobode kretanja, obučeni član osoblja treba biti stalno prisutan kako bi održao terapijsku vezu i pružio pomoć. Pored toga, sistematsko evidentiranje svakog slučaja korištenja sredstava ograničavanja slobode kretanja, kako u posebnom registru, tako i u dosjeu pacijenta, treba uključivati vrijeme započinjanja i okončanja takve mjere, okolnosti datog slučaja, razloge za pribjegavanje toj mjeri, ime ljekara koji ju je naložio i odobrio, i izvještaj o bilo kakvim povredama zadobijenim od strane pacijenta ili osoblja.

Nakon ukidanja sredstava za ograničavanje slobode kretanja, treba obaviti razgovor sa pacijentom. To pruža mogućnost da se obrazloži uvođenje takve mjere i smanji psihološka trauma takvog iskustva, kao i da se ponovo uspostavi odnos između ljekara i pacijenta. To također daje priliku pacijentu da objasni svoje emocionalno stanje prije ograničavanja slobode kretanja, što može pomoći samom pacijentu, a i osoblju, u razumijevanju svog/njegovog/njenog ponašanja.

Ukoliko se pribjegne hemijskom ograničavanju slobode kretanja, kao što je korištenje sedativa, antipsihotika, hipnotika i sredstava za smirenja, potrebno se pridržavati istih mjera zaštite kao i kod mehaničkog ograničavanja slobode kretanja.

CPT preporučuje da se u Specijalnoj psihijatrijskoj bolnici u Dobroti preduzmu koraci kako bi se osiguralo da politika i praksa vezana za korištenje sredstava ograničavanja slobode kretanja budu u skladu sa gorepomenutim zahtjevima.

8. Garancije

100. ZZPMO, koji je na snazi od 2006. godine, predviđa zakonske procedure koje se primjenjuju u slučaju civilnog smještanja u psihijatrijsku bolnicu.

Odsjeci 32 i 41 ZZPMO sadrže odredbe koje se tiču «prisilnog smještanja» koji se primjenjuje na lica koja, zbog mentalnog poremećaja ili poremećaja u ponašanju, predstavljaju ozbiljnu ili direktnu prijetnju vlastitom životu, zdravlju i bezbjednosti, ili pak životu, zdravlju i bezbjednosti drugih ljudi. Takva lica moraju bez odlaganja biti odvedena u zdravstvenu instituciju na ispitivanje. Psihijatar koji ispituje osobu koja je u pitanju mora odlučiti da li postoje osnove za njegovu/njenu hospitalizaciju. Ukoliko ima osnova za hospitalizaciju, psihijatar donosi odluku o «prisilnom zadržavanju» i o tome obavještava nadležni sud. U roku od 48 sati takođe je potrebno obavijestiti zakonskog staratelja tog lica, nadležnog organa za socijalni rad i nezavisno multidisciplinarno tijelo. Sudija, nakon sastanka sa licem koje je u pitanju i konzilijum od tri ljekara, odlučuje da li da autorizuje hospitalizaciju. Početni period hospitalizacije je mjesec dana, uz naknadne mjesečne revizije. Isti postupak se primjenjuje i kod dobrovoljno hospitalizovanih pacijenata koji naknadno povuku svoj pristanak.

U skladu sa Odsjekom 31 ZZPMO, sud donosi odluku o hospitalizaciji i u slijedećim slučajevima: i) ukoliko postoji neslaganje između ovlašćenog zdravstvenog radnika i psihijatra koji primaju mentalno oboljelu osobu u vezi sa potrebom za hospitalizacijom; ii) ukoliko osoba koja je u pitanju nije sposobna dati svoj pristanak i nema zakonskog staratelja; iii) ukoliko je to lice maloljetno ili je pravno nesposobno zbog mentalnog poremećaja; iv) ukoliko to lice nije sposobno dati svoj pristanak, a njegov/njen zakoniti staratelj je dao svoj pristanak za smještanje tog lica u bolnicu. Prije donošenja odluke o smještanju, sud je obavezan da dobije pisano mišljenje od psihijatra sa liste sudskih vještaka (poželjno onog koji ne radi u psihijatrijskoj ustanovi u kojoj se lice drži) po pitanju da li lice koje je u pitanju zahtijeva hospitalizaciju zato što adekvatni terapijski rezultati ne mogu biti postignuti putem vanbolničkog tretmana.

101. Delegacija je obaviještena od strane jednog sudije sa kojim se susrela da zakon predviđa vremenski period od 48 sati unutar kojega sud mora vidjeti lice koje je prisilno hospitalizovano i donijeti odluku o hospitalizaciji. Međutim, iz bolničke dokumentacije koja je pregledana činilo se da su se sudije susrele sa pacijentima koji su bili prisilno hospitalizovani tek dvije sedmice nakon prijema. CPT je zabrinut u vezi sa tim kašnjenjem. **On preporučuje da crnogorske vlasti preduzmu korake kako bi osigurale da postojeće procedure koje se tiču prisilne hospitalizacije budu propisno ispoštovane, i da zakonske garancije koje postoje budu istinski djelotvorne.**

102. Kao što je primjećeno u stavu 83, oko polovina lica koja su hospitalizovana u Specijalnoj psihijatrijskoj bolnici u Dobroti smatrali su se dobrovoljnim pacijentima, uključujući veliku većinu hroničnih pacijenata. Ti pacijenti su ipak bili smješteni u zaključanim odjeljenjima. Oni su bili primljeni u Bolnicu prije stupanja na snagu ZZPMO i njihovi dosjei sadržali su samo dokument potpisan od strane dežurnog psihijatra.

U skladu sa Odsjekom 30 ZZPMO, mentalno oboljela lica koja mogu razumjeti svrhu i posljedice njihovog smještanja u neku psihijatrijsku ustanovu i koja su sposobna da donesu odluku mogu biti dobrovoljno hospitalizovana uz svoj pismeni pristanak. Pristanak treba biti dat pred ovlaštenim zdravstvenim radnikom i dežurnim psihijatrom, koji su dužni da utvrde sposobnost mentano oboljelog lica da da svoj pristanak i da izdaju pisanu potvrdu koja se priključuje medicinskoj dokumentaciji. Međutim, delegacija je primijetila da izjave o pristanku na hospitalizaciju gotovo nikada se nisu nalazile unutar dosjea pacijenata.

CPT preporučuje da se izvrši revizija predmeta svih hroničnih pacijenata i da oni pacijenti koji ispunjavaju kriterijume za prisilno smještanje budu podvrgnuti relevantnom postupku. U tom kontekstu, potrebno je preduzeti mjere kako bi se osiguralo da se uvijek traži pisani pristanak na hospitalitaciju u skladu sa zakonom.

Što se tiče dobrovoljnih hroničnih pacijenata, potrebno je uložiti napore da se smjeste u kapacitetima zajednice (vidi stav 84).

103. Kako što je CPT prethodno istakao, psihijatrijski pacijenti bi u principu trebali biti u poziciji da daju svoj slobodan i informisani pristanak na liječenje. Prijem lica u psihijatrijsku ustanovu na prisilnoj osnovi – bilo u kontekstu građanskog ili krivičnog postupka – ne treba isključivati traženje informisanog pristanka na liječenje. Svaki kompetentni pacijent, bilo dobrovoljni ili prisilni, treba biti u potpunosti informisan o liječenju koje mu se namjerava prepisati i treba dobiti šansu da odbije tretman ili bilo koju drugu medicinsku intervenciju. Bilo kakvo odstupanje od ovog osnovnog načela trebalo bi biti bazirano na zakonu i odnositi se samo na jasno i striktno definisane izuzete okolnosti.

U skladu sa ZZPMO, pacijent koji nije u mogućnosti dati svoj pristanak može biti podvrgnut tretmanu samo uz pristanak svog staratelja, ili ukoliko nema staratelja, uz odobrenje etičkog odbora psihijatrijske ustanove. Prisilno smješteno lice može biti liječeno bez svog prostanka samo ukoliko bi nedostatak pristanka predstavljao rizik za njegovo/njeno zdravlje (vidi Odsjek 17 ZZPMO). U tom slučaju, pacijentu bi trebalo objasniti tretman i uključiti ga u proces liječenja do stepena do kojega je to moguće. U tom kontekstu, delegacija je obaviještena da je formular pristanka na liječenje uveden u bolnici u Dobroti u septembru 2008. godine.

CPT pozdravlja nedavno uvođenje formulara pristanka na liječenje i **preporučuje da se revidiraju postupci kako bi se osiguralo da svi pacijenti (a, ako nisu kompetentni, onda njihovi zakonski zastupnici) dibiju sistematske informacije o svom stanju i liječenju koje im je prepisano, te da ljekari imaju uputstvo da trebaju uvijek tražiti pristanak pacijenta na liječenje prije započinjanja sa istim. Formular koji se tiče informisanog pristanka na liječenje treba potpisati pacijent ili (ukoliko je nekompetentan) njegov/njen zakonski zastupnik. Pacijentima (i njihovim zakonskim zastupnicima) je takođe potrebno davati relevantne informacije tokom i nakon liječenja.**

104. Što se tiče smještanja na osnovu krivičnog zakonodavstva, postupak je ostao nepromijenjen od posjete 2004. godine.⁴⁴ Ostaje nejasno da li pacijent, njegova/njena porodica ili zakonski zastupnik, može uložiti žalbu na sudsku odluku o obaveznom liječenju i da li u tom kontekstu pacijent može tražiti nezavisno mišljenje nekog neutralnog psihijatra. Nadalje, neki pacijenti koji su na osnovu sudskog naloga podvrgnuti obaveznom liječenju naveli su da nisu imali advokata; drugi su se pak žalili da se nisu lično pojavili pred sudom tokom postupka revizije svog smještanja.

CPT preporučuje da crnogorske vlasti preduzmu korake kako bi osigurale da:

- **pacijentima koji su podvrgnuti obaveznom liječenju bude dato pravo žalbe protiv sudske odluke i mogućnost da traže nezavisno mišljenje nekog neutralnog psihijatra;**
- **pacijenti koji su podvrgnuti obaveznom liječenju imaju pomoć advokata tokom postupka, i da onima koji nisu u prilici da sami plate troškove advokata bude pružena pravna pomoć;**
- **pacijenti koji su podvrgnuti obaveznom liječenju imaju djelotvorno pravo da budu lično saslušani od strane sudije tokom postupka revizije.**

105. CPT pozdravlja uvođenje informativnog prospekta koji izlaže prava pacijenata i rutinu bolnice. Pacijenti sa kojima se delegacija susrela generalno su bili svjesni rutine u bolnici i dostupnih aktivnosti, a učinjeni su naponi da budu informisani o njihovim pravima.

106. Aranžmani u vezi sa kontaktom sa spoljnim svijetom bili su zadovoljavajući. Nije bilo ograničenja u vezi sa posjetama i pacijenti su mogli dobiti prenoćište. Nadalje, pacijenti su mogli koristiti mobilne telefone ili pozivati telefonom iz kancelarije dežurnog.

107. U vezi procedura vezanih za pritužbe u svim odjeljenjima su instalirane kutije, a pritužne pacijenata je ispitivao Savjet za zaštitu ljudskih prava pacijenata, koji je uspostavljen u skladu sa Odsjekom 49 ZZPMO. Savjet je sastavljen od pet članova (jednog psihijatra, psihologa i socijalnog radnika zaposlenog u bolnici, sociologa iz Zavoda za javno zdravlje u Podgorici, te jednog advokata iz Centra za socijalni rad). Savjet je vršio nadzor sprovođenja zakonskih postupaka, obavještavao nadležne organe o bilo kakvim kršenjima prava pacijenata, preduzimao radnje po pritužbama pacijenata, članova porodice ili drugih strana, i bio je odgovoran za pokretanje postupka otpuštanja iz bolnice.

Međutim, treba skrenuti pažnju na to da se Savjet za zaštitu ljudskih prava pacijenata imenuje od strane Izvršnog odbora Bolnice. **CPT poziva crnogorske vlasti da preduzmu korake kako bi osigurale da Savjet za zaštitu ljudskih prava pacijenata bude zaista nezavistan.**

108. Delegacija je obaviještena da odposjete CPT-a 2004. godine nije bilo nikakvih inspekcija Bolnice. Očekivalo se da će interna inspekcija od strane Ministarstva zdravlja biti sprovedena krajem septembra 2008. Takođe je i Zaštitnik ljudskih prava/Ombudsman imao pravo da posjećuje Bolnicu, ali takvih posjeta još nije bilo.

⁴⁴ Vidi stav 331 CPT/Inf (2006) 18.

CPT preporučuje da crnogorske vlasti razviju sistem redovnih posjeta Specijalnoj psihijatrijskoj bolnici u Dobroti od strane nekog nezavisnog tijela. To tijelo bi trebalo biti posebno ovlašteno da razgovara privatno sa pacijentima, ispituje sva pitanja vezana za njihove uslove života i liječenja, da direktno prima bilo kakve pritužbe koje bi pacijenti mogli imati i da donose sve potrebne preporuke.

D. Komanski most – Zavod za osobe sa posebnim potrebama

1. Uvodne napomene

109. Komanski most – Zavod za osobe sa posebnim potrebama se nalazi na periferiji Podgorice. On zauzima prostrano zemljište opkoljeno dva metra visokom ogradom, na vrhu koje se nalazi bodljikava žica, a sastoji se od dvije smještajne jedinice (Odjeljenje A, u kojem su smještene lica koja su više nezavisna, i Odjeljenje B za lica koja su više zavisna), kao i određenog broja pomoćnih objekata.

Zavod je osnovan 1976. godine sa izvornom namjenom da tu budu smještene djeca sa teškim mentalnim nedostacima. U vrijeme posjete, u njemu je bilo smješteno 131 lice (76 muškaraca, 40 žena i 15 maloljetnika), od 3 do 76 godina starosti. Velika većina štićenika provela je već mnogo godina u Zavodu, neki čak od samog otvaranja. Uprava je obavijestila delegaciju o namjeri da Zavod pretvori u mjesto isključivo za odrasle udući da je procijenjeno da nije prikladno za smještaj djece. U tom smislu, u svom pismu od 14. novembra 2008. godine, crnogorske vlasti su naznačile da su uz pomoć UNICEF-a razmatrali mogućnost preseljenja pet ili šest maloljetnih štićenika u drugu ustanovu. **CPT bi želio dobiti najnovije informacije o ovom pitanju i o strategiji vlasti vezanu za preseljenje djece do odgovarajućeg alternativnog smještaja, uključujući i vremenski okvir za to preseljenje.**

110. Zakonski okvir koji se može primijeniti na domove za socijalnu brigu razvijen je posljednjih godina sa usvajanjem zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti 2005. godine, Zakon o obrazovanju djece sa posebnim potrebama 2005, i Porodični zakon 2007.godine. Kad to kažemo, činilo se da nema politike otpuštanja zbog nedostatka strategije deinstitutionalizacije i nedostatka kapaciteta za pripremu štićenika za nezavisniji život. **CPT poziva crnogorske vlasti da preduzmu korake na reorganizaciji sistema za pružanje brige licima sa mentalnim nedostacima, uključujući kako programe deinstitutionalizacije, tako i opcije za ona lica koja ne mogu imati koristi od takvih programa.** Trebalo bi izraditi strategiju za olakšanje reintegracije u zajednicu što je moguće većeg broja štićenika i uspostaviti pravilno stratifikovane kapacitete kako bi štićenici u njima bili sličnih sposobnosti i potreba.

2. Zlostavljanje

111. Delegacija je čula neke navode o fizičkom zlostavljanju štićenika od strane osoblja, u obliku udaranja štapom napravljenim od tri spletene grane. Predmeti koji su veoma odgovarali datim opisima nađeni su u prostoriji za osoblje u jednom od dva smještajna objekta. U nekim slučajevima, činilo se da je navedeno zlostavljanje bila kazna za pokušaj bjekstva. Međutim, neki sagovornici delegacije su sugerirali da je veoma dezorganizovano okruženje u kombinaciji sa izuzetno niskim nivoom osoblja možda dovodilo do situacija u kojima je osoblje pribjegavalo takvim neprihvatljivim sredstavima kako bi pokušali kontrolisati uznemirene štićenike.

U svom pismu od 14. novembra 2008. godine, vlasti su obavijestile CPT da je osoblje Zavoda dobilo instrukcije da korištenje štapova nije prihvatljivo i da će biti predmetom sankcija.

Rad sa ljudima sa mentalnim nedostacima će uvijek biti težak zadatak za sve kategorije zaposlenih. Stoga je neophodna pravilna kontrola od strane Uprave kako bi se doprinijelo sprječavanju zlostavljanja. **Osoblju se mora jasno staviti do znanja da je fizičko i psihološko zlostavljanje štićenika neprihvatljivo i da će snositi teške posljedice. Uprava Zavoda bi se takode trebala aktivno pozabaviti faktorima koji su možda doprinijeli takvom ponašanju osoblja (vidi stavov 124 i 125).**

112. Delegacija je dobila brojne navode o nasilju između štićenika a i sama je vidjela kako štićenici guraju, šamaraju i udaraju jedan drugog, uključujući i jednu situaciju kada je jedan stariji štićenik udario jedno dijete kome je pošla krv na nos. Delegacija je zapazila povrede koje su konzistentne sa navodima o nasilju među štićenikima. Učestalost takvih incidenata očigledno je posljedica izuzetno niskog nivoa osoblja u kombinaciji sa veoma teškim uslovima za život. Nadalje, neke ženske osobe smještene u Zavodu su se žalile na seksualno uznemiravanje od strane drugih štićenika.

Obaveza vlasti da vode brigu o štićenicima uključuje i odgovornost da ih štite od drugih štićenika koji bi im mogli nanijeti povrede. To zahtijeva adekvatno i konstantno prisustvo osoblja, uključujući noćni period i vikende. Osoblje bi trebalo biti pravilno obučeno i odlučno da interveniše kada je to neophodno. Nadalje, potrebno je napraviti odgovarajuće aranžmane za posebno ranjive pacijente; posebno djeca sa mentalnim nedostacima ne bi trebala biti smještena zajedno sa odraslima. **U svjetlu gornjih komentara CPT poziva crnogorske vlasti da preduzmu odgovarajuće korake kako bi zaštitile štićenike od drugih štićenika koji bi ih mogli povrijediti.**

113. Delegacija je saznala da je majka jedne štićenice uputila pisanu pritužbu Zavodu i Ministarstvu zdravlja, rada i socijalnog staranja o navodnim prijetnjama i seksualnom uznemiravanju njene kćerke. Direktor Zavoda je obavijestio delegaciju da su nakon razmjene pisama, predstavnici iz Ministarstva i kancelarije Zaštitinika ljudskih prava posjetili ustanovu. **CPT bi želio dobiti informacije o svim daljim radnjama koje su preduzete nakon ove pritužbe.**

3. Uslovi života štićenika

114. U vrijeme posjete, uslovi života štićenika bili su užasavajući. Odjeljenje B imalo je 67 štićenika raspoređenih u 12 spavaonica. U potpuno golim i smradnim prostorijama, štićenici (od kojih su neki imali fizički hendikep ili su bili slijepi i sa mentalnim nedostacima) su ležali sami, povremeno sa ćebadima navučenim preko glave, neki su bili nagi, a muve su puzale po njima. U zaključanoj «prostoriji za bebe», delegacija je vidjela 5 štićenika koji su bili prikovani za krevet, između 3 i 19 godina starosti, i ležali na poljskim krevetima. Tu je bila i zaključana prostorija za dnevni boravak gdje su nekih 25 štićenika (muškaraca, žena i djece zajedno) sami vršljali. Nadalje, u jednom dijelu odjeljenja u kojem nije bilo osoblja i koje je bilo zaključano, gdje se činilo da su štićenici prepušteni sami sebi, delegacija je našla jednu prostoriju za dnevni boravak u kojoj je 7 štićenika bilo je privezano za namještaj (vidi stav 127).

Uslovi u Odjeljenju A su bili malo bolji. U njemu je bilo 64 štićenika, od kojih su neki spavali u spavaonicama sa nešto ličnih stvari koje su se mogle vidjeti i vratima koja su štićenici mogli zaključati. Međutim, većina je bila smještena u prostorijama bez vrata, sa polomljenim krevetima ili prljavim madracima koji su bili postavljeni direktno na pod, bez posteljine. Nadalje, u nekim prostorijama su prozorska stakla bila razbijena.

Štićenici su bili miješovitog pola i starosti i činilo se teško osigurati da muškarci, žene i djeca spavaju u odvojenim prostorijama, zbog nedostatka vrata i osoblja u odjeljenjima.

Nivo higijene, posebno u Odjeljenju B, gdje su bili ranjiviji i izazovniji štićenici, nije priličio jednoj ustanovi za brigu. U nekim spavaonicama, na podu, zidovima i posteljini je bilo urina i izmeta. Osim toga, ustanova je bila preplavljena miševima.

115. Sanitarni čvorovi su bili izuzetno nehygienički: nužnici su bili prljavi, sa izmetom po zidovima, a neki su bili i začepljeni. Većina vrata je bila polomljena ili ih nije ni bilo. Umivaonice su takođe bile trošne i prljave, a polovina česama nije bila ispravna. Rezerve jednokratnih uložaka i plastičnih prekrivača za madrace bile su nedovoljne za štićenike koji su patili od inkontinencije. Pored toga, štićenice koje je delegacija intervjuisala navele su da nema dovoljno sanitarne zaštite.

Pozitivnije gledano, kuhinja i trpezarija bile su dobrog standarda, što je bio značajan kontrast u odnosu na smještajne objekte. Nadalje, činilo se da hrane ima u dovoljnim količinama.

116. Direktor je rekao delegaciji da dobija otprilike 6 Eura dnevno po jednom štićeniku (za hranu, lijekove, odjeću i materijalne troškove za njegu/obrazovanje), što ga obavezuje da se oslanja na privatne donacije i finansijsku podršku nevladinih organizacija kako bi održao osnovni nivo njege. CPT želi istaći da oslanjanje na donacije za osiguranje osnovne održivosti takve ustanove nije prihvatljivo. Dok su donacije uvijek dobrodošle, održavanje materijalnih uslova i higijene na nivou koji dolikuje jednoj ustanovi za njegu zahtijeva izdvajanje dovoljnih sredstava od strane Države.

117. U svom pismu od 14. novembra 2008, crnogorske vlasti su obavijestile CPT da je polovina kreveta i madraca zamijenjena novim, zahvaljujući jednoj donaciji. Svi štićenici u Odjeljenju A su dobili novu posteljinu, a na krevetima u Odjeljenju B postavljeni su plastični prekrivači. Vlasti su takođe da je osigurano konstantno snabdijevanje jednokratnih uložaka. Rekonstrukcija nužnika je navodno započela, vrata su zamijenjena i ugrađeni su novi bojleri. Nadalje, odrađeno je potpuno čišćenje i dezinfekcija ustanove.

Tokom posjete, delegacija je saznala da je dobivena donacija od 80.000 Eura za preuređenje Odjeljenja A. CPT bi želio dobiti informacije o vremenskom okviru za preuređenje, kao i detalje predviđenih radova.

118. CPT preporučuje da crnogorske vlasti održe početne napore u pravcu unaprjeđenja uslova života u Ustanovi Komanski Most, a posebno da preduzmu korake za:

- odobravanje posebnog budžeta za rekonstrukciju i održavanje Ustanove;
- realizaciju opsežnog preuređenja Odjeljenja B;
- za zamjenu svih polomljenih vrata i prozora;

- obezbjeđenje prijateljskog i personalizovanog okruženja za štíćenike, posebno na način da se: osigura da prostorije nude privatnost, obezbijede prostori koji se mogu zaključavati za njihove privatne stvari, i unaprijedi urednost i opremljenost spavaonica i zajedničkih prostorija.

119. CPT smatra da smještanje djece i ne-srodnih odraslih zajedno neizbježno dovodi do mogućnosti dominacije i iskorištavanja; stoga, po pravilu, djeca bi trebala biti smještena odvojeno od odraslih. Što se tiče odjeljenja sa mješovitim polovima, potreban je poseban oprez kako bi se osiguralo da štíćenici ne budu podvrgnuti neodgovarajućoj interakciji sa drugim štíćenicima što prijeti njihovoj privatnosti; štíćenice, posebno, trebale bi imati svoje vlastite zaštićene spavaće sobe i sanitarne čvorove. **CPT preporučuje da crnogorske vlasti preduzmu korake shodno prethodnim opaskama.**

4. Njega štíćenika

120. Ogromna većina štíćenika je dobijala psihotropne lijekove. Snabdijevanje lijekovima je bilo zadovoljavajuće a činilo se da pristup somatskoj njezi nije bio problem. Ustanovu je redovno posjećivao neuro-psihijatar (jednom sedmično i na poziv), ljekar opšte prakse (dvaput sedmično i na poziv) i stomatolog (jednom sedmično). Nadalje, individualni medicinski dosjei su dobro vođeni kao i medicinske evidencije. Međutim, postojao je jasni prostor za veće uključjenje zdravstvenog osoblja, uključujući zdravstvenu brigu tokom 24 sata (vidi stav 124).

121. Individualni tretman i rehabilitacioni planovi su nedavno uvedeni u Ustanovu. Procjena štíćenika je bila konstantna i polovina njih je bila procijenjena u vrijeme posjete. Kad to kažemo, nedostatak osoblja je onemogućio sprovođenje takvih planova, koji su uglavnom ostali na teoretskom nivou.

Nadalje, postojao je gotovo potpuni nedostatak radnih, obrazovnih i rekreativnih aktivnosti. Samo je nekih 20-ak štíćenika bilo uključeno u takve aktivnosti. Takođe, bilo je malo mogućnosti za vježbanje zbog nedostatka bezbjedne zone za vježbanje na otvorenom i nedostatka pratećeg osoblja. Mnogi štíćenici su provodili veliki dio vremena u pretrpanim prostorijama za dnevni boravak gdje su neki sjedali ljuljajući se, vičući ili udarajući se. Delegacija je obaviještena da je godišnji sedmodnevni boravak na moru nekih 45 štíćenika uz pratnju, bio smanjen na 25 štíćenika zbog smanjivanja troškova, sprječavajući na taj način učešće nekih štíćenika u jednoj od rijetkih aktivnosti.

122. Tretman lica sa mentalnim nedostacima bi trebao uključiti široku lepezu terapijskih, rehabilitacionih i rekreativnih aktivnosti, kao što je pristup odgovarajućim lijekovima i medicinskoj njezi, radnoj terapiji, grupnoj terapiji, individualnoj psihoterapiji, umjetnosti, drami, muzici i sportovima. Štíćenici bi trebali imati redovni pristup prikladno opremljenim prostorijama za rekreaciju i mogućnost za svakodnevnu vježbu na otvorenom; takođe je poželjno ponuditi im obrazovanje i prikladni posao, čiji cilj je priprema štíćenika za nezavisni ili barem autonomniji život.

CPT preporučuje da crnogorske vlasti ulože napore kako bi osigurale sprovođenje individualnog tretmana i planova za rehabilitaciju uključivanjem svih štíćenika u aktivnosti prilagodene njihovim potrebama. Postizanje tog cilja će zahtijevati angažovanje većeg broja kvalifikovanog osoblja (vidi stav 126). Nadalje, CPT preporučuje da se preduzmu koraci kako bi se svim štíćenicima ponudilo, ukoliko im zdravlje to dopušta, vježbe na otvorenom od barem sat vremena dnevno u razumno prostranom ambijentu, koji bi takode trebalo imati sklonište od ružnog vremena.

123. Tokom posjete, osoblje je obavijestilo delegaciju da su neki štíćenici imali seksualne odnose. Pristup Uprave u tom smislu bio je da se osigura da većina seksualno aktivnih štíćenica dobije intrauterini uložak. U vezi sa trudnoćom, politika je bila da se izvrši abortus nakon što konzilijum ginekologa procijeni svaki pojedini slučaj. Psihijatar je takode bio konsultovan, ali iz prikupljenih informacija činilo se da čuvari štíćenika nisu bili uključeni u taj proces. U pogledu brojnih etičkih i pravnih pitanja (između ostalih, pitanja kapaciteta štíćenika da izraze pristanak na seksualne odnose i na eventualne abortuse), **CPT bi pozdravio komentare crnogorskih vlasti u vezi gorepomenute teme.**

5. Pitanja vezana za osoblje

124. Od zvanično 66 radnih mjesta, u vrijeme posjete u Ustanovi je bilo zaposleno 45 lica, od kojih je 9 bilo na bolovanju. Radna mjesta psihijatra i psihologa su bila upražnjena. Slobodna radna mjesta su nekoliko puta bila bezuspješno oglašavana, navodno zbog kombinacije niskih plata u poređenju sa drugim zdravstvenim ustanovama, i težine posla. Na dan dolaska delegacije, bilo je samo tri člana osoblja u odjeljenju (jedna bolničarka i dvije njegovateljice, što je značilo da je ponekad u Odjeljenju B bio samo jedan član osoblja), a u ustanovi je bio prisutan jedan instruktor rada koji je trebao da vodi brigu o 131 štíćeniku. Osoblje je pribjegli taktici da iskoristi nekolicinu štíćenika u koje su imali povjerenja da kontrolišu ostale. Neki članovi osoblja su radili 24-satne smjene (zaključavajući se u prostoriji za osoblje da bi spavali) a neki posvećeni članovi osoblja su osjećali da ne mogu otići na godišnji odmor 2008. godine zbog nedostatka osoblja.

125. Izuzetno mali broj osoblja je u središtu nemogućnosti Ustanove da pruži adekvatnu zaštitu, njegu, higijenu i režim za štíćenike. Takvo stanje stvari je potpuno neprihvatljivo i u praksi dovodi do napuštanja kruga od strane štíćenika. Delegacija je i sama primijetila da su neki pacijenti bili u posjedu ključeva odjeljenja, kao i da drugi održavaju red na prisilan i agresivan način u prostorijama za dnevni boravak i na kapijama odjeljenja. Delegacija je obaviještena da je nedavno izrađena nova sistematizacija radnih mjesta, dodajući postojećim novih 28 radnih mjesta (uključujući 6 vaspitača, 5 bolničarki, 3 tehnička instruktora, 1 socijalnog radnika, 10 njegovateljica, kao i administrativno i bezbjednosno osoblje). Nakon posjete, crnogorske vlasti su obavijestile CPT da je oglašeno 6 radnih mjesta (3 za održavanje i higijenu prostorija, 2 za čuvaru, i 1 za bolničarku) i da je 5 mjesta već popunjeno.

126. CPT preporučuje da crnogorske vlasti istraže mogućnosti obezbjeđenja unaprijedenih uslova rada za osoblje, kako bi olakšali zapošljavanje odgovarajućeg osoblja i njihovo zadržavanje, i ponudili kako inicijalnu, tako i kontinuiranu obuku osoblja. Potrebno je značajno povećati broj članova osoblja koji su u direktnom kontaktu sa štíćenicima, uključujući bolničarke, vaspitače, stručnjake za radnu terapiju, socijalne radnike, itd.

6. Sredstva ograničavanja slobode kretanja

127. Niski nivo osoblja, u kombinacija sa nedostatkom alternativnih strategija i materijalnih odredbi i onih vezanih za režim, dovelo je do znatnog oslanjanja na korištenje fizičkog ograničavanja slobode kretanja. U Odjeljenju B, delegacija je u jednoj zaključanoj zoni bez osoblja, pacijente koji su bili vezani za krevete ili drugi namještaj, većinom pomoću traka od pocijepane tkanine, ali i pomoću lanaca i katanaca; jedan od njih je sjedao na klupi potpuno nag. **CPT mora naglasiti da je vezivanje štićenika lancima totalno neprihvatljivo i veoma lako bi se moglo smatrati da predstavlja nehumano i ponižavajuće postupanje, pored toga što potencijalno može nanositi fizičke povrede.**

Nadalje, u spavaonicama, neki kreveti su imali pričvršćena meka sredstva za ograničavanje slobode kretanja. Činjenica da su na kapiji Zavoda, zaključanim odjeljenjima i ulazima u prostorija za dnevni boravak bili štićenici, od kojih su neki otvoreno bili u posjedu mekih sredstava za ograničavanje slobode kretanja, jasno je ukazivala na to da su oni mogli biti ti koji su ograničavali slobodu kretanja drugih štićenika.

Takođe, iza sanitarnih čvorova u Odjeljenju B, u jednoj prostoriji čija vrata su bila vezana platnenom trakom, Delegacija je našla jednu ženu koja je ležala na krevetu ispod ćebeta. Prisutno osoblje je reklo Delegaciji da je štićenik stavljen u izolaciju zato što je pokušala da pobjegne. Ta prostorija je bila u potpunosti neprikladna za korištenje kao samica i nije bilo nadzora nad štićenikom. **CPT preporučuje da se preduzmu koraci kako bi se osiguralo da se ta prostorija nikada više ne koristi za tu namjenu. Štoviše, Komitet želi istaći da se stavljanje u izolaciju nikada ne bi trebalo koristiti kao način kažnjavanja lica sa mentalnim nedostatkom.**

128. U svom pismu od 14. novembra 2008, crnogorske vlasti su obavijestile CPT da su svi lanci i katanaci uklonjeni i zamijenjeni kožnim priborom za vezivanje. Na osnovu odluke psihijatra, pet štićenika je smješteno pod režim povremenog vezivanja, a jedan je bio permanentno vezan. U odsustvu psihijatra, odluku o ograničavanju slobode kretanja nekog štićenika može donijeti bolničarka koja treba odmah obavijestiti psihijatra. U slučaju pribjegavanja sredstvima ograničavanja slobode kretanja, štićenik koji je u pitanju se smješta pod stalni nadzor jednog člana osoblja. Vlasti su takođe obavijestile CPT da se sada u medicinskoj dokumentaciji evidentira svako pribjegavanje sredstvima ograničavanja slobode kretanja, uključujući ime lica koje donosi nalog o toj mjeri.

CPT pozdravlja uklanjanje lanaca i katanaca iz Komanskog Mosta; zaista, to su totalno neprikladna sredstva mehaničkog ograničavanja slobode kretanja i nije im mjesto u jednom domu za socijalnu njegu.

Komitet bi želio dobiti dalje informacije o tačnoj prirodi režima koji je primijenjen na šest gorepomenutih štićenika, kao i o aranžmanima za nadzor koji su uspostavljeni. U tom kontekstu, Komitet želi naglasiti da vezivanje u trajanju od više dana ne može biti opravdano sa medicinske tačke gledišta i po njegovom mišljenju dovodi do zlostavljanja.

129. CPT shvata da povremeno može biti potrebe da se ograniči sloboda kretanja ili izoluju štíćenici kako bi se zaštitili ili zaštitili drugi a, izuzetno, da se pribjegne instrumentima mehaničkog ograničavanja slobode kretanja. Međutim, u tom pravcu treba da postoji jasno definisana politika. Ta politika bi trebala navesti da inicijalni pokušaji da se ograniči sloboda kretanja uznemirenim ili nasilnim štíćenicima treba, koliko je to moguće, da budu ne-fizički (npr. verbalna naredba) i da, kada je fizičko ograničenje slobode kretanja neophodno, ono u načelu treba biti ograničeno na ručnu kontrolu. Nadalje, osoblje, zajedno sa štíćenicima, bi trebalo aktivno tragati za alternativama ograničenja slobode kretanja.

Pribjegavanje ograničenju slobode kretanja ili izolaciji će veoma rijetko biti opravdano i mora uvijek biti, bilo izričito naloženo od strane ljekara ili odmah prijavljeno ljekaru u cilju traženja njegovog odobrenja. Ako, izuzetno, dođe do pribjegavanja instrumentima mehaničkog ograničavanja slobode kretanja, isti trebaju biti uklonjeni što je prije moguće. Mentalno i fizičko stanje štíćenika podvrgnutih sredstvima mehaničkog ograničavanja slobode kretanja ili izolaciji treba svo vrijeme da budu pod konstantnim direktnim nadzorom jednog člana zdravstvenog osoblja. Nadalje, mehaničko ograničavanje slobode kretanja treba da primjenjuje isključivo osoblje za njegu (bolničarke ili bolničari) i nikada ne bi trebalo da se dešava u prisustvu drugih štíćenika. Usvajanje politike vezane za korištenje ograničenja slobode kretanja ili izolaciju trebalo bi biti popraćeno praktičnom obukom, koja mora uključiti svo osoblje koje je u pitanju (ljekari, bolničarke, bolničari, itd.) i biti redovno obnavljana. Štíćenici bi takođe trebali biti propisno informisani o politici ustanove vezanoj za ograničavanje slobode kretanja kao i o postojećim mehanizmima pritužbi sa tim u vezi.

Nadalje, svaki slučaj ograničavanja slobode kretanja nekog štíćenika (ručna kontrola, mehaničko ili hemijsko ograničavanje slobode kretanja) treba biti evidentirano u posebnom registru uspostavljenom u tu svrhu (kao i u dosjeu štíćenika). Upis bi trebao sadržati vrijeme početka i završetka trajanja mjere, okolnosti datog slučaja, razloge za pribjegavanje takvoj mjeri, ime ljekara koji je naložio ili odobrio istu, te opis svih povreda zadobijenih od strane štíćenika ili osoblja. To će uveliko olakšati kako upravljanje takvim incidentima, tako i nadzor u vezi sa učestalošću njihovog dešavanja.

CPT pozdravlja napore koje su crnogorske vlasti uložile u vezi sa pribjegavanjem sredstvima ograničavanja slobode kretanja i preporučuje da budu preduzeti dalji koraci kako bi se osiguralo da se uvede sveobuhvatna i jasno definisana politika o korištenju takvih sredstava, primjenjujući gorenavedene smjernice.

130. Goreopisani užasni materijalni uslovi, u kojima su štíćenici primorani da žive godinama, u kombinaciji sa mnogim drugim negativnim faktorima - izuzetno nizak nivo osoblja, gotovo potpuni nedostatak aktivnosti, neprikladno korištenje sredstava ograničavanja slobode kretanja - sasvim bi se mogli opisati kao oni koji dovode do nečovječnog i ponižavajućeg postupanja.

Kao što je već pomenuto (vidi stav 6), na kraju posjete Delegacija se pozvala na član 8, stav 5, Konvencije i zatražila od crnogorskih vlasti da u roku od 3 mjeseca pošalje CPT-u detaljni akcioni plan koji izlaže kako će se pristupiti nedostacima koji su primijećeni u smislu materijalnih uslova, higijene, režima, pitanja osoblja, i pribjegavanja sredstvima ograničavanja slobode kretanja.

Dva pisma poslata od strane vlasti, nakon posjete, pozivaju se na određeni broj preduzetih ili planiranih koraka u Ustanovi Komanski Most (vidi takođe stavove 109, 117, 125 i 128). Što se posebno tiče djece smještene u Ustanovi, nekoliko stranih eksperata je posjetilo ustanovu od oktobra 2008. godine i pružilo podršku i obuku osoblju u radu sa djecom. Nadalje, rađeni su planovi za rekonstrukciju prostorija kako bi se osiguralo da djeca budu razdvojena od odraslih i da dobiju adekvatan smještaj projektovan za njihove potrebe.

Uzimajući u obzir gorepomenute korake, CPT ostaje ubijeđen da je potrebna sveobuhvatna revizija situacije u Ustanovi Komanski Most, koja bi se na strateški način pozabavila svim problematičnim aspektima koji su prethodno poemnuti. **Komiteta poziva crnogorske vlasti da sprovedu takvu reviziju i da izrade detaljni akcioni plan za reformu Ustanove Komanski Most.**

7. Garancije

131. Zbog svoje ranjivosti, lica sa mentalnim nedostacima zahtijevaju posebnu pažnju kako bi se spriječio svaki oblik ponašanja - ili izbjeglo svako propuštanje - protivno njihovoj dobrobiti. Slijedi da prisilno smještanje u neku instituciju treba uvijek biti vezano za odgovarajuće garancije. Procedura smještanja treba nuditi garancije nezavisnosti, nepristrasnosti, kao i objektivne medicinske ekspertize.

132. Delegacija je obaviještena da su svi štićenici smješteni u Ustanovu Komanski Most preko Centra za socijalni rad u području gdje živi porodica štićenika, kojemu je takođe povjereno starateljstvo nad štićenicima. Odluku o otpuštanju je navodno takođe donosio nadležni Centar za socijalni rad.

Smještanje po službenoj dužnosti od strane javnih organa vlasti⁴⁵ u ustanove za socijalnu njegu treba uvijek biti vezano za odgovarajuće garancije. Posebno, procedura po kojoj se odlučuje o smještanju po službenoj dužnosti treba ponuditi garancije nezavisnosti i nepristrasnosti i biti bazirana na objektivnoj medicinskoj, psiho-socijalnoj i obrazovnoj ekspertizi. CPT smatra da lica koja se prisilno smještaju u neku ustanovu moraju imati pravo pokretanja postupaka putem kojih sud po skraćenoj proceduri odlučuje o zakonitosti njihovog smještanja. Takođe je od suštinskog značaja da se potreba za smještanjem redovno revidira i da ta revizija ima iste garancije kao i one vezane za proceduru smještanja.

CPT preporučuje da crnogorske vlasti preduzmu korake kako bi osigurale da procedura za smještanje lica sa mentalnim nedostacima u ustanove za socijalnu njegu poštuje navedene zahtjeve. Takva lica trebaju posebno uživati djelotvorno pravo obraćanja sudu za brzo donošenje odluke o zakonitosti njihovog smještanja, kao i uživati odgovarajuće zakonske garancije (t.j. pravo na advokata, mogućnost saslušanja od strane sudije, itd.).

Komiteta bi takođe želio dobiti informacije o proceduri za pristanak na liječenje lica primljenih u ustanove za lica sa mentalnim nedostacima, kao i o sistemu koji postoji za redovnu reviziju potrebe za nastavkom smještanja.

⁴⁵ Ili odluke o smještanju od strane javnih organa vlasti po formalnom zahtjevu člana porodice ili staratelja.

133. Nakon ispitivanja dosjea, činilo se da je samo poneki odrasli štićenik bio lišen svog zakonskog svojstva putem sudske odluke⁴⁶. Što se tiče ostalih štićenika, Uprava Ustanove je obavijestila delegaciju da je nadležni Centar za socijalni rad razmatran kao njihov staratelj. To stanje stvari je jasno daleko od optimalnog. Potrebno je razmotriti mogući sukob interesa koji se pojavljuje kada se centar za socijalni rad postavi za staratelja, a istovremeno je odgovoran za odluke o prijemu i otpuštanju. CPT preporučuje da crnogorske vlasti preduzmu neophodne korake kako bi se izbjegao takav sukob interesa.

Nije bilo posebnih aranžmana za informisanje štićenika i njihovih porodica o boravku u Ustanovi. CPT smatra da bi porodicama/starateljima svakog štićenika trebalo izdati informativnu brošuru koja izlaže rutinu ustanove, pravila za prijem i otpuštanje, prava štićenika i mogućnosti za podnošenje formalnih pritužbi, na povjerljivoj osnovi, sa jasno naznačenim spoljnim organima. CPT preporučuje da se izradi takva brošura i da se sistematski distribuira štićenicima, njihovim porodicama i starateljima.

Aranžmani za kontakte štićenika sa spoljnim svijetom su bili zadovoljavajući. Nije bilo ograničenja za posjete a neki štićenici su mogli ići na odmor kod svojih porodica ili udomiteljskih porodica. Nezavisniji štićenici su mogli telefonirati iz kancelarije, a neki su imali i mobilne telefone. Kad to kažemo, Delegacija je obaviještena da je samo nekih 16% štićenika održavalo kontakt sa svojim porodicama. CPT poziva crnogorske vlasti da ulažu napore ka podsticanju kontakte štićenika sa spoljnim svijetom (npr. Pozivajući posjetioce dobrovoljce, NVO-e itd.).

CPT pridaje veliki značaj tome da domovi za socijalnu njegu budu redovno posjećivani od strane nekog nezavisnog tijela odgovornog za inspekciju njege štićenika. To tijelo bi trebalo biti posebno ovlašteno da privatno razgovara sa štićenicima, i da vlastima daje neophodne preporuke u vezi sa načinima unaprjeđenja njege i uslova koji se pružaju štićenicima. Posjete takvog tijela – koje bi takođe moglo biti kompetentno da prima pritužbe od štićenika ili njihovih porodica – bi, po mišljenju Komitet, činilo važnu garanciju za štićenike u ustanovama za socijalnu njegu.

Delegacija je obaviještena da je Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja sprovodilo inspekcije. Nezavisna tijela, kao što je Ombudsman, UNICEF i neke NVO su takođe dolazile u posjetu Ustanovi. Uzimajući u obzir prethodne opaske CPT poziva crnogorske vlasti da uvedu čvrsti pravni osnov za redovne posjete Ustanovi Komanski Most od strane tijela koja su nezavisna od organa za socijalnu njegu.

⁴⁶ Čini se da se postupak primjenjuje kada štićenik ima privatnu svojinu.

E. Centar za djecu i maloljetnike "Ljubović", Podgorica

137. Delegacija CPT-a je po prvi puta posjetila jednu maloljetničku ustanovu u Crnoj Gori koja je bila pod odgovornošću Ministarstva zdravlja, rada i socijalnog staranja: Centar za djecu i maloljetnike "Ljubović". Centar, koji je izgrađen 1960. godine, zauzima ograđeni prostor na periferiji Podgorice. U prošlosti je pružala smještaj do 100 maloljetnika, ali tokom godina njegova upotreba se značajno smanjila i u vrijeme posjete CPT-a u Ustanovi je bilo smješteno 19 maloljetnika (od 7 do 18 godina starosti), uključujući 5 djevojčica. Samo 7 maloljetnika je bilo prisutno kada je Delegacija posjetila Centar u subotu 20. septembra 2008. godine, dok su ostali provodili vikend izvan ustanove sa svojim rođacima ili udomiteljskim porodicama.

138. Centar je imao mješavinu maloljetnika različitih profila i potreba: maloljetnici podvrgnuti "institucionalnim mjerama" po nalogu suda, a u skladu sa Zakonom o sprovođenju krivičnih sankcija (uključujući i one zadržane nakon isteka mjere do okončanja njihovog obrazovanja ili stručne obuke⁴⁷); maloljetnici smješteni radi socijalne zaštite; maloljetnici koji očekuju prijem u sirotište (u vrijeme posjete bilo je prisutno 2 takve djece); i inostrani maloljetnici koje je uhvatila policija dok su nezakonito prelazili državnu granicu i koji su čekali povratak u svoje zemlje (u momentu posjete bilo je 2 takve djece)⁴⁸.

Šest maloljetnika je bilo smješteno po nalogu suda za izdržavanje "institucionalne mjere", koja je mogla trajati od 6 mjeseci do 2 godine⁴⁹. O produženju smještanja odlučivalo se na osnovu periodičnih izvještaja koje je podnosila uprava ustanove, a maloljetnicima koji su u pitanju obezbjeđivana je pravna pomoć.

Još 11 maloljetnika je bilo smješteno prema aranžmanima o socijalnoj zaštiti i neki od njih su proveli više od tri godine u ustanovi. Uprkos razgovora sa osobljem, Delegacija nije uspjela steći jasnu sliku o procedurama smještanja koje se primjenjuju za slučajeve socijalne zaštite. Činilo se da su takvi maloljetnici mogli biti smješteni, kako na osnovu odluke nadležnog Centra za socijalni rad, tako i na osnovu sudskog naloga⁵⁰. Nadalje, pitanje starateljstva je delegaciji ostalo nejasno.

CPT bi želio dobiti detaljne informacije o procedurama koje se primjenjuju u odnosu na maloljetnike koji se primaju u Centar Ljubović u skladu sa zakonom o socijalnoj zaštiti, posebno u odnosu na smještanje, reviziju i otpuštanje, važeće vremenske rokove, dostupnost pravne pomoći i starateljstvo.

Komitet takode preporučuje da se na jedan koherentan način razmotri pitanje trenutne mješavine različitih kategorija maloljetnika različitih profila i potreba.

139. U vrijeme posjete nije bilo nikakvih navoda o zlostavljanju od strane osoblja od strane nekolicine prisutnih štićenika, i Delegacija nije prikupila nikakve druge dokaze o takvom postupanju.

⁴⁷ U skladu sa Odsjekom 143 Zakona o sprovođenju krivičnih sankcija.

⁴⁸ Pored toga, ustanova se smatrala zvaničnim mjestom boravka 4 mlađa punoljetna lica (od 18 do 21 godinu starosti) koja su živjela u zajednici i morala se javiti u Centar jednom sedmično.

⁴⁹ Vidi Odsjek 92 KZ i Odsjek 499 ZKP.

⁵⁰ Prema popisu štićenika koju je dao Centar, 10 maloljetnika koji su u pitanju je bilo smješteno na osnovu odluke nadležnog Centra za socijalni rad, a 1 na osnovu sudske odluke.

140. Što se tiče materijalnih uslova, bili su prisutni jasni znaci trošnosti i napuštenosti prostorija. Mnoge prostorije u dvospratnom smještajnom objektu se nisu koristile, a školska zgrada je bila prazna. U dijelovima smještajnog objekta koji su bili naseljeni, maloljetnici su bili smješteni u malim "apartmanima" (koji su se sastojali od spavaće sobe sa dva do tri kreveta, i zajedničkom prostorijom sa TV i šporetom, te jednog kupatila/WC) koje su dijelili nekolicina maloljetnika ispod pola. Prostorije su bile prostrane imale su dobar pristup prirodnom osvjetljenju, ventilaciji i vještačkom osvjetljenju. Namještaj je bio prilično star ali maloljetnici su ukrašavali svoje prostorije u pokušaju da stvore atmosferu doma.

Dva inostrana maloljetnika koja su očekivala povratak u svoje zemlje držana su u prostoriji koja je bila prljava, a kreveti su bili bez posteljine. CPT preporučuje da se ti nedostaci isprave.

Osoblje je obavijestilo Delegaciju o planovima za rušenje smještajnog objekta (koji navodno nije bio dovoljno stabilan zbog konstruktivnih nedostataka) i izgradnji novog u bliskoj budućnosti. U međuvremenu, maloljetnici bi privremeno bili smješteni u bivšoj školi. CPT bi želio dobiti više informacija o preciznom vremenskom okviru predviđenih radova.

141. Delegacija nije čula veće pritužbe djece na hranu, ali neka od njih su navela da bi željela dobiti više voća i mliječnih proizvoda. Osoblje je uvjeralo Delegaciju da je ishrana bazirana na nacionalnim normama koje se primjenjuju u svim obrazovnim ustanovama. CPT poziva crnogorske vlasti da li hrana koja se servira u Centru Ljubović odgovara potrebama maloljetnika.

142. Po pitanju programskih aktivnosti, Delegacija je obaviještena da su maloljetnici pohađali bilo lokalnu školu ili stručnu obuku izvan ustanove. Nadalje, za neke od njih je rečeno da rade u metalskoj radionici Centra (proizvođači sportsku opremu). U slobodnom vremenu, maloljetnici su mogli izlaziti u grad. Što se tiče fizičkog obrazovanja, ustanova je imala igralište na otvorenom i fiskulturnu salu, i nudila širok dijapazon sportskih aktivnosti. Tu se takođe nalazila i mala biblioteka.

Međutim, činilo se da je Centru nedostajalo osoblje lacked sufficient sta i materijalni resursi kako bi pružio program aktivnosti namijenjenih potrebama različitih grupa maloljetnika. Stoga, na dan posjete Delegacije, dvoje djece (starosti 11 i 14 godina), koje je čekalo smještanje u sirotište i koje je već bilo provelo 2 mjeseca u Centru, bilo je zaključano u slabo namještenoj prostoriji, zagledano u TV, bez igraćaka ili osoblja da se njima bavi.

CPT preporučuje da se preduzmu koraci kako bi se razvio program aktivnosti koje bi se nudile u Centru Ljubović, u cilju odgovaranja potrebama različitih grupa maloljetnika.

143. Što se tiče osoblja, u vrijeme posjete u Centru je bilo zaposleno ukupno 38 lica, uključujući 12 vaspitača, 3 pomoćna vaspitača, 6 instruktora rada i 4 lica zadužena za bezbjednost. Godine 2009, očekivalo se da će biti otvoreno još 6 radnih mjesta (uključujući 4 vaspitača, 1 instruktora i jedno lice zaduženo za bezbjednost).

Uprkos onoga što se činilo da je u Centru dovoljan broj osoblja, na dan posjete Delegacije (subota), nekolicina maloljetnika koji su ostali u Centru tokom vikenda bila je zaključana u svojim prostorijama (t.j. 2 dječaka i 1 djevojčica u apartmanu za djevojčice, 2 inostrana maloljetnika zajedno, i 2 djece koje je očekivalo prijem u sirotište zajedno)⁵¹. To stanje stvari činilo se povezanim sa nedostatkom dežurnog osoblja: kada je Delegacija stigla u Centar, bili su prisutni samo 1 vaspitač i 1 lice zaduženo za bezbjednost (odgovorno za krug Centra). CPT bi želio dobiti komentare od crnogorskih vlasti o tom pitanju.

144. Po pitanju zdravstvene brige, Centar zapošljava jednu bolničarku na puno radno vrijeme. Delegacija je obaviještena da se, po prijemu, maloljetnici odvođe u bolnicu na pregled a zatim se dodjeljuju nekom ljekaru opšte prakse (preko škola koje pohađaju). Navodno nije bilo problema vezanih za pristup specijalističkim službama u van-bolničkim kapacitetima.

145. Što se tiče kontakta sa spoljnim svijetom, maloljetnici su mogli provoditi vikende i praznike sa svojim porodicama i nije bilo ograničenja po pitanju posjeta i telefonskih poziva.

146. Po pitanju discipline, maloljetnici koje je intervjuisala Delegacija naveli su da bi u slučaju bjekstva iz Centra, po povratku bili zaključavani u svojim sobama, lišeni prava napuštanja kruga određeni vremenski period ili lišeni džeparca. Međutim, u internim pravilima Centra nije bilo propisanih disciplinskih kazni i procedura, a verzija Kućnog reda postavljena na zidu sadržala je nepotpunu listu disciplinskih kazni. Delegacija je obaviještena da se izolacija nije koristila kao disciplinska kazna, i sama je primijetila da je prostorija koja se ranije koristila kao samica pretvorena u spremište. Osoblje i maloljetnici koji su bili intervjuisani tokom posjete potvrdili su da prostorija koja je u pitanju nije bila korištena za izolovanje maloljetnika već više od godinu dana.

CPT preporučuje da se u Centru Ljubović uvede jasna disciplinska procedura i da maloljetnici budu o tome propisno informisani.

147. Konačno, treba napomenuti da je glavni dnevnik Ustanove nije bio ažuran, posljednji upis je bio izvršen 19. juna 2008. CPT preporučuje da se u Centru Ljubović preduzmu koraci kako bi se osiguralo da vođenje evidencije bude ažurno i precizno.

⁵¹ Delegacija je takođe obaviještena da su noću (od 9 do 6:30) maloljetnici bili zaključavani u svojim sobama.

DODATAK I

Spisak preporuka, komentara i zahtjeva za dostavljanje informacija koje je uputio Komitet za sprječavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT)

Uvod

komentari

- od crnogorskih vlasti se traži da obezbijede da se prilikom budućih posjeta ne dogode situacije slične onima opisanim u stavu 5 (stav 5).

zahtjev za dostavljanje informacija

- primjerak Akcionog plana za sprječavanje torture onda kada bude usvojen u Skupštini Crne Gore (stav 8).

Polijski objekti

Uvodne napomene

preporuke

- crnogorske vlasti da preduzmu korake kako bi osigurale da se zadržavanje od strane policije sprovodi u striktnoj saglasnosti sa zakonskim odredbama. Štaviše, vlasti treba da izdaju uputstva u kojima se konkretno navodi da period zadržavanja u policiji teče od momenta kada je lice obavezno da ostane u policiji i da to vrijeme treba da bude naznačeno na rješenju o pritvoru, čak iako je to rješenje doneseno kasnije. (stav 10)

Tortura i ostali oblici zlostavljanja

Preporuke

- da se sa najvišeg nivoa, kao i putem stalne obuke za sve službenike policije, pošalje nedvosmislena i čvrsta poruka „nulte tolerancije“ za zlostavljanje. U okviru te poruke, treba ponoviti da su sve vrste zlostavljanja (i prilikom hapšenja i tokom naknadnog ispitivanja), kao i prijetnje prebjagavju takvom postupanju, apsolutno zabranjene, te da će i počinioci takvih djela i oni koji im gledaju kroz prste podleći strogim sankcijama (stav 14);
- policijske službenike treba podsjetiti da ne treba da koriste više sile nego što je nužno kada se sprovodi hapšenje i da jednom kada se savlada lice čije se hapšenje vrši, nema opravdanja za njihovo dalje udaranje (stav 14);

- skrenuti pažnju tužiocima, sudijama, upravnici zatvora i drugih nadležnih organa da je neophodno posvetiti posebnu pažnju i usvojiti proaktivniji pristup u cilju toga da se obezbijedi da nijedan slučaj zlostavljanja ne prođe neprimijećeno i nekažnjeno. U tom kontekstu, nacionalni Akcioni plan za sprječavanje mučenja na koji se upućuje u stavu 8 treba da združi napore svih relevantnih struktura i okupi ih u okviru jedne sinhronizovane strategije (stav 14);
- crnogorske vlasti da nastave da razvijaju stručnu obuku za policijske službenike kako bi se osiguralo da svi novozaposleni pripadnici prođu odgovarajuću inicijalnu obuku i da se policajcima koji su već u službi obezbijedi sistematska stalna obuka zasnovana na novom nastavnom programu (stav 15);
- tokom obuke poseban naglasak treba staviti na napredne metode istrage krivičnih djela, čime se smanjuje oslanjanje na obavještenja i priznanja koja se dobijaju putem ispitivanja radi obezbjeđenja osuđujućih presuda. U tom kontekstu treba uložiti i u nabavku modernih tehničkih sredstava za istrage (npr. kriminalistička i laboratorijska oprema). To treba kombinovati sa usvajanjem detaljnih uputstava o ispitivanju osumnjičenih za krivična djela (uključujući i inicijalne razgovore od strane operativaca) (stav 15);
- crnogorske vlasti da usvoje odgovarajuće mjere u svjetlu komentara datih u stavu 16 da se policajci upoznaju sa principima iz Etičkog kodeksa za policiju kao i da promovišu kulturu u kojoj će sami policajci nedovsmisleno eliminisati pojavu zlostavljanja; (stav 16)
- kadgod osumnjičeni za krivično djelo bude izveden pred istražnog sudiju ili državnog tužioca na kraju zadržavanja u policiji ili nakon toga tvrdi da je zlostavljan od strane policije, sudija ili tužilac treba da unesu te navode u pisanoj formi, odmah naredi pregled od strane vještaka sudske medicine i preduzmu neophodne korake kako bi osigurali da se ti navodi na odgovarajući način istraže. Takav pristup bi trebalo slijediti bez obzira na to da li to lice na sebi ima vidljive spoljašnje povrede. Nadalje, čak i u odsustvu izričitih navoda o zlostavljanju, sudija ili tužilac treba da naredi pregled od strane stručnjaka sudske medicine kadgod postoje druge osnove (npr. vidljive povrede) za sumnju da je lice koje je pred njih izvedeno možda žrtva zlostavljanja (stav 19);
- izvještaj koji se piše nakon medicinskog pregleda novopristiglih zatvorenika da sadrži: (i) cjelovitu konstataciju izjava datih od strane dotičnog zatvorenika relevantnih za pregled (uključujući i njegov opis svog zdravstvenog stanja i sve navode o zlostavljanju), (ii) cjelovitu konstataciju o objektivnim medicinskim nalazima zasnovanih na temeljnom pregledu i (iii) zaključke ljekara u svjetlu (i) i (ii) uz konstatovanje stepena konzistentnosti između izrečenih navoda i objektivnih medicinskih nalaza (stav 20);
- kadgod ljekar evidentira povrede koje su u saglasnosti sa navodima o zlostavljanju koje da pritvoreno lice, takve izvještaje treba sistematično dostavljati na znanje nadležnom tužiocu (stav 20);
- rezultate pregleda, uključujući prethodno pomenute izjave i zaključke ljekara treba dati na uvid pritvorenom licu i njegovom zastupniku na njihov zahtjev (stav 20);
- lica koja jesu ili su bila u pritvoru imaju zvanično pravo da neposredno zatraže ljekarski pregled/uvjerenje od strane ljekara koji je prošao priznatu obuku na polju sudske medicine (stav 20).

komentari

- važno je osigurati da lica kojima je povjereno operativno vođenje istrage u pogledu pritužbi na rad policije ne budu iz iste službe kao i policijski službenici koji su predmet istrage (stav 17).

zahtjev za dostavljanje informacija

- detaljne informacije o nastavnom planu i programu po kojem se obučava policija (stav 15);
- informaciju o tome da li po crnogorskom zakonu policijski službenici moraju da svojim nadređenima prijavljuju činjenice koji im ukazuju na to da su njihove kolege počinile torturu ili ostale oblike zlostavljanja ili nehumanog ili ponižavajućeg postupanja (stav 16);
- sledeće informacije koje se odnose na 2007. i 2008. godinu:
 - broj prijava torture i ostalih oblika zlostavljanja od strane policijskih službenika;
 - izvještaj o disciplinskim kaznama koje su izrečene na osnovu takvih prijava;
 - izvještaj o pokrenutim krivičnim postupcima i izrečenim krivičnim sankcijama (stav 18).

Istraga slučajeva koji uključuju navode o zlostavljanju

- da se odmah preduzmu koraci kako bi se osiguralo da sve istrage o slučajevima koji uključuju navode o zlostavljanju u potpunosti ispunjavaju kriterijume "djelotvorne" istrage predviđene Evropskim sudom za ljudska prava (stav 26);
- preduzeti neophodne mjere u svjetlu napomena datih u stavu 27, a koje se odnose na intervenciju pripadnika specijalne interventne jedinice. U slučaju potrebe izmijeniti i relevantne zakonske odredbe (stav 27);

komentari

- pozivaju se crnogorske vlasti da preduzmu korake kako bi javnosti pružili informacije o ishodu istraga povodom pritužbi zbog zlostavljanja od strane policije kako bi se izbjeglo eventualno stvaranje percepcije o nekažnjivosti (stav 26);

zahtjevi za dostavljanje informacija

- izvijestiti Komitet o ishodu dva slučaja iz stavova 23 i 24 (stav 26).

Mjere zaštite od zlostavljanja prema licima lišenim slobode

preporuke

- preduzeti dalje mjere kako bi se osiguralo da lica zadržana u policiji u praksi uživaju pravo na obavještenje o policijskom zadržavanju od samog početka lišenja slobode. U ovom kontekstu, ostvarivanje prava o obavještenju o policijskom zadržavanju treba evidentirati u pismenoj formi (stav 29);

- crnogorske vlasti da preduzmu mjere kako bi osigurali da lica u policijskom pritvoru uživaju djelotvorno pravo na pristup braniocu (koje uključuje pravo na povjerljiv razgovor sa braniocem, kao i pravo da branilac bude prisutan tokom ispitivanja) od momenta kada su obavezni da ostanu u policiji. Ukoliko bude neophodno, relevantne zakonske odredbe treba revidirati (stav 31);
- da se učine dalji naponi kako bi se osiguralo da sistem besplatne pravne pomoći za lica u policijskom pritvoru uspješno funkcioniše; to bi trebalo raditi u saradnji sa odgovarajućim advokatskim komorama (stav 31);
- policijskim službenicima prenijeti jasnu poruku da treba da poštuju pravo zadržanih lica da imaju branioca po svom izboru, što garantuje Ustav Crne Gore (stav 31);
- da crnogorske vlasti usvoje konkretne zakonske odredbe kojima se licima u policijskom pritvoru garantuje pravo na pristup ljekaru. Te odredbe trebalo bi, između ostalog, da predviđaju da:
 - zahtjev zadržanog lica da posjeti ljekara treba odmah i neodložno ispuniti; službenici policije ne treba da kritički ispituju takve zahtjeve;
 - rezultate svakog ispitivanja, kao i sve relevantne izjave zadržanih lica i zaključke ljekara, ljekar treba formalno da evidentira i dostavi zadržanom licu i njegovom braniocu.

(stav 32).

komentari

- CPT ohrabruje crnogorske vlasti da preduzmu korake kako bi se osiguralo da se formular sa obavještenjem o pravima sistematski daje svim licima koje policija privede istog trenutka kada budu dovedeni u policijsku stanicu, kao i da im se obavještenje valjano objasni (stav 33);
- CPT poziva crnogorske vlasti da preduzmu dalje mjere kako bi se osiguralo da se sistematičan standardizovan zapisnik o ključnim elementima zadržavanja (uključujući to da li je i kada ostvareno pravo na pristup braniocu i na obavještenje o policijskom zadržavanju) vodi za svako lice koje se nalazi u policijskom pritvoru (stav 34);
- CPT poziva crnogorske organe da dalje razvijaju sistem u kojem će nezavisni eksterni organi vršiti obilazak policijskih ustanova za potrebe monitoringa. U ovom kontekstu Komitet želi da naglasi da bi za potrebe potpune učinkovitosti ove aktivnosti grupe za monitoring trebalo da upriliče česte, nenajavljene posjete. Uz to, organi za monitoring treba da imaju ovlašćenja da razgovaraju sa zadržanim licima nasamo i da ispituju sva pitanja koja se tiču postupanja prema njima (materijalne uslove zadržavanja; zapisnike o zadržavanju i drugu dokumentaciju, ostvarivanja prava zadržanog lica itd.) (stav 35).

Uslovi policijskog zadržavanja

preporuke

- prioritetne mjere koje treba primijeniti:
 - policijske ustanove opremiti dovoljnim brojem ćelija razumne veličine za planirani broj korisnika;
 - obezbijediti odgovarajuću rasvjetu u ćeliji (pristup dnevnoj svjetlosti/vještačkom osvjetljenju), ventilaciji i grijanju;
 - sve ćelije opremiti namještajem za odmor (npr. ležajem ili konstrukcijom za spavanje), a lica koja se zadržavaju preko noći treba da dobiju čist dušek i ćebad;
 - hranu, uključujući makar jedan cjeloviti obrok, ponuditi u odgovarajućim intervalima pritvorenim licima; ovo podrazumijeva da policijske ustanove treba da dobiju određen budžet u ove svrhe, kao i da treba uvesti sistem za evidentiranje dostave hrane;
 - toalet i sanitarne uređaje za kupanje treba održavati u dobrom stanju, a pritvorena lica treba da imaju nesmetan pristup.

(stav 40).

Zatvorske ustanove

Uvodne napomene

- Komitet preporučuje da se razmatranje ovih predloga smatra prioritetom sa ciljem da se skрати dužina sudskih postupaka u krivičnim predmetima i da se detaljnije propišu okolnosti u kojima se može ostvariti pristup preventivnoj mjeri boravka u istražnom zatvoru (stav 43);
- u naporima da se izbore sa problemom prenatrpanosti zatvora, crnogorske vlasti treba da se rukovode Preporukom br. (99)22 Komiteta ministara Savjeta Evrope o prenatrpanosti zatvora i porastu zatvorske populacije, Preporukom br. (2000)22 o unapređenju primjene evropskih pravila o kaznama i mjerama u zajednici, Preporukom br. (2003)22 o uslovnom otpustu i Preporukom br. (2006)13 o primjeni mjere boravka u istražnom zatvoru, uslovima u kojima se boravak u istražnom zatvoru sprovodi i obezbjeđivanju mjera zaštite od zlostavljanja;
- učiniti napore da se unaprijedi obuka za sudije i tužioce sa ciljem promovisanja primjene mjera koje su alternativa zatvorskoj mjeri (stav 43);
- CPT preporučuje crnogorskim vlastima da preduzmu korake u svijetlu navedenih napomena iz stava 44 koje se odnose na maloljetne štíćenike (stav 44).

Zlostavljanje

preporuke

- da se zaposlenima u Istražnom zatvoru u Podgorici prenese jasna poruka da fizičko zlostavljanje i verbalno zlostavljanje zatvorenika nije prihvaćeno i da će se na takve slučajeve strogo reagovati (stav 45);
- nadležnim organima preporučuje se da se postaraju za sprovođenje djelotvorne istrage u vezi sa navedenim slučajem iz stava 46 (stav 46);
- da crnogorske vlasti preduzmu korake kako bi praksu uskladili sa gore navedenim u stavu 47. U ovom kontekstu, važno je osigurati da tužioci budu sistematski obavješćavani o svakoj primjeni sile od strane zatvorskih službenika, kao i da budu posebno pažljivi prilikom ispitivanja takvih slučajeva (stav 47);

- zatvorske službenike treba podsjetiti da sila koja se koristi kako bi se kontrolisali nasilni i/ili nepokorni zatvorenici treba da se primjenjuje samo u mjeri kojoj je to neophodno i da od momenta kada se ponovo uspostavi kontrola nad zatvorenicima nema više nikakvog opravdanja za dalje nanošenje udaraca (stav 47);
- da, ukoliko se smatra da je neophodno da službenici nose palice, palice budu skrivene od pogleda (stav 48);

komentari

- CPT poziva crnogorske vlasti da izrade strategiju sa ciljem sprečavanja nasilja među zatvorenicima (stav 50).

zahtjevi za dostavljanje informacija

- izvještaj o istrazi o slučaju iz stava 46 (stav 46);
- sledeće informacije za 2007. i 2008. godinu:
 - broj pritužbi na zlostavljanje do strane zatvorskog osoblja;
 - izvještaj o ishodu po pitanju tih pritužbi, uključujući izrečene disciplinske ili krivične sankcije.

(stav 49).

Uslovi ograničenja slobode

- preporučuje preduzimanje sljedećih koraka kako bi se:

- nastavilo sa programom obnove, naročito bloka A;
- uvelo više raznovrsnih aktivnosti kako za muškarce tako za žene i angažovao veći broj zatvorenika u radu u drugim smislenim aktivnostima; u ovom kontekstu, treba učiniti napore da se obnove sve radionice, što treba da je prioritet, kao i da se obezbijede programi edukacije i kursevi stručnog obrazovanja (stav 54);
- CPT preporučuje da crnogorske vlasti preduzmu korake kako bi se:
 - a. značajno smanjio broj korisnika po ćeliji u Istražnom zatvoru u Podgorici, cilj treba da bude poštovanje standarda od 4 m² prostora po zatvoreniku;
 - b. obezbijedilo da svaki zatvorenik ima krevet i odgovarajuću posteljinu;
 - c. preduzela dalja obnova ćelija;
 - d. obezbijedilo da sva lica u istražnom zatvoru imaju mogućnost da upražnjavaju fizičke aktivnosti na otvorenom svakog dana najmanje sat vremena;
 - e. revidirao režim za lica u istrazi, u svijetlu napomena iz stava 57; ako bude potrebno, treba uraditi izmjene i dopune zakona.

(stav 58);

- da se hitno preduzmu koraci kako bi se:

- popravilo stanje s toaletima i kupaonama za osuđena lica;
- osiguralo da sve ćelije imaju odgovarajuće grijanje u sezoni grijanja;
- obezbijedili posteljina i sredstva za ličnu higijenu za nove zatvorenike.

(stav 59);

komentari

- CPT vjeruje da će crnogorske vlasti uraditi sve što je u njihovoj moći da obezbijede da se gradnja novog zatvora u Bijelom Polju završi na vrijeme (stav 59);
- od suštinskog je značaja da novi zatvor u Bijelom Polju ima radionice, objekte za sportske aktivnosti, odgovarajuću biblioteku i druge mogućnosti za smislene aktivnosti (stav 60).
- napomene iz stava 57 i preporuke iz stava 58 jednako se mogu primijeniti i na lica u istrazi u Bijelom Polju (stav 60).

zahtjevi za dostavljanje informacija

- CPT želi da zna kada su počela da se koriste dva nova objekta za smještaj, kao i da dobije detaljne informacije o režimu koji se primjenjuje u novom odjeljenju za žene (stav 54).

Zdravstvene usluge

Preporuke

- da se preduzmu hitne mjere kako bi se pojačali resursi za zdravstvenu zaštitu u Istražnom zatvoru i Kazneno-popravnom domu u Podgorici i Zatvoru Bijelo Polje tako što će se obezbijediti radni uslovi koji će biti dovoljno konkurentni kako bi se osoblje angažovalo i zadržalo, a naročito da se:

- zaposli još najmanje jedan ljekar na puno radno vrijeme i poveća broj medicinskih sestara u Podgorici;
- zaposli najmanje jedna medicinska sestra sa punim radnim vremenom u Zatvoru Bijelo Polje;
- obezbijedi stalno prisustvo nekoga kvalifikovanog za pružanje prve pomoći, po mogućnosti nekoga medicinske struke, za Zatvor Bijelo Polje, tako da budu pokriveni i noćna smjena i vikendi.

(stav 64)

- da u svim zatvorima crnogorski organi uspostave poseban registar za evidentiranje traumatskih povreda koje se primijete na zatvorenicima (nakon dolaska i/ili tokom boravka) (stav 65);
- da crnogorske vlasti povećaju broj psihijataru u Istražnom zatvoru i Kazneno-popravnom domu u Podgorici i razviju ulogu zatvorskih psihologa (stav 67);
- da crnogorske vlasti hitno preduzmu nešto u vezi sa zatvorenikom pomenutim u stavu 68 (stav 68).

Druga relevantna pitanja u okviru mandata CPT

preporuke

- da crnogorske vlasti pojačaju položaj lica u istražnom zatvoru u pogledu njihovog prava da primaju posjete, u svjetlu napomena iz stava 71; ukoliko je potrebno, relevantno zakonodavstvo treba izmijeniti (stav 71).
- da crnogorske vlasti preduzmu korake kako bi osigurale da se poštuje tajnost kontakata između zatvorenika i branilaca koji postupaju u njihovo ime (stav 72);
- da se stav 71 *mutatis mutandis* primijeni na pritvorena lica u pogledu njihovog pristupa telefonu. Ukoliko se konstatuje da postoji neki rizik od tajnog dogovora, određeni telefonski poziv može se nadgledati (stav 74);
- da crnogorske vlasti pojačaju položaj lica u istrazi u pogledu njihove prepiske (stav 75);

- da se u vezi sa ovim naprave odgovarajuće izmjene propisa o disciplinskim kaznama o raspoređivanju u ćelije za disciplinovanje u svijetlu napisanog u stavu 76 (stav 76);
- da se preduzmu mjere kako bi se osiguralo da dokumentacija i evidencija o disciplinskim kaznama bude vođena kako treba, da se precizno evidentira vrijeme kada je primjena mjere počela i prestala, kao i da se evidentiraju sve druge stvari koji se tiču držanja zatvorenika (posebno: precizna lokacija gdje je držan). (stav 77);
- da crnogorske vlasti preduzmu korake kako bi osigurale da:
 - zatvorenik koji se premješta iz jedne u drugu ustanovu i koji se smješta u uslove disciplinskog tretmana bude obaviješten u pismenoj formi o razlozima izricanja te mjere (pri čemu se razumije da se u navođenju razloga mogu isključiti informacije koje se iz razloga bezbjednosti opravdano ne prenose zatvoreniku);
 - zatvorenik za koga je takva mjera predviđena ima mogućnost da izrazi svoje viđenje date stvari;
 - smještanje zatvorenika u izolaciju bude što je moguće kraće i da se revidira najmanje svaka tri mjeseca, s ciljem ponovne integracije zatvorenika u redovnu zatvorsku populaciju.

(stav 78)

- odmah treba preduzeti korake kako bi se omogućilo svim zatvorenicima koji se smještaju u disciplinske ćelije da bar jedan sat dnevno budu na svježem vazduhu. Uz to, dvorišta za te svrhe treba da imaju i sklonište od nepovoljnih vremenskih prilika (stav 79);
- preduzeti korake kako bi se osiguralo da zatvorenici koji se smještaju u disciplinske ćelije imaju pristup materijalu za čitanje (stav 79);
- da se u novoizgrađenom zatvoru u Bijelom Polju u disciplinske ćelije ugrade zvona za poziv (stav 79);
- da crnogorske vlasti uvedu sistem za evidentiranje pritužbi i njihovu ažurnu obradu (stav 81);
- da crnogorske vlasti razviju sistem za monitoring stanja u zatvorima od strane nezavisnih spoljnih organa. U tom kontekstu, kako bi bile u potpunosti djelotvorne, posjete radi monitoringa treba da budu česte i nenajavljene. Uz to, organi za monitoring treba da imaju ovlašćenja da razgovaraju sa zatvorenicima nasamo, kao i da ispituju sva pitanja koja se tiču njihovog tretmana (uslove zatočeništva; medicinsku evidenciju i ostalu dokumentaciju koja se tiče zatvora; ostvarivanje prava zatvorenika itd.) (stav 82).

komentari

- poziva crnogorske vlasti da ustraju u naporima da poboljšaju broj zaposlenih u kaznenim ustanovama (stav 69);
- da pravo osuđenika da primaju posjete od strane nevjenčanih partnera treba da bude predviđeno zakonom umjesto da bude prepušteno diskrecionom pravu uprave zatvora (stav 70);
- pozivaju se crnogorske vlasti da revidiraju propise koji ovo regulišu; po mišljenju Komiteta, svi zatvorenici treba da imaju zakonsko pravo da primaju posjete od bilo kojih lica sa kojima su imali uspostavljene odnos prije prijema a koje se po značaju mogu uporediti sa posjetama člana porodice (stav 71);
- pozivaju se crnogorske vlasti da generalno krenu u pravcu otvorenijeg načina organizovanje posjeta za lica u istrazi (stav 73);
- CPT vjeruje da će prostorije za posjete u novom zatvoru u Bijelom Polju biti dovoljne da zadovolje potrebe nove zgrade (stav 73);
- što se tiče pristupa knjigama, Komitet smatra da je uključivanje sudije u vezi sa ovim prekomjerno i da ga treba ukinuti (stav 75);

- Komitet vjeruje da će nedostaci koji su primijećeni u disciplinskim ćelijama u Zatvoru Bijelo Polje biti izbjegnute u novoj zatvorskoj zgradi (stav 79);
- disciplinsko kažnjavanje zatvorenika ne bi trebalo da se sastoji u potpunoj zabrani kontakata sa porodicama, a ograničavanje kontakata sa porodicom kao vid kažnjavanja treba da se koristi samo kada se počinjeni prestup odnosi na te kontakte (stav 80);
- ostavljanje kutija za žalbe u Kazнено-popravnom domu u Podgorici i Specijalnoj zatvorskoj bolnici pozitivan je korak koji treba da slijede i drugi zatvori u Crnoj Gori (stav 81).

zahtjev za dostavljanje informacija

- informaciju o postojećim programima obuke za zaposlene u zatvoru (incijalna i na radnom mjestu) (stav 69);
- informacije o preciznoj lokaciji gdje se sprovodi zatvaranje u disciplinske svrhe u Pritvorskoj jedinici u Podgorici (stav 79).

Specijalna psihijatrijska bolnica u Dobroti

Uvodne napomene

zahtjevi za dostavljanje informacija

- informacije o statusu sprovođenja akcionog plana za Strategiju za unapređenje mentalnog zdravlja, posebno u vezi razvoja programa za pripremu psihijatrijskih pacijenata za ponovnu integraciju u zajednicu (stav 84);
- više detalja o Strateškom planu za razvoj i unapređenje neuropsihijatrije u Crnoj Gori i o njegovoj implementaciji (stav 84);

Zlostavljanje preporuke

- da Uprava Specijalne psihijatrijske bolnice u Dobroti redovno podsjeća svo osoblje da zlostavljanje pacijenata nije prihvatljivo i da će shodno tome biti kažnjeni (stav 85).
- da Uprava preduzme mjere kako bi osigurala da osoblje zaštiti pacijente od drugih pacijenata koji bi im mogli nanijeti štetu. To ne podrazumijeva da se obezbijedi samo prisustvo adekvatnog broja osoblja i permanentni nadzor, već i da osoblje bude pravilno obučeno za rješavanje izazovnih situacija/pacijenata (stav 86).

zahtjevi za dobijanje informacija

- primjerak protokola koji definiše prava i odgovornosti obezbjeđenja, kao i detaljne informacije o obuci koja se nudi čuvarima obezbjeđenja (stav 85).

Jedinica sudske psihijatrije (JSP)

preporuke

- da se preduzmu koraci kako bi se osiguralo da pacijenti u JPS imaju slobodan pristup nužniku čitavo vrijeme, čak i u noćnom periodu (stav 87);
- da crnogorske vlasti vrše reviziju odabira, obuke i nadzora osoblja za obezbjeđenje dodijeljenog JSP, u svjetlu navedenog u stavu 88 (stav 88);

- da se učine svi napori kako bi se smanjila ograničenja kojima je bio izložen pacijent koji je u pitanju. Nadalje, trebalo bi voditi evidenciju o vremenu koje on provodi zaključan, s ciljem osiguranja odgovarajućeg nadzora (stav 89).

zahtjevi za dostavljanje informacija

- informacije o rezultatima tih predviđenih izmjena u oblasti forenzičke psihijatrije (stav 90);
- informacije o planovima da se gradi odvojeno odjeljenje sudske psihijatrije u blizini Kotora (stav 90).

Uslovi života za pacijente

preporuke

- da crnogorske vlasti nastave proces renoviranja u dijelu nerenoviranih bolničkih prostorija. Po pitanju renoviranja je potrebno učiniti napore na personalizovanju životnog okruženja i obezbjeđenju prostora gdje pacijenti mogu zaključati svoje stvari. (stav 91).

Tretman i aktivnost

preporuke

- potrebno je uspostaviti planove za individualni tretman svakog pacijenta, koji bi uključivali komponentu psiho-socijalne rehabilitacije. U tom kontekstu, potrebno je učiniti veće napore na povećanju ponude terapijskih i rehabilitacionih aktivnosti (npr. radna terapija, individualna i grupna psihoterapija, obrazovanje, sportovi) i uključiti više pacijenata u aktivnosti prilagođene njihovim potrebama; to podrazumijeva zapošljavanje većeg broja osoblja (stav 94).

Pitanja vezana za osoblje

preporuke

- da crnogorske vlasti definišu strategiju zapošljavanja zasnovanu na odgovarajućem finansiranju i unaprijeđenim uslovima službe, u cilju obezbjeđenja adekvatnog nivoa osoblja u Specijalnoj psihijatrijskoj bolnici u Dobroti (stav 95).

zahtjevi za dostavljanje informacija

- izvještaj o statusu tekućeg programa obuke za, kao i o njegovom sadržaju i broju, te kategorijama osoblja koje je angažovano (stav 96);
- informaciju o sadržaju programa obuke za medicinske sestre koji je napravljen u saradnji sa Srednjom medicinskom školom iz Kotora i za jedan broj angažovanih sestara iz Specijalne psihijatrijske bolnice u Dobroti (stav 96).

Sredstva ograničavanja slobode kretanja

preporuke

- da se u Specijalnoj psihijatrijskoj bolnici u Dobroti preduzmu koraci kako bi se osiguralo da politika i praksa vezana za korištenje sredstava ograničavanja slobode kretanja budu u skladu sa zahtjevima iz stava 99 (stav 99).

Garancije

preporuke

- da crnogorske vlasti preduzmu korake kako bi osigurale da postojeće procedure koje se tiču prisilne hospitalizacije budu propisno ispoštovane, i da zakonske garancije koje postoje budu istinski djelotvorne (stav 101);

- da se izvrši revizija predmeta svih hroničnih pacijenata i da oni pacijenti koji ispunjavaju kriterijume za prisilno smještanje budu podvrgnuti relevantnom postupku. U tom kontekstu, potrebno je preduzeti mjere kako bi se osiguralo da se uvijek traži pisani pristanak na hospitalitaciju u skladu sa zakonom (stav 102);
- da se revidiraju postupci kako bi se osiguralo da svi pacijenti (a, ako nisu kompetentni, onda njihovi zakonski zastupnici) dobiju sistematske informacije o svom stanju i liječenju koje im je prepisano, te da ljekari imaju uputstvo da trebaju uvijek tražiti pristanak pacijenta na liječenje prije započinjanja sa istim. Formular koji se tiče informisanog pristnaka na liječenje treba da potpiše pacijent ili (ukoliko je nekompetentan) njegov/njen zakonski zastupnik. Pacijentima (i njihovim zakonskim zastupnicima) je takođe potrebno davati relevantne informacije tokom i nakon liječenja (103);
- u vezi sa smještanjem lica zbog krivičnog djela, crnogorske vlasti da preduzmu korake kako bi osigurale da:
 - pacijentima koji su podvrgnuti obaveznom liječenju bude dato pravo žalbe protiv sudske odluke i mogućnost da traže nezavisno mišljenje nekog neutralnog psihijatra;
 - pacijenti koji su podvrgnuti obaveznom liječenju imaju pomoć advokata tokom postupka, i da onima koji nisu u prilici da sami plate troškove advokata bude pružena pravna pomoć;
 - pacijenti koji su podvrgnuti obaveznom liječenju imaju djelotvorno pravo da budu lično saslušani od strane sudije tokom postupaka revizije.

(stav 104);

- da crnogorske vlasti razviju sistem redovnih posjeta Specijalnoj psihijatrijskoj bolnici u Dobroti od strane nekog nezavisnog tijela. To tijelo bi trebalo biti posebno ovlašćeno da sa pacijentima razgovara nasamo i postavlja sva pitanja vezana za njihove uslove života i liječenja, da direktno prima bilo kakve pritužbe koje bi pacijenti mogli imati i da donosi sve potrebne preporuke (stav 108).

komentar

- uložiti napore da se dobrovoljni hronični pacijenti upute u odgovarajuće kapacitete u zajednici (stav 102);
- CPT poziva crnogorske vlasti da preduzmu korake kako bi osigurale da Savjet za zaštitu ljudskih prava pacijenata bude zaista nezavistan (stav 107).

Komanski most – Zavod za osobe sa posebnim potrebama

Uvodne napomene

komentari

- pozivaju se crnogorske vlasti da preduzmu korake na reorganizaciji sistema za pružanje brige licima sa mentalnim nedostacima, uključujući programe deinstitutionalizacije i opcije za ona lica koja ne mogu imati koristi od takvih programa (stav 101).

zahtjevi za dobijanje informacija

- najnovije informacije o ovom pitanju i o strategiji vlasti vezanu za preseljenje maloljetnih štićenika u drugu instituciju i strategiji vlasti za iseljenje sve djece iz Komanskog mosta u odgovarajući alternativni smještaj, uključujući i vremenski okvir za to preseljenje (stav 109).

Zlostavljanje

preporuke

- osoblju jasno staviti do znanja da je fizičko i psihičko zlostavljanje štićenika naprihvataljivo i da će snositi teške posljedice. Uprava Zavoda bi se takođe trebala aktivno pozabaviti faktorima koji su možda doprinijeli takvom ponašanju osoblja (stav 111);
- da crnogorske vlasti preduzmu odgovarajuće korake kako bi zaštitile štićenike od drugih štićenika koji bi ih mogli povrijediti u svijetlu napomena iz stava 112 (stav 112).

zahtjev za dostavljanje informacija

- informacije o svim daljim radnjama koje su preduzete nakon pritužbe iz stava 113 (stav 113).

Uslovi života štićenika

preporuke

- da crnogorske vlasti održe početne napore u pravcu unaprjeđenja uslova života u Ustanovi Komanski Most, a posebno da preduzmu korake za:

- odobravanje posebnog budžeta za rekonstrukciju i održavanje Ustanove;
- realizaciju opsežnog preuređenja Odjeljenja B;
- za zamjenu svih polomljenih vrata i prozora;
- obezbjeđenje prijateljskog i personalizovanog okruženja za štićenike, posebno na način da se: osigura da prostorije obezbjeđuju intimu, da se mogu zaključati lične stvari, i da spavaonice i zajedničke prostorije budu bolje uređene i opremljene.

(stav 118)

- da crnogorske vlasti preduzmu korake da smještaju djecu odvojeno od odraslih lica sa kojima nijesu u srodstvi i da obezbijede da štićenice imaju zasebne sobe koje će biti zaštićene i koje će imati sanitarni čvor (stav 119).

komentari

- oslanjanje na donacije za osiguranje osnovne održivosti ustanove Komanski Most nije prihvatljivo (stav 116).

-

zahtjev za dostavljanje informacija

- informacije o vremenskoj dinamici za preuređenje, kao i detaljan opis predviđenih radova (stav 117).

Njega štićenika

preporuke

- da crnogorske vlasti ulože napore kako bi osigurale sprovođenje individualnog tretmana i planova za rehabilitaciju uključivanjem svih štićenika u aktivnosti prilagođene njihovim potrebama. Postizanje tog cilja će zahtijevati angažovanje većeg broja kvalifikovanog osoblja (stav 122);
- da se preduzmu koraci kako bi se svim štićenicima ponudilo, ukoliko im zdravlje to dopušta, da vježbaju na otvorenom barem sat vremena dnevno u razumno prostranom ambijentu koji bi trebalo da ima i sklonište od ružnog vremena (stav 122).

zahtjev da dostavljanje informacija

- komentare crnogorskih vlasti u vezi gore pomenute teme na temu seksualnih odnosa među štićenicima ustanove Komanski Most (stav 123).

Pitanja u vezi zaposlenih

preporuke

- da crnogorske vlasti istraže mogućnosti obezbjeđenja boljih uslova rada za osoblje kako bi olakšali zapošljavanje odgovarajućeg osoblja i njihovo zadržavanje, i ponudili kako inicijalnu, tako i kontinuiranu obuku osoblja. Potrebno je značajno povećati broj članova osoblja koji su u direktnom kontaktu sa štićenicima, uključujući bolničarke, vaspitače, stručnjake za radnu terapiju, socijalne radnike, itd. (stav 126).

Sredstva ograničavanja slobode kretanja

preporuke

- da se preduzmu koraci kako bi se osiguralo da se prostorija iza sanitarnih prostorija u Krilu B nikada više ne koristi za izolaciju (stav 127);
- preduzeti dalje korake da se uvede sveobuhvatna i jasno definisana politika upotrebe sredstava ograničavanja slobode po postulatima naznačenim u stavu 129 (stav 129);
- da crnogorske vlasti naprave sveobuhvatnu analizu situacije u instituciji Komanski Most i naprave detaljno razrađen plan njene reforme (stav 130).

komentari

- vezivanje štićenika lancima je apsolutno neprihvatljivo i smatra se nehumanim i ponižavajućim postupanjem, pored toga što potencijalno može biti uzrokom fizičkih povreda (stav 127);
- stavljanje u izolaciju nikada ne bi trebalo koristiti kao način kažnjavanja lica sa mentalnim nedostatkom (stav 127);
- vezivanje u trajanju od više dana ne može biti opravdano sa medicinske tačke gledišta i, sa stanovišta CPT može biti kvalifikovano kao zlostavljanje (stav 128).

zahtjev za dostavljanje informacija

- dalje informacije o tačnoj prirodi režima koji je primijenjen na šest štićenika iz stava 128, kao i o modelima nadzora u instituciji (stav 128).

Garancije

preporuke

- da crnogorske vlasti preduzmu korake kako bi osigurale da procedura za smještanje lica sa mentalnim nedostacima u ustanove za socijalnu njegu poštuje zahtjeve iz stava 132. Takva lica trebaju posebno uživati djelotvorno pravo obraćanja sudu kako bi sud odlučio o zakonitosti njihovog upućenja u instituciju, te da ta lica uživaju odgovarajuće zakonske garancije (t.j. pravo na advokata, mogućnost saslušanja od strane sudije itd.) (stav 132);
- da crnogorske vlasti preduzmu neophodne korake da izbjegnu potencijalni konflikt interesa koji proističe iz činjenice da je centar za socijalni rad staratelj, a istovremeno i organ odgovoran za odluke o upućivanju i otpuštanju iz institucije (stav 133);
- porodicama/starateljima svakog štićenika trebalo bi dati informativnu brošuru (stav 134).

komentari

- CPT poziva crnogorske vlasti da ulažu napore ka podsticanju kontakata štićenika sa spoljnim svijetom (npr. pozivati volontere, NVO itd. da posjete instituciju) (stav 135);
- CPT poziva crnogorske vlasti da uvedu čvrsti pravni osnov za redovne posjete ustanovi Komanski Most od strane tijela koja su nezavisna u odnosu na organe za socijalnu njegu, uzimajući u obzir napomene iz stava 136 (stav 136).

zahtjev za dostavljanje informacija

- informacije o proceduri za pristanak na liječenje lica primljenih u ustanove za lica sa mentalnim nedostacima, kao i o sistemu koji postoji za redovnu periodičnu reviziju uputa za smještaj u instituciju (stav 132).

Centar za djecu i maloljetnike "Ljubović", Podgorica

preporuke

- da se na jedan koherentan način razmotri pitanje trenutne mješavine različitih kategorija maloljetnika različitih profila i potreba (stav 138);
- CPT preporučuje da se nedostaci navedeni u stavu 140 isprave (stav 140);
- da se preduzmu koraci kako bi se razvio program aktivnosti koje bi se nudile u Centru Ljubović, u cilju odgovaranja ne potrebe različitih grupa maloljetnika (stav 142);
- da se u Centru Ljubović uvede jasna disciplinska procedura i da maloljetnici budu o tome propisno informisani (stav 146);
- da se u Centru Ljubović preduzmu koraci kako bi se osiguralo da vođenje evidencije bude ažurno i precizno (stav 147).

komentari

- crnogorske vlasti da provjere da li hrana koja se servira u Centru Ljubović odgovara potrebama maloljetnika (stav 141).

zahtjevi za dostavljanje informacija

- informacije o procedurama koje se primjenjuju u odnosu na maloljetnike koji se primaju u Centar Ljubović u skladu sa zakonom o socijalnoj zaštiti, posebno u odnosu na smještanje, reviziju i otpuštanje, važeće vremenske rokove, dostupnost pravne pomoći i starateljstvo (stav 138),
- informacije o preciznoj dinamici planova za rušenje smještajnog objekta i izgradnji novog (stav 140);
- komentari od strane crnogorskih vlasti o pitanju zapošljavanja naznačenih u drugom pasusu stava 143 (stav 143).

DODATAK II
**LISTA NACIONALNIH ORGANA I MEĐUNARODNIH I NEVLADINIH ORGANIZACIJA SA KOJIMA JE
DELEGACIJA CPT-a ODRŽALA KONSULTACIJE**

Nacionalni organi

Ministarstvo pravde

Miraš RADOVIĆ

Božidar VUKSANOVIĆ

Vojislav MARKOVIĆ

Anka CEROVIĆ

Milan KRSMANOVIĆ

Ministar pravde

Direktor Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija

Pomoćnik direktora Zavoda za izvršenje
krivičnih sankcija

Načelnica Odjeljenja pravnih poslova Zavoda
za izvršenje krivičnih sankcija

Savjetnik za pitanja izvršenja krivičnih sankcija
u Ministarstvu pravde

Ministarstvo unutrašnjih poslova i javne uprave

Jusuf KALAMPEROVIĆ

Nada VUKANIĆ

Veselin VELJOVIĆ

Slavko STOJANOVIĆ

Ministar unutrašnjih poslova i javne uprave

Pomoćnik ministra unutrašnjih poslova i javne
uprave

Direktor Uprave policije

Pomoćnik direktora Uprave policije

Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja

Miodrag RADUNOVIĆ

Snežana MIJUŠKOVIĆ

Krsto NIKOLIĆ

Goran MIŠKOVIĆ

Aleksandar TOMČUK

Nevenka PAVLIČIĆ

Ministar zdravlja, rada i socijalnog staranja

Pomoćnik ministra socijalnog staranja

Savjetnik za zdravstvo i Ministarstvu zdravlja,
rada i socijalnog staranja

Savjetnik za socijalno staranje u Ministarstvu
zdravlja, rada i socijalnog staranja

Direktor Specijalne psihijatrijske bolnice u
Kotoru

Član Nacionalne komisije za mentalno zdravlje

Državno tužilaštvo

Ranka ČARAPIĆ

Tatjana MARKOVIĆ

Sonja VUKOVIĆ

Vrhovni državni tužilac

Zamjenik Vrhovnog državnog tužioca

Zamjenik Vrhovnog državnog tužioca

Ombudsman

Šefko CRNOVRŠANIN

Ombudsman

Međnarodne organizacije

OEBS – Crna Gora

UNICEF

Nevladine organizacije

Savjet za građansku kontrolu rada policije

Akcija za ljudska prava

Crnogorski Helsinški komitet za ljudska prava